

<h1>primer kolizej v osmih slikah</h1>	uvodnik	ab
	<p style="text-align: center;">miha dešman</p>	<p style="text-align: center;">D</p> <p style="text-align: center;">uvodnik esej zgodovina prevodi</p>

V današnjih razmerah, ko potrošniška in medijska kultura s pomočjo komercializacije in individualizacije, tematiziranih okolij in bebave zabave vse bolj grobo manipulirata z našimi dušami in pametjo, imata umetnost in z njo arhitektura pomembno vlogo rezistence - obrambe osebne izkušnje, intelektualne svobode, pravice do drugačnosti, pravice do enakosti pred zakonom itd. Zato je prava umetnost eksistencialna podlaga za razumevanje sveta in za človeka vredno bivanje. Žal pri tej obrambi, vsaj zaenkrat, nismo uspešni. Okolje se pred našimi očmi spreminja v množično proizvajanje in univerzalno oglaševanje kič. Arhitektura še zdaleč ni neobčutljiva za te trende. Najbrž je res, da v bližnji prihodnosti ni pričakovati radikalne spremembe te smeri, ki vodi v razčlovečenje. A je prav zato tako pomemben pogled, čeprav pesimističen, ki od arhitektov (pa tudi umetnikov in drugih) zahteva etični uvid in ravnanje ter s tem obrambo avtentičnosti človekovega bivanja in delovanja. Dolžnost ohranjanja podedovanih spomenikov kulture je pomemben del tega splošnega etičnega imperativa. Georg Dehio, znameniti nemški teoretik zaščite spomenikov (1850-1932), pravi: »Arhitektura uničuje arhitekturo. Tako je bilo vedno, in to smo jemali kot naravno nujnost. Toda ali ne bi bilo mogoče, da bi se kot družba z načrtno zaščito uprli rušilnim pritiskom in tako vsaj za precej časa podaljšali življenjsko dobo naših umetnostnih in spomeniških zakladov? Misel v resnici ne sega dlje kot v 19. stoletje in vsekakor nosi njegov duhovni pečat.«¹

Od konca 19. stoletja do danes smo bili priče vzponu in tudi padcu institucionalne zaščite kulturne dediščine. V zadnjem času se vse bolj kaže njen propad, tako v operativnem kot v strokovnem in moralnem smislu.² Tako morajo njeno vlogo prevzemati civilna družba in zainteresirane strokovne javnosti. A vrste civilne družbe na področju varovanja arhitekturnih spomenikov in mestne podobe so redke in premalo organizirane, včasih zmanipulirane, drugič strokovno podhranjene. Ker jih institucije v veliki meri ignorirajo, je boj za vpliv v javnem življenju predpogoj za obstanek in razvoj. Vsak poraz pomeni poglobljanje pesimizma v viziji prihodnosti in žal tudi nepovratno izgubo dela naše skupne materialne identitete.

Najbrž smo prišli do ekološke in ekonomske meje kvantitativne rasti in potrebe po zgrajenem prostoru. To velja za svet v celoti ter tudi za Slovenijo in Ljubljano. Zgrajenih je dovolj stavb. Na voljo je dovolj kvadratnih metrov stanovanj, pisarn, šol in tovarn.

Arhitektura prihodnosti bo postala predvsem arhitektura prenove. Realnost dogajanj v prostoru pa je zaenkrat še popolnoma drugačna in celo nasprotna.

Prostor je bodisi na neprimerni lokaciji ali pa je v napačnem lastništvu ali upravljanju, ni profiten, ne ustreza zahtevam tehnologije in standardom. Zato se vse več gradi. Gradi se v še nepozidanem okolju, zgoščajo se obstoječa naselja ali pa gre za rušenje obstoječega in novogradnjo. Ponavadi je razlog za rušenje to, da hoče lastnik stavbe z rušenjem in novogradnjo kapitalizirati zemljišče, pridobiti profit. Lastnik se vpraša, ali je bolj ekonomično uporabljati stavbo v sedanjem stanju, jo prenoviti ali pa jo podreti in nadomestiti z novo. Pri nadomestitvi je možno povečati kapaciteto in izboljšati gradbeno kondicijo, zamenjati program ... predvsem pa zaslužiti! Pa še to - rušitev je včasih lahko znak sproščenosti in svobode.

Problem nastopi, ko je obstoječa stavba, ki jo hoče lastnik porušiti, kvalitetna ali celo zaščiten in njegov zasebni interes trči ob javni interes. V teoriji je situacija jasna - prednost ima javni interes. Seveda pa je vsak primer zase kompleksen in večplasten. Politika, urbanisti in spomeniško varstvo se morajo opredeliti do problema kot celote in do vsakega posameznega primera. V proces je treba vključiti tako stroke kot javnosti. Ovrednotiti je treba mnogo dejavnikov, od lastnikovih ali investitorjevih strategij, potencialnih prednosti za mesto, zaščite stavbne dediščine, vpliva na mestno strukturo itd., pa vse do trajnostnih in ekoloških parametrov.

Pred nekaj leti je zasebni investitor kupil propadajoči Kolizej, »ljubljsko gradbeno sramoto«, in priredil vabljeni natečaj, na katerega je povabil tuje arhitekte, med njimi nekaj v svetovnem merilu zvenečih imen. S tem je nekako vzel v svoje roke dve pomembni javni nalogi: urbanistično načrtovanje in varovanje arhitekturne dediščine. Za to pa si je moral »vtakniti v žep« kar dve primarni javni politični in družbeni entiteti: državo in mesto. Privatizacija javnega je seveda dejstvo, v tem primeru pa je stvar še daleč bolj radikalna - zasebni investitor se sam odloči, da urbanistični dokumenti in spomeniška zaščita zanj ne veljajo oz. da bo v svoje roke prevzel tudi urbanistično načrtovanje in zaščito spomenikov.

V nadaljevanju zgodbe je država Slovenija sprejela zakon, ki omogoča rušenje spomenikov, mestni svet je to potrdil z umikom zaščite, v bližnji prihodnosti pa bo verjetno isti mestni svet prav tako poslušno potrdil suspenz prostorskega dokumenta, ki za območje predvideva manjši program in zahteva javni natečaj. Dejavnost prostorskega načrtovanja in zaščita kulturne dediščine, ki sta po definiciji v javni domeni,³ tako prehajata v službo zasebne pobude in interesa. To, da je investitor kompromisno znižal višino objekta, predvideno v zmagovalni rešitvi na natečaju (s 100 m na 70 m), je samo pesek v oči ob dejstvu, da ni bila upoštevana nobena od zahtev civilne in strokovne javnosti.⁴

Natečaj je tako s programom kot z obveznostjo rušitve obstoječega v celoti tudi sodelujoče vabljene arhitekto zapeljal v megalomanske rešitve, saj so verjeli, da je rušitev nesporno dejstvo in da je tak program, kot so ga dobili v razpisnem gradivu, pač ustrezno urbanistično in politično verificiran; navsezadnje so to jamčili tudi podpisani eminentnih članov natečajne žirije. Pa je šlo pri vsem skupaj za manipulacijo in tudi zato je natečaj nelegitimen. Nekateri se še vedno (ali pa se na novo) sprenevedajo, da je natečaj pač bil in da imena tujih zvezdnikov opravičujejo nepravilnosti pri organizaciji. Na to ne smemo pristati, saj bi to pomenilo simbolni poraz in tudi kastracijo civilne strokovne družbe. Zamašili smo jim usta, bi se lahko pohvalil glavni protagonist, in to bi kot precedenčni primer odprlo vrata novim projektom s podobnimi idejami o hitrem in velikem zaslužku.

Na tem mestu povzemam stališče Urbanističnega sveta za Ljubljano, ki je, tako kot mnogo drugih iniciativ civilne javnosti, ostalo brez pravih odgovorov. Naletelo je na molk, medijsko blokado ter sprenevedanje lastnika in večine akterjev, političnih, upravnih, kulturnovarstvenih in drugih.⁵ »Predlog za rušitev Kolizeja in intenzivno pozidavo na njegovem zemljišču se je začel, in se, kot kaže, nadaljuje mimo rednih in pričakovanih obveznih postopkov. Intenzivna medijska kampanja je sicer nekoliko potihnila, zato pa se v zakulisju po nekaterih javnih informacijah zadeva intenzivno in netransparentno premika naprej.

Vsi si želimo, da bi se objekt oziroma območje Kolizeja izklopilo iz situacije, v katero je zdrsnilo po krivdi dolgoletnih brezvestnih gospodarjev in delno tudi pretegih dosedanjih aktov. Pri tem ne prejudiciramo načina njegove nadomestitve - prenove, prezidave in/ali dozidave, novogradnje. Izpolnjene pa morajo biti ključne zahteve, da bodo pri tem polno upoštevan javni interes in spoštovani predpisani postopki ter zakoni.

1. Za območje Kolizeja je treba na novo definirati prostorsko še sprejemljive normative - FSI, tlorisne in višinske gabarite - ter program.

(Pri tem je mogoče tudi pozitivno ovrednotiti nekatera spoznanja, ki izhajajo iz natečajnih preveritev v vabljenem natečaju.)

Definiranje prostorsko sprejemljivih normativov izrabe prostora in višine objektov je predmet prostorskih aktov. V pripravi so novi strateški in izvedbeni akti za območje MOL, ki bodo (pričakujemo) ustrežnejša podlaga za sprejemanje odločitev o posegih na območju centra Ljubljane in Kolizeja kot pa tri desetletja stari veljavni prostorski akti.

Pri načrtovanju urbanega razvoja je treba upoštevati dejstvo, da je Ljubljana srednjeevropsko mesto, ki ima kvalitetno in jasno izraženo urbano in arhitekturno identiteto, še posebno v ožjem mestnem središču znotraj mestnega obroča. Če jo hočemo kot tako varovati pa tudi razvijati naprej, vnašanje izrazito gabaritno predimenzioniranih in neuskajanih volumnov (kakršnega predstavlja prvonagrajeni projekt za Kolizej iz spornega vabljenega natečaja avtorjev Neutelings in Riedijk Architects) v njeno urbano tkivo ogroža njene ključne značilnosti. Medtem ko procesi globalizacije, amerikanizacije oz. univerzalizacije mest vodijo v siromašenje kakovostnih razlik in identitet ne le v evropskem, temveč tudi v svetovnem merilu, večina sprejetih svetovnih dokumentov o urbanem razvoju (Agenda, Habitat, ESDP...) govori o modelu trajnostnega razvoja mest, ki v kontekstu bivalne kvalitete izpostavlja človeško merilo in ravnotežje med naravnim in urbanim, starim in novim, mestom in podeželjem.

2. Po sprejetju novo definiranih normativov je na njihovi osnovi potrebno izpeljati regularen javni natečaj za projekt območja Kolizeja.

Ne glede na to, kaj je z natečajem za Kolizej v Ljubljani hotel doseči njegov naročnik, je jasno, da ta natečaj nima nobene formalne veljave. Natečaj bi imel zakonsko predvideno veljavo in funkcijo v dveh primerih:

- če bi šlo za javni urbanistično-arhitekturni natečaj, ki ga kot pogoj za pridobitev gradbenega dovoljenja za območje Kolizeja izrecno predpisujejo veljavni prostorski ureditveni pogoji,

- ali če bi šlo za urbanistični natečaj za pridobivanje strokovnih rešitev v fazi priprave katerega od prostorskih aktov, ki veljajo za območje Kolizeja.

V danem primeru ne gre za nobenega od navedenih vrst natečajev: za prvega mu manjka pogoj odprtosti in upoštevanja pogojev veljavnih prostorskih aktov, drugi pa bi prišel v poštev le, če bi bil izveden v postopku priprave prostorskega akta. Naročnik je z natečajem torej opravil s formalnega vidika povsem zasebno (z dejanskega pa seveda zelo javno) preveritev mogočih arhitekturnih rešitev za območje Kolizeja, na katero pa se v nobenem bodočem postopku - ne v postopku sprejemanja prostorskih aktov in ne v postopku izdaje gradbenega dovoljenja - ne bo mogel sklicevati.

Investitorja in pristojne organe mesta ter države pri tem ponovno opozarjamo na upravičene zahteve civilne strokovne sfere ter na nekatere strokovne ugotovitve, ki so bile že izpostavljene ob okrogli mizi v CD decembra 2004 in zapisane v povzetku, ki ga je pripravilo DAL februarja 2006:

1. zahteva po doslednem spoštovanju pravnega reda, zakonov in zakonsko predpisanih postopkov;
2. zahteva po izvedbi zakonsko predpisanega javnega natečaja (z možnimi vabljenimi udeleženci) kot edini zakoniti osnovi za nadaljnje postopke na lokaciji;
3. zahteva po spoštovanju in ohranjanju specifičnega merila kulturne dediščine in situ ter s tem pogojev za revitalizacijo območja Kolizej in njegovo aktivno vključevanje v sodobni poslovni utrip mesta;
4. odprtost do delovanja arhitektov iz tujine, vendar le ob strokovno, kulturno in finančno enakopravnih pogojih;
5. predhodno izvedeni vabljeni natečaj odstopa od predpisanega načina izvedbe javnih natečajev ter od tudi pri nas sprejetih mednarodnih dokumentov o urbanem razvoju (Agenda, Habitat, ESDP...), ki podpirajo model trajnostnega razvoja mesta;
6. zaradi prevelikih in nerealnih kvantitativnih ambicij za obravnavano lokacijo so rezultati natečaja (kljub udeležbi nekaterih znanih tujih arhitektov) veliko slabši od pričakovanih;
7. predlagana rešitev po sporni višini nikakor ne sodi v ta prostor, ker ruši obstoječe merilo mesta in skozi generacije varovane in za identiteto mesta ključne poglede na njegove kulturne in naravne dominante;
8. višinski poudarki v mestnem središču so smiselni in utemeljeni, vendar le na strokovno preverjenih lokacijah, med katere pa prostor Kolizeja ne sodi;
9. pozdravlja se pobuda investorjev, da vlagajo v mestno jedro, vendar bi morala mestna uprava zasebne interese in investicije kvalitetno in pravočasno usmerjati, tako da se skladno zagotovi ravnotežje javnega in zasebnega interesa.

Menimo, da morajo vsi udeleženi - investor, mestna uprava na čelu z županom in podžupanom, pristojnim za prostor, ter predstojnikom oddelka za urbanizem, kot tudi direktorat za varovanje dediščine - jasno in javno predstaviti svoja stališča do primera Kolizej kot tudi do našega predloga in se dogovoriti za takšno nadaljevanje projekta za območje Kolizej, ki bo zagotovilo pravilno in skladno umeščanje zasebnih in javnih interesov v prostor mesta.«

Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem je v naši umetnostnozgodovinski stroki relativno slabo obdelana in ovrednotena. Arhitektura tistega obdobja naj ne bi bila nič posebnega, kar naj bi izhajalo iz položaja takratne dežele Kranjske kot periferije habsburškega cesarstva. Dr. Damjan Prelovšek je povezal obdobje s centralno »vojaško« organizacijo stavbarstva v monarhiji, ki je na Dunaju sicer dopuščala razmah arhitekture, v provinci pa je sledila predvsem utilitarnim smotrom.⁶ Bidermajerju v prvi polovici stoletja je v drugi polovici sledil klasicizem, kasneje pa tudi t. i. Rundbogenstil pa različni historicizmi. Zanimivo je, kako je center (Dunaj) vplival na arhitekturo v provinci. Arhitekturne revije so že takrat določale trende, tako da je na vsem ogromnem ozemlju monarhije nastajala podobna arhitektura, kot so reprezentativne javne stavbe, še zlasti pa meščanske predmestne vile, tako na Poljskem, v Ukrajini kot v Ljubljani. V Ljubljani je Kranjska stavbinska družba,⁷ ustanovljena leta 1873, zgradila večino historicističnih stavb-vojašnice, muzeje, vladno palačo, sodnijo, gledališča itd.

Tudi arhitekturna zgodovina se še ni resno ukvarjala s tem obdobjem. Potrebno bi bilo znanstveno ovrednotenje, z doktorati in drugimi raziskovalnimi projekti, katalogizacijo in seveda ustrezno zaščito. V arhitekturnozgodovinski doktrini je prevladovalo stališče, da se z 19. stoletjem ni vredno ukvarjati, saj naj bi šlo za obdobje, ki ni bilo originalno in je zgolj recikliralo elemente preteklih obdobj. Ko pa bi enkrat pričeli raziskovati in inventarizirati arhitekturo 19. stoletja, bi se najprej pokazalo izredno bogastvo obdobja, prav v vrhu pa bi se našle nekatere ogrožene stavbe, kot sta ljubljanski Kolizej⁸ in Cukrarna.⁹

19. stoletje je bilo s svojo artikulirano pragmatičnostjo predhodnik in tudi šola današnjega časa. Obdobje ima v arhitekturnem smislu veliko opraviti z materialnostjo, sijajem, inscenacijo in atmosfero, kar so teme, s katerimi se spopada tudi sodobna arhitektura. Takrat so se razvile teme ornamenta kot operativnega orodja, večnamenskosti forme in funkcije, velike uporabnosti eklekticizma itd. Arhitekti so že takrat morali znati sodelovati z investitorji, se prilagajati in dvomiti, hkrati pa vztrajati pri navdušenosti in ljubezni do svojega dela in poklica. Velika javna, pedagoška in socialna vloga te arhitekture se do danes ni izčrpala. Vladna palača, Narodni muzej, Kazina, Univerza in mnoge druge stavbe so ključnega pomena za Ljubljano in za njeno urbano strukturo.

Rehabilitacija obdobja bo prinesla tudi drugačen odnos do posameznih arhitekturnih spomenikov, tako na strani javnosti kot arhitekturne in umetnostnozgodovinske stroke. Arhitekti ne cenimo dovolj tega obdobja, kar gre pripisati inerciji prej opisanega podcenjevanja, predvsem pa tudi splošnemu neznanju ter nepoznavanju arhitekturne zgodovine in teorije v celoti. To neznanje ima svoj izvor na fakulteti za arhitekturo, kjer resna arhitekturna zgodovina že dolgo nima prave domovinske pravice. A to je že druga tema.

V Ljubljani je umik jugoslovanske armade sprostil velike komplekse vojašnic. Po skoraj 20 letih lahko ugotovimo, da nam ni uspelo izkoristiti vseh potencialov tega umika. Če lahko pohvalimo Mladiko, pogojno tudi Metelkovo, je drugače s Topniško ali Roško. V resnici objekti niso neuporabni niti nepraktični. Le ne omogočajo tako visokega zasluga kot rušitev in novogradnja, če investitor s slednjo doseže bistveno povečanje kapacitete. Objekti vojašnice na Topniški so bili porušeni, kar je škoda, saj se na njihovi lokaciji že desetletje ni zgodilo nič. To je morda model, ki čaka tudi nekatere druge zanemarjene in ogrožene objekte. Imeli bomo porušene spomenike, z novimi arhitekturnimi atrakcijami ali pa brez njih. Vojašnici na Topniški sledijo Plečnikov stadion, Klavnice, Bellevue, Kolizej, od modernih stavb Učne delavnice, tiskarna Mladinska knjiga itd. Ali res lahko sprejmemo, da je bila porušena Severjeva Tiskarna Jožeta Moškriča, da bi na njenem mestu postavili tipski Hofer? V ohranjeno obstoječo tiskarno bi brez velikih težav lahko bistveno lepše umestili trgovski program, pa še ohranili bi arhitekturno dediščino. Boljša usoda se (vsaj zaenkrat) obeta Rogu, upamo, da tudi Cukrarni, Tobačni in številnim drugim.

Da velika stavba Kolizeja nima simpatij široke javnosti, ne preseneča, predvsem zaradi statusa socialnega geta, ki ga ima že desetletja, in pa intenzivne propagande v režiji lastnika v škodo stavbe. Argumenti zdrave pameti in stroke so ob tem nemočni. Najbrž je logično, da se v Kolizej ni mogel naseliti spontan kulturni program ali skvot, tako kot se je zgodilo na Metelkovi in v Rogu, saj bi verjetno varnostniki s silo preprečili vsak takšen poskus, česar si javni lastnik (mesto) ne upa privoščiti.

Glavni argument zagovornikov rušenja je poleg odrekanja spomeniške vrednosti ekonomska nevednost prenove. V tem argumentiranju je bilo veliko manipulacij in sprenevedanj, ki so dosegla svoj namen, na drugi strani pa institucije niso opravile svoje vloge. Iskati investitorje ob nezreli politiki pa je seveda nemogoče in absurdno. Branilci Kolizeja - umetnostni zgodovinarji, nekateri (ne vsi) arhitekti, intelektualci humanističnega kova - smo v procesu hitro postali izolirani, argumenti se niso slišali (poslušali), pa tudi teksti velikokrat niso bili objavljeni. Tudi mesto Ljubljana si je nad Kolizejem umilo roke.

VIII.

Večina vzornih primerov prenove je nastala z javnim investitorjem ali vsaj z javno-zasebnim partnerstvom. Javni interes - ne le ocena umetnostnih zgodovinarjev - je usmerjal prenove velikih struktur iz 19. stoletja v sodobne kulturne centre, galerije, pa tudi stavbe z mešanimi javnimi in tržnimi programi, poslovne, trgovske ali stanovanjske stavbe. Dunaj, Pariz, Torino, London - ali se jim bo pridružila tudi Ljubljana? Odvisno je od nas vseh, še najbolj pa od politike. Nič, kar so stari dobro naredili, ne smemo zapraviti, je trdil Plečnik. Kako se torej lotiti prenove Kolizeja?

Vprašanje prenove seje s pomočjo manipulacije oblikovalo v črno-belo dilemo: konservatorska prenova ali rušenje. Nekateri smo že od vsega od začetka poskušali povedati, da med obema skrajnostma obstaja neskončna paleta vmesnih rešitev in da bi morali na kreativen strokoven način poiskati pravo. Najprej pa moramo odgovoriti na vprašanje: Ali Kolizej ima arhitekturne, funkcionalne, tehnične in gradbene kvalitete, da bi ga bilo vredno ohraniti in obnoviti? Zagovorniki trdijo, da je idealen za večnamensko kulturno rabo. Ali gre pri njih za romanticizem, ki ni utemeljen niti z ekonomskimi niti z estetskimi parametri? Poglobljeni strokovni teksti, ki jih objavljamo, dokazujejo, da obstaja za ohranitev mnogo umetnostnozgodovinskih, arhitekturnih pa tudi pragmatičnih razlogov. Zanj govori mnogo pomembnih ekonomskih in gradbenotehničnih, ne zgolj kulturnih argumentov.

Ko enkrat priznamo, da gre za stavbo z zgodovinsko vrednostjo, pa se pri prenovi Kolizeja, kot rečeno, ponujata dve različni možnosti. Po prvem scenariju bi si zaslužil popolno prenovu. Pri tem so pragmatični razlogi pomaknjeni v ozadje, najpomembnejši postanejo konservatorski. Ta scenarij bi zahteval široko javno financiranje, kar je v sedanjih situaciji težko pričakovati. Ekonomski, pa tudi arhitekturni argumenti bi se po mojem mnenju najbolje udeležili v projektu aktivne prenove. Medtem ko se konservator obrača v preteklost, arhitekt tudi v obstoječem vidi možnost nove sinteze, vidi bodočnost. Ne gradi na tabuli rasi niti na zeleni trati. Startna osnova za projekt aktivne prenove je obstoječi objekt. Iz odnosa do obstoječega lahko s prenovu nastane neka dodatna vrednost, mik, ki ga sicer ni. Prostorske, obrtniške, tudi funkcionalne kvalitete so ohranjene in nadgrajene v sintezi z novim. To bi bil lahko kompromis, ki bi pokazal pot naprej.

Opombe:

¹ »Die Baukunst zerstört die Baukunst. So war es immer, und man nahm es hin wie eine Naturnotwendigkeit. Wäre nun aber nicht möglich, durch planmäßig und gesellschaftlich geübten Schutz den zerstörenden Mächten entgegenzutreten und damit die Daseinsdauer unseres Kunst- und Denkmälerschatzes um eine gute Frist wenigstens zu verlängern? Der Gedanke ist in Wahrheit nicht älter als das 19. Jahrhundert und trägt durchaus dessen geistiges Gepräge an der Stirn.« Georg Dehio, Denkmalschutz und Denkmalpflege im neunzehnten Jahrhundert, 1905.

² Dr. Breda Mihelič, »Ali Ljubljana sploh potrebuje spomeniško varstveno službo (Ob natečaju za pridobitev urbanistično arhitekturne rešitve za območje Kolizej)«, Delo, 2004, ponatis v tej številki ab.

³ Dr. Pavel Gantar, »Ali seje prihodnost dotaknila tudi Ljubljane?«, razgledi.net, maj 2008.

⁴ Povzetek okrogle mize v CD, Izvršni odbor DAL, 18. 2. 2006.

⁵ Urbanistični svet za Ljubljano: Ilka Čerpes, Andrej Černigoj, Miha Dešman, Andrej Hrausky, Drago Kos, Gregor Košak, Aleksander Ostan, Borut Šantej, Aleš Vodopivec, Stališče 8 o urbanističnih posegih v Ljubljani, maj 2007.

⁶ Dr. Damjan Prelovšek, »Stavbarstvo 19. stoletja in iskanje narodne identitete«, v: Umetnost na Slovenskem, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1998.

⁷ Še kar pomenljivo je, da se današnji grobar Kolizeja, Anderličeva Kranjska investicijska družba, z imenom zgladuje po njej. Gre za prisvajanje kulturne in ekonomske zgodovine za zasebne cilje profitne narave.

⁸ Kolizej je eden ključnih objektov romantičnega historicizma in Prešernovega časa. Ta Prelovškovopis Kolizeja pa ni dovolj. V tej številki ab objavljamo fragmente nove valorizacije Kolizeja, ki dokazujejo, da je bil objekt v času nastanka ena prvih evropskih megastruktur.

⁹ Cukrarno omenja Prelovšek kot eno prvih in redkih ohranjenih prič zgodnje industrializacije na Slovenskem, ki je pomembna tudi kot spominsko mesto slovenske literarne moderne.

Ljubljanski kolizej v ogledalu časa

darija mavric

lil

uvodnik
esej
zgodovina
prevodi

Ko pomislimo na Ljubljanski Kolizej, nas vznemiri že sama beseda - od kod izhaja, zakaj takšno ime? Odgovor lahko hitro najdemo pri rimskem Koloseju, poimenovanem po ogromnem kipu cesarja Nerona - kolosu, ki je nekdaj stal na mestu sedanjega amfiteatra. Besedo »coliseo« naj bi prvič uporabil častiljivi Beda, ki je zapisal: »Quandiu stabit coliseus, stabit et Roma; quando cadit coliseus, cadet et Roma; quando cadet Roma, cadet et mundus.« Srečamo jo tudi v večini romanskih jezikov: v francoščini le colisee, v španščini el coliseo in v portugalsščini o coliseu.

Zakaj sta pod tem imenom znani tudi že zdavnaj preminula stavba v Gradcu in stavba (v kritičnem stanju, zaradi nekaterih tik pred evtanazijo) v Ljubljani? Morda zaradi velikosti,¹ morda zaradi oblike dvoran (npr. južna dvorana je bila namenjena maneži, pogled nanjo je bil z galerij, ki so jo obdajale), morda pa tudi zaradi specifične lege izven mesta, čeprav v njegovi bližini. Namenjena je bila zabavi in hkrati začasnim vojaškim namestitvam. Že v času nastanka je bila deležna različnih odmevov, lahko bi rekli kolizije interesov - po eni strani navdušenja, saj je arhitekt Joseph Benedikt Withalm z njeno postavitvijo rešil prebivalstvo nadležnega problema nameščanja vojske, ki je bila reden gost v mestu zlasti v letih 1847-1859, po drugi strani pa je včasih zbujala negotovost, morda tudi zavist, zaradi dogajanja v njej in okoli nje, zaradi radoživosti, katere središče je postala,² morda pa tudi zaradi hitre, poceni, kvalitetne in lepe gradnje, ki je hitro in bogato poplačala trud in iznajdljivost podjetnega lastnika.

Ob Kolizeju prihaja do kolizije interesov tudi danes, vendar še bolj izrazito in boleče kot nekdaj. Na eni strani je tisti del stroke, ki se zaveda pomena stavbe v času in njene pričevalnosti za sedanji trenutek in prihodnost ter jo želi ohraniti, obnoviti in oživiti, na drugi strani pa je mogočni kapital, ki ne prepozna spomenika, temveč le kup težav in stroškov. Tem bi se najraje izognil z rušenjem in postavitvijo novega kolosa. O tem so se razpisali že mnogi avtorji,³ vendar odgovorni, ujeti med Scilo in Karibdo, očitno premalo pogumni, da bi ostali zvesti načelom varovanja, zaenkrat še ne najdejo prave poti, ki je sicer navzven jasna: združiti kapital s pozitivnim odnosom do kulturne dediščine. Morda si novodobni lastnik domišlja, da podobno kot Joseph Benedikt Withalm pred 150 leti spreminja manjvredno področje v ponos in okras Ljubljane, sebi pa v čast in dobiček. Toda Withalm je dejansko spremenil nekdanjo gramozno jamo v veličasten objekt, ki je bil mestu v okras, njemu samemu pa vir zaslužka. Danes je sijaj njegove stavbe sicer res nekoliko zbledel, vendar pod patino časa še vedno lahko slutimo nekdanjo lepoto. Novi lastnik bi se lahko spremenil v princa, ki s poljubom prebudi princeso iz večdesetletnega spanja, ji vrne nekdanji sijaj, sam pa postane pravi vitez sodobnega časa, z vsemi častmi in zaslužki,

ki sodijo zraven. A ne - raje bi jo preprosto pokopal. Sicer ji želi postaviti mogočen nagrobnik, a kljub vsemu - v zavesti ljudi bi v tem primeru ostal zapisan zgolj kot grobar.

Zgodovina stavbe

Prvi zametki ideje o gradnji stavbe segajo v leto 1844, ko je graški arhitekt Joseph Benedikt Withalm predlagal Ljubljanskemu magistratu, da bi v Ljubljani na lastne stroške zgradil Kolizej za namestitev vojaških enot, ki so se na poti iz Gradca oziroma Dunaja proti severnim italijanskim deželam in nazaj ustavljale v Ljubljani.⁴ Stavba naj bi sprejela tisoč petsto vojakov, zgradil bi jo po zgledu graške, ki je nastala po njegovi zamisli in bila njegova last, pa tudi delovala bi po sorodnih načelih. Najprej bi ustanovil Zavod za zavarovanje vojaških namestitev (Militar-Einquartirungs-Assecuranz-Anstalt). Za vsakega vojaka bi lastniki hiš, ki so bili sicer dolžni poskrbeti za namestitev vojske v mestu, prispevali tri goldinarje letno. Denar bi moral biti na voljo od 1. januarja za tekoče leto. Kdor bi še pred začetkom gradnje položil za vsakega moža 40 goldinarjev, bi bil oproščen plačevanja takšnega namestitvenega zavarovanja do konca življenja, kdor bi to napravil v dveh obrokih, bi bil oproščen plačevanja za deset let, kdor pa tega ne bi zmoget, lahko še vedno plačuje vsako leto sproti, vendar mora biti denar položen eno leto vnaprej (torej eno leto, preden ga je mogoče unovčiti). S pomočjo tako zaračunane zavarovalnine - zakupnine⁵ bi si zagotavljal sredstva za delovanje ustanove kot prehodne kasarne. Pa tudi za lastnike hiš bi bilo to bistveno ugodnejše kakor nameščanje vojakov v lastnih domovih, v katerih včasih še za družino ni bilo dovolj prostora. Kot je razvidno iz nadaljevanja korespondence, je predlagal magistratu, da bi Kolizej zgradil vrh opuščene gramoznice, »uredil vrt med Lattermannovim drevoredom ter oskrbovalnim skladiščem (Verpflegsmagazin), ter mestni park(Volksgarten)«. Zavezal se je tudi, da bo ustanovil zimsko jahalno šolo in restavracijo.⁶

Magistrat je njegovo ponudbo sprejel v celoti, vključno z dejavnostmi, ki bi lahko služile tudi obiskovalcem. 21. januarja 1845 je Laibacher Zeitung objavil Withalmov poziv vsem lastnikom hiš v Ljubljani, da mu vnaprej plačajo najem sob za vojake, ki bi jih sicer morali namestiti v lastnih prostorih; z običajnimi najemniki bodo gotovo dobili višje najemnine, kot jo bodo sami prispevali za vojsko, poleg tega bodo vojaki živeli v skupnosti, v bližini oficirjev, kojih bodo lahko nadzorovali.⁷ V maju je pozval vse, ki ponujajo gradbeni material, naj mu pošljejo svoje ponudbe, ter napovedal polaganje temeljnega kamna za konec maja isto leto.⁸ Temeljni kamen je bil položen 31. maja 1845 ob 17.00 ob sodelovanju in simbolični podpori štirih vej oblasti. Pravzaprav so bili položeni štirje vogelni kamni: enega je kot predstavnik deželne vlade položil

grof Welsperg, namestnik deželnega vladarja, enega grof Wolfgang Liechtenberg kot predstavnik kranjskih deželnih stanov, enega kresijskega komisar Franc Langer ter enega mestni glavar Janez Hradecki.⁹ Že od samega začetka je bilo jasno, da bo stavba večnamenska: »Pervi namen je, da bo kasarna v nji, kjer bodo tisti vojaki prebivali, katerim morajo mestni hišni gospodarji stanišče dati; razun kasarne bo v sredi tega poslopja velik prostor za gledišče. Kar je pa nam pri ti napravi nar bolj všeč, je, da bo Ljubljansko mesto poslopje dobilo, kakršniga smo v taki velikosti in lepoti do zdaj še pogrešovali.«¹⁰

Gradnja stavbe je potekala zelo hitro, v veliki meri tudi po zaslugi mile zime in posebne gradbene tehnike, ki je omogočala neprekinjeno gradnjo. Prvič je bil del stavbe na ogled javnosti 1. januarja 1846. Takrat je bila zaključena poslikava stropa v eni od dvoran. Ob otvoritvi je igrala kapela cesarsko-kraljevega pehotnega regimenta princa Hohenlohe-Langenburga, vstopnina za ogled stavbe pa je znašala deset kron. Izkupiček je bil namenjen izobraževanju fantov-glasbenikov.¹¹ Vendar je bila stavba takrat le delno dokončana, kar je razvidno iz javnih obvestil, ki jih je lastnik še naprej redno objavljval v Laibacher Zeitung. Tako je februarja ponujal jahanje na prostem, dokler ne bo zgrajena jahalna šola. Julija je bila ta ustanovljena, vodil pa jo je Bertha von Messechitz, nekdanji gojenec španske jahalne šole in nato konjušnik princa von Hohenzolerna. Junija 1846 je oznanil, da je dokončani enaindvajset sob ter eno šestosobno, eno dvosobno in eno trisosobno stanovanje ob (današnji) Gosposvetski cesti, vsakemu stanovanju pa so pripadali tudi del zelenjavnega vrta, hlevi in remiza.¹²

Septembra so bili dokončani gostilniški prostori, ki so obsegali dva široka hodnika, terase za goste, bosket, vrt s sprehajalnimi potmi in klopmi, veliko plesno dvorano s tremi galerijami in tridesetimi prehodnimi prostori. Ponujal jih je v najem »višjim natakarnjem z Dunaja ali iz katerega drugega velikega mesta, z dobrim spričevalom in vsaj 2000 goldinarji premoženja«. Njegove zahteve pri izbiri najemnikov kažejo željo po doseganju visoke kvalitete ponudbe, s čimer bi v Ljubljano prinesel okus velikih mest, hkrati pa tudi željo po finančno varnih projektih. V letu 1847 se je začela sezona plesov v Marijini dvorani. Vstopnice je bilo mogoče kupiti v predprodaji po 20 krajcarjev ali pa na dan prireditve po 30 krajcarjev. Iz tega vidimo, da so bili njegovi podjetniški prijemi sorodni današnjim - po eni strani visoka kvaliteta, po drugi strani prilagodljive in ugodne cene ter sposobnost izkoriščanja vsake gradbene faze objekta za njegovo predstavitev javnosti, pa tudi za pridobivanje dodatnih sredstev.

Vsekakor je bil Withalm na Kolizej izredno ponosen, kar dokazuje tudi grafični list z njegovo upodobitvijo, posvečen Franzu Greglu, ki je bil očitno zaslužen za uredništvo tega Withalmovega projekta (sl. 1). Ta grafični list¹³ je dragocen vsaj iz dveh razlogov: stavba je upodobljena iz Tivolija oziroma s Šišenskega hriba,

medtem ko so jo običajno upodabljali z mestne strani; listje nastal potem, ko je bil zaključen del stavbe ob nekdanji Celovski, današnji Gosposvetski cesti (ne pred junijem 1846), ter pred požarom, ki je zajel in hudo poškodoval Kolizej 20. 12. 1847. Da je bila stavba delno nedokončana, lahko sklepamo po podobi južnega pročelja t. i. gotskega trakta,¹⁴ ki se zdi na upodobitvi še brez vsakega okrasja, pozneje pa je bilo okrašeno s stebriščnim vhodom (sl. 2). Grafični list dokazuje, da je bilo prvotno pročelje vsekakor zasnovano ambiciozno, z neogotskimi, neorenesančnimi in neoklasicističnimi elementi: rizaliti so bili zaključeni s trikotnimi timpanoni, vertikalno so jih poudarjale lizene, morda sorodne današnjim. Svetlobnica je zaključevala svetlobni jašek. Toda požar je napravil veliko škodo in nekoliko spremenil podobo Kolizeja. Janez Bleiweis je domneval, da je bila kriva človeška površnost,¹⁵ Franc Malavašič pa je omenjal »človeško hudobo«¹⁶ Bleiweis je menil, da je ogenj uničil »eno nar imenitniših pohoštev« v Ljubljani, »ki je bilo hišnim gospodarjem, zavoljo stanovanja vojakov v njem, velika dobrot, dobrovoljnim Ljubljancem veselje, celimu mestu in celi deželi lepota!«¹⁷ Škode je bilo sicer res veliko,¹⁸ vendar se zdi, da so bili poškodovani predvsem leseni deli oziroma notranjščina, saj je Withalm že čez deset dni v Laibacher Zeitung objavil oglas, da vabi obiskovalce v kavarno Kolizeja, kjer lahko uživajo v odličnih graških slaščicah.¹⁹ Večjih posegov kljub podpori mestne oblasti, ki je poskrbela, da je arhitekt že dan po požaru prejel triletno plačilo zakupnin, ne bi bilo mogoče zaključiti v tako kratkem času in Kolizeja ponovno odpreti javnosti.

Gradbena dela na stavbi so napredovala. Marca so bili že na voljo hlevi za vojaške konje, 21. maja 1848 so odprli novo dvorano, ki jo je Withalm v zahvalo za podporo magistrata po požaru želel poimenovati Dvorana slavni meščanov. Hkrati se je zavezal, da bo mestni vladi dal dvorano na voljo brezplačno, kadar koli bo želela.²⁰ Leta 1848 je oddal v najem kavarno z naslednjimi prostori: dve dvorani za biljard, dve sobi za igre in dve damski sobi, dolg zastekljen hodnik, arkadni hodnik, kuhinja, klet, dve veliki bivalni sobi ter okrasni vrt, dve terasi, od katerih je vsaka lahko sprejela tisoč petsto gostov. Najemnikje postal dunajski gostinec Johann Fiedler. Podoba stavbe je bila verjetno taka, kot jo je predstavil Anton Jurman (sl. 2).²¹ Stavbo je upodobil z mestne strani. Vidimo njen vrtni del v smeri proti današnji Župančičevi ulici, z južne strani bogat stebriščni vhod v gotski trakt, dvojni arkadni hodnik na vzhodni strani odpira stavbo v okrasni vrt, namenjen obiskovalcem. Pročelje členijo vogalne lizene z dekorativnim okrasjem (najverjetneje rozete), k lahkotnosti pročelja pa prispevajo tudi drugi dekorativni elementi (enostavni okenski okviri, sistem arkadnih hodnikov itd.).

Ravno ta upodobitev jasno izpričuje kvalitetno in harmonično zasnovano stavbo, v kateri lahko prepoznamo zanimiv in hkrati logičen sistem stopnjevanja:

ab

z višino postaja površina ožja, struktura zunanjih sten gostejša, saj so iz nadstropja v nadstropje odprtine manjše, okenski okviri, lizene, slopi in drugo okrasje pa ohranjajo lahkotno dinamiko pročelja. Stavba obvladuje prostor in se hkrati zliva z njim. Formalno deluje kot večstanovanjska javna stavba, primerna tudi za množična druženja in družabno življenje, nikakor pa ne kot vojaški objekt.

Vendar je bila prav leta 1849 nadpovprečno zasedena ravno z vojaškimi enotami, ki so zaradi bojov v severni Italiji pogosteje šle skozi Ljubljano in potrebovale prenočišče, največkrat le za noč ali dve, v nasprotju s preteklostjo, ko so se enote zadržale v kraju dalj časa. Withalm je poskušal ohranjati enake visoke standarde kot pred tem (redna menjava posteljnine, skrb za čistočo prostorov in udobje vojakov), kar mu je uspelo s povišanjem najemnine. Isto leto je izbruh kolere zahteval strožje higienske ukrepe, zaradi česar je morala biti gostota namestitvev v skupnih prostorih manjša. Pa še meščanom je priskočil na pomoč v teh hudih trenutkih.

Tudi na turizem ni pozabil. Leta 1849 je bila dokončana železniška proga Celje - Ljubljana. Otvoritev je bila 16. 9. 1849 v cesarjevi navzočnosti. Withalm je takoj dojel, da bo z vlakom lahko prišlo v mesto več turistov, zato je organiziral omnibus, ki je dvakrat dnevno vozil od Kolizeja na železniško postajo in nazaj. V Kolizeju je nudil prenočišča, zabavo, hrano, jahanje, lepe poglede na Tivoli, hkrati pa je bila lokacija dovolj blizu centra mesta.

Withalm je opuščeno gramoznico spremenil v pravo zlato jamo. Prinesla mu je veliko uspehov, bogastva in spoštovanja, mestu pa tudi mnogo ugodnosti: rešili so problem vojaške namestitve, dobili so nov prostor za zabavo, prireditve, druženje, odlično kavarno, slaščičarno, restavracijo, velikokrat so dohodki od prireditev šli v dobrodelne namene (za revne družine, šolanje revnih otrok, glasbenike). Zaradi zaslug so Withalma 12.8.1850 imenovali za častnega meščana Ljubljane.

Po njegovi smrti leta 1865 je Kolizej postal last njegovega sina Josefa Viktorja Withalma. Do leta 1886 so v njem še prenočevale vojaške enote, z gradnjo stalnih vojašnic pa so prostore, namenjene vojski, začeli oddajati v najem različnim stanovalcem, obrtnikom in trgovcem, ki so prostore prilagajali svoji dejavnosti tudi tako, da so jih spreminjali, vendar vedno v dogovoru z lastniki in z dovoljenjem Gradbene direkcije. Načrte za prenovo so vedno izdelali priznani ljubljanski gradbeniki, kot so bili Viljem Treo, Gustav Tönnies in nekateri drugi, ki so spremembe vnašali z občutkom.²²

Potres leta 1895 je prizadel tudi Kolizej. V prijavi škode je Josef Viktor Withalm navedel, da je potrebno delno rušenje. Zaradi posledic potresa so morali podreti arkadni hodnik, ki je dotlej krasil stavbo.²³

17. 3.1899 so si lastništvo razdelili Josef in Rihard Withalm ter Johanna Pammer iz Gradca, že leta 1906 je prišel v posest podjetja Gebrüder Dedhendi, Malusa & Co., leta 1921 pa družine Heinrichar iz Škofje Loke. V letih 1945-1960 je potekal postopek nacionalizacije.²⁴ V 50. letih je bila stavba v celoti obnovljena,²⁵ prenovljeno je bilo pročelje, zamenjana so bila okna in vrata, prenovljeni in prebeljeni hodniki, popravljena napeljava, kjer je bilo potrebno. Vse do konca 60. let je bila stavba dobro vzdrževana, saj so se prebivalci zelo zavzemali za ohranitev visoke kvalitete bivanja. V 70. letih pa se je spremenila struktura prebivalcev Kolizeja; nekdanje stanovalce, med katerimi so prevladovali intelektualci, stari ljubljanski meščani, obrtniki, vojaške družine, skratka »višji« sloj tedanje družbe, so nadomestile mlade delavske družine in pripadniki nižjih slojev, ki niso zmogli vzdrževati stavbe na taki ravni kot njihovi predhodniki. Takrat se je začelo počasno propadanje stavbe.²⁶ Leta 1993 je bila denacionalizirana ter razglašena za spomenik lokalnega pomena z utemeljitvijo, da »je tipološko specifičen in enkraten primer mestne arhitekture svojega časa, ki ima glede na svojo zasnovo in lego veliko kulturnozgodovinsko vrednost, saj je vse do danes v širšem evropskem prostoru preživel le ljubljanski kolizej.«²⁷ Kaj se je od razglasitve spremenilo, da bi jo sedaj kar porušili? Gotovo je zaradi neustreznega vzdrževanja v slabšem stanju, vendar to ne spremeni njenega osnovnega kulturno-zgodovinskega in umetnostnega pomena, ki ga ima za srednjeevropski, ne samo za slovenski

prostor. Da bo ta trditev bolj jasna, bom v nadaljevanju predstavila idejnega avtorja in vodjo tega projekta.

Življenje in delo Josepha Benedikta Withalma

Kdo je bil mož, ki je ustvaril Kolizej? V pismu iz leta 1851, ki mu ga je poslal praški mestni svet, so ga naslovili kot poročnika v francoski cesarski vojski, odlikovanega z redom častne legije, poveljnika zalog (Depot Komandant) uniformirane meščanske pehotne enote, člana različnih umetniških in industrijskih združenj, lastnika devet nepremičnin, ustanovitelja Zavoda za zavarovanje vojaških namestitvev (Militar-Einquartirungs-Assecuranz-Anstalt), mestnega stavbnega mojstra in arhitekta, delničarja ponesrečenega projekta za izgradnjo arteškega vodnjaka, graditelja prve litoželezne hiše, lastnika tovarne barv in firneža, izumitelja lesenega tlaka, letakov za obvestila (Ankündigungszettel), builditelja dobrih starih časov, projektanta ledenege templja in drugih še neodkritih skrivnosti, lastnika podzemnega vodovoda za mrzlo vodo, lesenega tobogana in preprostega vrtiljaka, zapriseženega blagajnika na magistratu, mestnega gostilničarja, peka, mesarja, pivovarja, pleskarja ...²⁸ Ob vseh teh nazivih smo kar malo zmedeni, saj je iz njih razvidno, da je govor o vsestranskem, izredno sposobnem, ustvarjalnem in iznajdljivem človeku, ki mu je očitno uspelo združiti in uresničiti raznolike plati svoje osebnosti.

Rodil se je leta 1791 v Gradcu in dobil očetovo ime, pozneje pa je deloma tudi stopal po njegovi poklicni poti. Oče je bil namreč dvorni tesar cesarja Jožefa II. in takoj je bilo jasno, da bo sin prevzel njegovo delavnico. Zato ga je oče še kot mladeniča vpeljal v delo, pozneje pa je znanje izpopolnil s študijem na Visoki gradbeni šoli na Dunaju. Po končanem študiju je kot diplomirani arhitekt odšel na potovanje po Italiji in Nemčiji. Leta 1812 se je ustavil tudi v Gtgowu (nem. Glogau), kjer je bil nastanjen glavni štab neapeljskih enot francoske vojske. Pridružil se jim je in že v kratkem času napredoval v oficirja, zaradi udeležbe in dejavnosti na vojaškem pohodu v Rusijo pa so ga odlikovali s križem francoske častne legije. Leta 1813 se je njegova enota vračala skozi Gradec. Na očetovo željo je zapustil vojsko, se vrnil k družini in odtlej posvetil življenje svojemu osnovnemu poklicu.²⁹

20. 5.1817 je pridobil koncesijo za stavbnega mojstra v Gradcu,³⁰ gotovo na osnovi uspešnih gradbenih posegov, ki jih je že pred tem opravil na različnih stavbah. Naj omenim samo dva primera. Anna Maria Kogler³¹ omenja v svojem pismu, da ji ni samo postavil hiše, temveč tudi opravil vsa tesarska, mizararska, ključavničarska, steklarska in kamnoseška dela, in to kvalitetno; vojaškemu stražnemu mojstru von Bachu pa je v kratkem času popolnoma preoblikoval propadajočo hišo, tako da je bilo v zadovoljstvo vseh, pa še zelo poceni.³² Pozneje so postali njegovi naročniki vplivni ljudje, ki so znali ceniti njegovo inovativnost, pa tudi hitro, kvalitetno in poceni izvedbo.³³ Med njimi srečamo škofa iz Seggaua (ohranjena so pisma škofovega upravnika Ignaza Heningerja), grofa Aloisa von Trautmannsdorfa, grofice Therese Galler itd. Njegova inovativnost se je izražala v drobnih izboljšavah. Patentiral je način, kako odpraviti neprijetne vonjave iz stranišč, ki so bila tedaj veliko bolj primitivna kot danes. Izumil je tlakanje cest s hrastovimi kockami, ki so bile premazane s posebnim premazom - zelo obstojne, hkrati pa prijetnejše za vožnjo z vozovi. V Gradcu se je novi tlak odlično obnesel, leta 1844 pa so ga preizkusili tudi v Ljubljani.

V kulturno-vojaško zgodovino kakor tudi zgodovino arhitekture in urbanizma se je najbolj zapisal z dvema kompleksoma, Kolizejem in Železno hišo. S Kolizejem (prvega je začel graditi v Gradcu leta 1838) je želel razrešiti več problemov. Kot uspešen aktivni vojak se je osebno soočal s težavami pri namestitvi vojske v krajih, skozi katere se premika. Očitno se je zavedal kompleksnosti, saj je bila vsakokratna prenočitev v tujem mestu neprijetna tako za domačine, ki so morali vojake sprejemati, kakor tudi za vojsko. Z izgradnjo stavbe izven mestnega središča je ta problem uspešno rešil; meščani so bili za ceno letnega predplačila odrešeni skrbi za vojsko, vojaki pa so bili nameščeni v skupni stavbi ter pod nadzorom nadrejenih. Mesto je s Kolizejem pridobilo nov prostor za zabave, prireditve in slovesnosti, skratka za druženje. Ker je v to vložil svoje znanje in sposobnost oblikovanja lepega, je arhitektura

tudi dopolnila lepoto kraja. Z rezultatom so bili vsi zadovoljni, čeprav se je Kolizej kmalu zapisal v zavest ljudi predvsem kot vojašnica za prehodne vojaške enote. Leta 1846 pa je napravil morda enega izmed največjih korakov v razvoju arhitekture in gradnje - v Gradcu je postavil železno hišo, kije bila nekakšna zmes zabavišča, večstanovanjske hiše in kavarne ter je eden zgodnejših primerov litoželezne gradnje v Evropi.

Lahko bi rekli, da imata projekta nekaj skupnega - idejo o združitvi različnih dejavnostih v isti stavbi. Omogočili sta živahnejše in pestrejšo družabno življenje, hkrati pa sta bili donosnejši za samega lastnika. Večja donosnost je bila možna tudi zato, ker je lastnik lahko vse uresničeval in vodil sam - od ideje prek načrtovanja do dejanske izvedbe. Ob podjetniški in »profitni« naravnosti pa ni pozabil na potrebe družbe; financiral je šolanje nadarjenih otrok iz revnejših družin, v primeru epidemij je brezplačno dajal na voljo lastne prostore, svoj zaslužek je gradil na nizkih cenah... Ni pretirano reči, da o Withalmu lahko govorimo kot o humanem podjetniku oziroma podjetniku s socialno naravnostjo. To najlažje ponazorimo ravno na primeru Kolizeja, kjer se zelo jasno izraža njegova sposobnost postavljanja osebnih izkušenj v širše družbene okvire. Prepoznal je potrebo, danes bi rekli, da je odkril poslovno nišo, ter že obstoječe rešitve uporabil v nekoliko drugačni situaciji. Zamisel se je morda rodila iz njegove izkušnje v francoski vojski, kjer je kot vojak in oficir doživljal težave, s katerimi se srečuje vojska na svojih pohodih.

Ta problem je bil vsekakor večplasten. Po eni strani je vojska potrebovala prostore za prenočitve, po drugi strani pa se je Withalm zavedal, da je počutje vojakov odločilnega pomena za uspeh na bojišču. Potrebovali so primerne prostore, ki so ustrezali osnovnim higienskimi pogojem, hkrati pa so v več let trajajočem vojskovanju potrebovali tudi sprostitev. Namestitve vojske pri zasebnikih ni zadovoljevala vseh potreb na ustrezen način; zaradi razpršenosti vojske po mestu je bil otežen nadzor nad vojaki, ti pa so se ob takih postankih preveč razpustili, tako da so povzročali strah in nemire v mestu, ki jih je sprejelo. Poleg tega je bilo lastnikom hiš oziroma stanovanj prepuščeno, kakšne bivalne pogoje jim omogočijo. Vojaki niso bili ravno priljubljeni gostje, hkrati pa tudi vsi posestniki bivališč niso bili premožni, zato razmere pogosto niso bile najboljše.

Ker je Withalm služboval v francoski vojski, je gotovo poznal sistem vojašnic.³⁴ Od tod bi lahko izšla njegova ideja za stavbo, namenjeno vojaškim enotam, ki so se v mestu ustavile za dan ali dva. S tem ko je vojska nameščena v eni stavbi oziroma v enem kompleksu, sploh če je to nekoliko izven mesta ali na njegovem obrobju, je ločena od vsakdana prebivalcev. Ker je domneval, da bo stavba z vojsko zasedena samo občasno, je predvidel, da je lahko ves preostali čas na voljo prebivalcem za različne zabave, srečanja, plesse, koncerte. Zavedal se je, da mora zagotoviti ustrezno kvaliteto raven prireditve in uslug, zato je k sodelovanju vabil orkestre, artiste in druge nastopajoče iz velikih mest, tudi z Dunaja. Tako je kompleksu vdihnil dvojno vlogo - po eni strani je bila stavba vojaškega značaja, po drugi pa je nudila zabavo in sprostitev.

Znal si je zagotoviti tudi sredstva. Najprej je ustanovil zavarovalnico, v katero so posestniki stanovanj in hiš vnaprej plačevali najemnino za prostore, v katerih bodo lahko namestili vojake ter se tako rešili vseh siceršnjih obveznosti do vojske, ko bi ta prišla v mesto. Najemnino so morali plačati vsaj za dve leti vnaprej. Za daljše obdobje vnaprej, ko so plačali, nižja je bila dejanska letna najemnina. Sredstva je pridobival tudi z organizacijo prireditev, celo z ogledi stavbe v posameznih fazah gradnje. Njegova prednost je bila tudi to, da ni bil le stavbni mojster ali arhitekt, temveč da je obvladal tudi druge obrti, povezane z gradbeništvom. Širina znanja je brez dvoma zmanjševala stroške gradnje, saj je pri stavbi veliko stvari lahko izdelal sam ali pa izdelavo kompetentno nadzoroval. Pisma njegovih strank večkrat poudarjajo njegove vrline - hitro, poceni in kvalitetno izvedbo. Zato je bil precej iskan med zasebniki, čeprav se zdi, da je bil njegov življenjski projekt gradnja kolizejev - uspelo mu je zgraditi dva, v Gradcu in Ljubljani. Ponudbo je poslal tudi v Prago, vendar so jo tam zavrnili.³⁵

Znal je spoštovati tudi tisto, kar so zanj napravili drugi. To je bilo še posebno razvidno po požaru v ljubljanskem Kolizeju leta 1849, ko je v zahvalo mestu za pomoč pri obnovi obljubil, da mu bo dal stavbo brezplačno na voljo vedno, ko jo bo potrebovalo. To obljubo je izpolnil ob epidemiji kolere.³⁶ Takrat se je izrazilo njegovo človekoljubje, kar je znala ceniti tudi mestna oblast, ki ga je 12.8.1850 razglasila za častnega meščana. »S postavitvijo vašega sijajnega Kolizeja, ki je mestu Ljubljani v okras, ste prebivalcem dokazali neprecenljivo dobroto, z njim odrešili mesto vojaških nastanitev in obvarovali pred širjenjem nalezljivih bolezni (...)«³⁷ - tako sta magistrat in mestni svet Ljubljane utemeljila dodelitev tega častnega naziva.

Leta 1865 je umrl in njegovo posest so podedovali njegovi sinovi, v Ljubljani Josef Viktor Withalm. Težko bi sodili, ali njegovi nasledniki niso premgli takšne spretne podjetniške žilice ali pa so bili zgolj časi drugačni, a njegovo življenjsko delo, kolizeja v Gradcu in Ljubljani, sta dobivala vedno bolj vojaški značaj in izgubljala meščanskega. Pritisk novih časov je bil tako silovit, da sta danes v zavesti ljudi oba predvsem stavbi vojaškega značaja in manj civilnega. Morda ravno v takem pojmovanju lahko iščemo razloge, da je graški že skoraj stoletje izbrisan s površja zemlje, usoda ljubljanskega pa je še vedno na majavih nogah.

Sklep

Čas je strog gospod. Postavlja meje življenju, ki ga prikljče v rojstvo in izbriše v pozabo (ali v večnost), mu daje lepoto in jo kmalu posrka, seka rane in jih celi, a pušča brazgotine, prebuja velike ideje, dopušča, da se uresničijo, jih postavlja na preizkušnje. Ne prizanese nikomur in ničemur, niti samemu sebi. Zato ni presenetljivo, da je v tej resni igri časa tudi ljubljanski Kolizej postal igračka, kljub svoji velikosti in (še vedno) veličastnosti zgolj prah, ki ga bo že lahni vetrč lahko odnesel in izbrisal z vidnega polja. Tisti, ki si tega želijo, najdejo za to tudi ustrezne utemeljitve, a so zgolj deloma resnične. Za konec dodajam razlogom za rušenje manjkajočo polovico resnice, z upanjem, da jim bo odvzela odločilno moč.

Stavbo so res zgradili v opuščeni gramoznici, da ne bi motila mesta, vendar je bila še vedno dovolj blizu, da so meščani lahko prihajali tja na prireditve. Poleg tega je Withalm znal zelo dobro oceniti vrednost naravne in urbane krajine, bližine Tivolija in Šišenskega hriba, Lattermannovega drevoreda, bližine Koroške ceste, ki je bila že tedaj ena izmed glavnih mestnih vpadnic, in samo mesto. Zavedal se je, da mu ravno ta specifična krajina omogoča ustvariti takšno stavbo, kot je v mestu nikoli ne bi mogel (tako zaradi namembnosti kakor zaradi velikosti). Ob tem pa je novo stavbo zgradil in postavil v prostor po zgledu severnoitalijanskih arhitektov, ki so se pod vplivom Palladija zavzemali za to, da se naravna in urbana krajina zlijeta v skladno celoto. To je jasno razvidno na grafičnem listu (sl. 3),³⁸ ki je nastal ob odprtju železnice Celje - Ljubljana leta 1849.

Kolizej je bil namenjen potrebam avstrijske vojske, vendar je že v ponudbi magistratu Withalm poudaril, da bodo v njem potekale tudi dejavnosti za meščane ter da bo olepšal podobo Ljubljane. Celo zavezal se je, da bo ustanovil tudi zimsko jahalno šolo, ki bi bila namenjena meščanom. Te svoje obljube je tudi izpolnil. Tudi po tipu arhitekture Kolizeja ne smemo enačiti z vojašnico, čeprav je morda del navdihla črpal tudi pri njej. V zasnovi je bila to večnamenska stavba, po svoji naravi tako vojaška kot civilna. Zaradi slogovnih značilnosti pa ga moramo ohraniti, saj je edini primer arhitekture v slogu romantičnega historicizma na Sloveniji.

Res je stavbo omenil tudi France Prešeren v pesmi Nebeška procesija, vendar se v njej ne posmehuje naštetim »hudičevim hišam«, temveč dvoičnosti tedanje ljubljanske družbe, v kateri je po eni strani vladal skrajni moralizem, po drugi pa primitivno zabavljaštvo. Naj omenim, da je pesnik dal v isti koš Kazino, kjer se je zbirala gospoda, strelišče za malo manj pomembno gospodo in Kolizej, ki naj bi bil namenjen kar vsem. Če verjamemo Prešernovi dataciji, je pesem nastala, še preden so slednjega sploh začeli zidati³⁹ ali vsaj preden je bil dokončan.⁴⁰ Podobno velja za zabavljivi napis Božje in hudičeve hiše v Ljubljani (Po tevtovski meri). Škoda, da Prešeren ne more satirično opisati sedanjega položaja Kolizeja!

Po končanih vojnah oziroma po izgradnji stalnih vojašnic v 80. letih je bil Kolizej deloma res preurejen v stanovanja, deloma pa so bila v njem skladišča za

ab

različne lokale. V bistvu je svojo vlogo živahnega družabnega shajališča v veliki meri izgubil že s smrtjo idejnega očeta in prvega lastnika Josepha Benedikta Withalma. Vendar pa se je pot navzdol začela nekako v 70. letih 20. stoletja, ko niti stanovalci še manj pa lastnik niso pokazali prave zavzetosti za ustrezno in sistematično vzdrževanje.

Trditev, da je opeka zaradi hitre in nekakovostne gradnje po sto sedeminpetdesetih letih popolnoma preperela in izgubila svojo notranjo trdnost, je skregana že z zdravo pametjo. Kvaliteta opeke ne more biti odvisna od hitrosti gradnje. Poleg tega je stavba preživela različne pretrese, od požara do potresa. Res je, da je bila zadnjih trideset let slabo vzdrževana, še posebno od denacionalizacije. Leta 1995 se je del stavbe res udrl, vendar je bila to posledica nestrokovnega posega v njeno konstrukcijo, ne pa slabe izgradnje.

Tudi očitke, da se stavba nahaja pod nivojem mestotvornega pritličja, ni zadosten razlog za njeno rušenje. Ravno ta odločitev je bila enkratna v času, ko so jarke, gramoznice in druge jame vsi nasipali.⁴¹

Zasnova vsekakor izraža funkcionalne potrebe 19. stoletja, ki pa jih je mogoče - seveda v skladu s konservatorskimi smernicami - prilagoditi sodobnemu času. Nenazadnje je bruto površina stavbe 15.751 m². Taka površina daje veliko možnosti kljub zahtevam po ohranitvi šestih dvoran.

Eden izmed očitkov je tudi pomanjkanje parkirnih mest. To je vsekakor eden od problemov večjih mest, vendar ne smemo podreti stavbe praktično v samem mestnem središču, da bi tam lahko zgradili drugo s parkirišči.

Sklicevanje na Dunaj in Gradec, ki sta že zdavnaj podrla lastna kolizeja brez poudarjanja njune spomeniške vrednosti, je argument, ki bi ga morali interpretirati čisto drugače. Ravno zato bi morali ohraniti vsaj ljubljanskega. Poleg tega Avstrijci svojih dveh niso podrli zato, ker so spregledali smisel spomeniškega varstva, temveč zato, ker je bila stroka takrat še v svojih začetkih, in rušenje še danes obžalujejo.

Zadnji razlog, ki ga najdemo na internetni strani podjetja Kolizej, je ekonomska neupravičenost obnove, ki bi davkoplačevalce stala približno 30 milijonov evrov. Po mnenju Zavoda za raziskavo materialov in konstrukcij naj bi bilo morda bolj smiselno stavbo porušiti in zgraditi na novo. Čisto drugačno stališče je zastopal Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Ljubljana, oziroma odgovorna konservatorica Marija Režek Kambič; na osnovi pregleda in preiskav nosilnega zidovja ter analize potresne odpornosti, ki so bili izvedeni pod vodstvom mag. Marjane Lutman, univ. dipl. inž. (Zavod za gradbeništvo Slovenije), so ugotovili, da bi bilo za varnost in funkcionalnost objekta potrebno:

- povečati potresno odpornost;
- ojačati stebre in segmente zidov, ki so preobremenjeni;

- zamenjati obstoječe lesene stropne konstrukcije z novimi;
- zamenjati poškodovano strešno konstrukcijo oziroma izdelati novo na segmentu, kjer je prišlo do porušitve;
- po potrebi ojačati temelje ali izboljšati nosilnost tal;
- preprečiti dvig kapilarnih voda;
- poskrbeti za požarno varnost.⁴²

Danes bi bilo za obnovo potrebno narediti več, saj od maja 2004, ko je bil opravljen ta pregled, lastnik v obnovo stavbe ni vložil ničesar. Ravno nasprotno, z izselitvijo prebivalcev ter nato zapečatenjem praznih prostorov je le poskrbel za hitrejše propadanje stavbe, kar je brez dvoma vodilo k njegovemu namenu pri nakupu - rušenje in gradnja novega kolosa. Izgovori, da bi bila prenova predraga, nimajo kake posebne vrednosti ob dejstvu, da je bil v izgradnjo nove stavbe pripravljen vložiti 180 milijonov evrov. S takšno vsoto je mogoče tudi marsikaj kvalitetno obnoviti. Sedanji lastnik bi me gotovo zavrnil, češ da bi ta sredstva morali prispevati davkoplačevalci. Zakaj le - saj se je sam odločil za nakup spomeniško zaščitenega kompleksa. Proračunska pomoč bi bila gotovo dobrodošla, vendar ne vidim prave potrebe, da bi morala država ali mesto financirati čisto vse. Zakaj se pri obnovi Kolizeja ne bi zgedovali pri njegovem avtorju Josephu Benediktu Withalmu, ki mu je s spretnimi podjetniškimi prijemi uspelo navdušiti Ljubljančane, da so v tem videli dobrobit in prednost tudi zase ter so bili zato pripravljeni prispevati svoj delež? In nenazadnje, sedanji lastnik je bil pred nakupom brez dvoma seznanjen z dejstvom, da se odloča za spomeniško zaščiten objekt v določenem stanju ohranjenosti, da zanj veljajo določena pravila varovanja in prenove ter da stoji skoraj v najožjem središču mesta, kjer ni obsežnih prostih površin za urejanje parkirnih prostorov. Ker se je odločil za nakup, bi lahko razumeli, da se je tedaj strinjal z vsemi pogoji, sedaj pa se pritožuje nad težavnim položajem, v katerem se je znašel kot lastnik objekta, in bi rad razveljavil vsa pravila, ki so veljala doslej. Nekateri strokovnjaki, denimo dr. Peter Krečič, direktor Arhitekturnega muzeja, pa ga s svojo moralno (?) in strokovno (?) avtoriteto ob tem še podpirajo. Če parafraziram Prešernove besede:

Koloseum pot k nebesam
bo zazidal kršen'cam;
trl bo ob njem se um s kolesam,
nova Sodoma bo tam...

Opombe:

¹ Dzimski jo je imenoval najkolosalnejša stavba v Ljubljani (»dieses colossalsten Gebäudes Laibachs«). Gustav Dzimski, Laibach und seine Umgebung nebst eine Beschreibung der interessanten Punkte in Krain, Ljubljana, 1860, str. 82.

² Na njen račun se pozabava tudi Prešeren v svojih Zabavljivih napisih: »Farnih cerkva pet ima Gospod v naši Ljubljani, / toliko tudi kasarn ima peklenska pošast. / Vabita Peter, Miklavž nas z Jakobam k Bogu Ljubljance, / vabi nas Janez Krstnik, vabi Marija v nebo. / Hiše: kazino, redut, koloseumz njimi teater, / ima strelisce hudač, svoje si cipce lovit.«

³ O tem so pisali: Matej Klemenčič, »Izbris dediščine«, Umetnostna kronika, 5, 2004, str. 1; Grega Kofak, »Dva antipoda obraza na medalji sedanje Kolizejeve zgodbe«, Ampak, januar 2005, str. 46-48; Damjan Prelovšek, »Kolizej«, Ampak, januar 2005, str. 43-45; Blaženka First, »Ljubljanski Kolizej - 'celimu mestu in celi deželi lepotija'«, Ampak, junij/julij 2005, str. 70-72; potekalo pa je tudi več javnih razprav, npr. okrogla miza o Kolizeju v Cankarjevem domu 8.12. 2004.

⁴ Pismo nosi datum 23. julij 1844; gl. Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), LUJ 489, Reg. I, f. 2019.

⁵ Izraz »zakupnina« se mi zdi primernejši kot »zavarovalnina«, ker je bilo to plačilo namenjeno najemu prostora za vojake v Kolizeju. Tako lastnikom hiš ni bilo treba vojakov nameščati v svojih stavbah ali celo na svojih domovih. Deloma bi bil ustrezen tudi izraz »zavarovalnina«, saj si je s plačilom eno leto vnaprej (npr. 1.1.1846 je že morala biti plačana zakupnina za leto 1847, denar pa je Withalm lahko unovčil šele 1.1.1847) Withalm zagotovil sredstva za delovanje stavbe v naslednjem letu.

⁶ Gl. Withalmovo pismo magistratu z dne 3. 8.1844, ZAL, LUJ 489, Reg. I, f. 2019.

⁷ Laibacher Zeitung, 66, 21.1.1845, str. 42.

⁸ Laibacher Zeitung, 66, 6. 5.1845, str. 349.

⁹ Janez Bleiweis, »Domača povest«, Kmetijske in rokodelske novice, 3,4. 6.1845, str. 92.

¹⁰ »Urno, kaj je noviga? Koliseum v Ljubljani«, Kmetijske in rokodelske novice, 3, 7. 5.1845, str. 76.

¹¹ Laibacher Zeitung, 67, 6.1.1846, str. 6.

¹² Laibacher Zeitung, 67, 25. 6.1846, str. 419.

¹³ Heinrich Lampel: Ljubljana s Kolizejem, 1846 ali 1847, tonska litografija, Mestni muzej Ljubljana.

¹⁴ Tako ga pisec verjetno imenuje zato, ker je zgrajen v neogotskem slogu.

¹⁵ Janez Bleiweis, »Premišljevanje na pogorišču koliseuma v Ljubljani«, Kmetijske in rokodelske novice, 5, 29. 12. 1847, str. 208.

¹⁶ »Gorje! Strašan bolj kot morja valovi / kot ognja in vsih elementov zloba / je človek, ak prevzame ga hudoba.« Franc Malavašič, »Na pogorišču koliseuma (sonet po Šilerjevih mislih)«, Kmetijske in rokodelske novice, 5, 29.12.1847, str. 203.

¹⁷ Gl. op. 8.

¹⁸ Bleiweis meni, da je bilo poslopje zavarovano za 24.000 goldinarjev, škoda pa je bilo morda za več kot 50.000 goldinarjev. Gl. op. 8.

¹⁹ Laibacher Zeitung, 68, 30.12.1847, str. 970.

²⁰ Laibacher Zeitung, 69, 18.4.1848, str. 307.

²¹ Anton Jurmann: Kolizej, o. 1850, gvaš, Narodni muzej Slovenije.

²² Glej dokumentacijo o adaptacijah Kolizeja, ZAL, LUJ 489, Reg. I, f. 2019.

²³ Mojo domnevo je potrdila gospa Mojca Stibilj Crnbori, nekdanja prebivalka Kolizeja in vnukinja Franca Jenka, ki je bil upravitelj stavbe ravno v času ljubljanskega potresa (gospa Stibilj Crnbori meni, da je to vlogo opravljal približno v letih 1883-1906). Spomni se pripovedovanja svoje babice, da so ob potresu zapustili stavbo vsi stanovalci razen njenega moža, ki je ostal in pazil na dragočnosti, ki so mu jih zaupali soperivalci. Stavba je bila takrat podprta, vidne so bile razpoke, zelo so bili poškodovani leseni deli ter dvojni arkadni hodnik.

²⁴ Zemljiška knjiga za katastrsko občino Ajdovščina, zemlj. knj. vpis št. 165, zap. št. 1-19.

²⁵ Po pripovedi gospe Mojce Stibilj Crnbori, ki se ji za vse posredovane podatke in spomine najlepše zahvaljujem.

²⁶ Gl. op. 23.

²⁷ Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Ljubljana (ZVKDS OE Ljubljana), Konservatorski program za posege v kulturni spomenik. EŠD - Ljubljana - palača Kolizej, Ljubljana 2005, str. 60.

²⁸ Pismo praškega mestnega sveta Josephu Benediktu Withalmu, 8. februar 1851, Deželni arhiv v Gradcu, fond A. Withalm - Familie, f. K1, mapa H6.

²⁹ Laibacher Zeitung, 86, 6.12.1865, str. 1120.

³⁰ Deželni arhiv v Gradcu, fond A. Withalm - Familie, f. K1, mapa H2.

³¹ Pismo nosi datum 20.10.1816; pravtam.

³² Pravtam.

³³ Deželni arhiv v Gradcu, fond A. Withalm - Familie, f. K1, mapa H2-H9.

³⁴ Pravila za gradnjo vojašnic je pripravil francoski vojaški arhitekt Vauban, ki jih je gradil v okviru trdnjav za pehotne in konjeniške enote, zato je več pozornosti posvečal obrambni sposobnosti kot bivalnim razmeram. Pozneje so nadgrajeni tip njegovih vojašnic prenesli tudi izven obzidij. Vojna enciklopedija, 4. del, Beograd, 1961, str. 395.

³⁵ Pismo praškega mestnega sveta Josephu Benediktu Withalmu, 8. februar 1851, Deželni arhiv v Gradcu, fond A. Withalm - Familie, f. K1, mapa H6.

³⁶ Laibacher Zeitung, 20.10.1849.

³⁷ Diploma za častnega meščana Ljubljane, 12. 8.1850, Deželni arhiv v Gradcu, A. Withalm - Familie, f. K1, mapa H8.

³⁸ Franz Joseph Sandmann: Ljubljana z grajskega griča, 1849, tonirana litografija, Narodni muzej Slovenije.

³⁹ Pesem se namreč začne tako: »Osemnajst sto in petero/leto gre čez trideset,/kar prinesel sveto vero/Jezus Kristus je na svet.« - France Prešeren, Poezije in pisma, Ljubljana, 1964, str. 166.

⁴⁰ V uvodnih dveh kiticah Prešeren pojasni, da se vse dogaja na dan vseh svetnikov leta 1835. To letnico je Franc Kidrič leta 1933 ovrigel ter jo spremenil v »vse svete 1845«. Datacija je problematična, ker seje pesem širila po prepisih, prvič pa je bila objavljena šele leta 1848. Poleg tega pa Prešeren o Kolizeju govori še v prihodnjiku: »Koloseum pot k nebesam / bo zazidal krčen'cam; / tri bo v njem se um s kolesam, / nova Sodoma bo tam.« N. d., str. 168. Več o pesmi: Boris Paternu, France Prešeren, Bled-Ljubljana, 1994, str. 245-246; Boris Paternu, France Prešeren in njegovo pesniško delo, 2, Ljubljana, 1977, str. 296-297.

⁴¹ Uroš Lubej, Janez Kromar, Za razpravo na Strokovnem svetu s SRS VNKD Kolizej, Varstvo spomenikov, 31, 1989, str. 370-371.

⁴² ZVKDS OE Ljubljana, Konservatorski program za posege v kulturni spomenik. EŠD - Ljubljana - palača Kolizej, Ljubljana 2005, str. 63.

kolizej - spomeniška valorizacija

XXX

Ei

uvodnik
esej
zgodovina
prevodi

Povzetek konservatorskega programa za posege v kulturni spomenik Palača Kolizej (EŠD 397), ki so ga leta 2005 pripravili na ZVKDS, OE Ljubljana:

Arheologija in konservatorske smernice za arheološki spomenik:

Barbara Nadbath, univ. dipl. arheol., konservatorica

Položaj spomenika v prostoru; Rezultati zgodovinskih raziskav, Morfološke značilnosti:

Marija Režek, univ. dipl. umet. zgod., konservatorica

Inventarizacija zunanjsčine:

Marija Režek, univ. dipl. umet. zgod., konservatorica

Boris Deanovič, univ. dipl. ing. arh., višji konservator

Inventarizacija notranjsčine:

Tatjana Adamič, univ. dipl. umet. zgod., višja konservatorica

Gradbeno fizično poročilo ter statična in protipotresna sanacija:

Miran Ježovnik, univ. dipl. ing. gradbeništva, konservatorski svetovalec, OE Maribor

Vrtnoarhitekturna zasnova odprtega prostora in konservatorske smernice za oblikovanje odprtega prostora:

Darja Pergovnik, univ. dipl. ing. kr. arh., konservatorska svetovalka

Konservatorske smernice za arhitekturni in umetnostni spomenik:

Marija Režek, univ. dipl. umet. zgod., konservatorica

Tatjana Adamič, univ. dipl. um. zgod., višja konservatorica

Boris Deanovič, univ. dipl. ing. arh., višji konservator

Mateja Kavčič, univ. dipl. ing. arh., konservatorska restavratorska svetovalka

Drugo:

Marija Režek, univ. dipl. umet. zgod., konservatorica

I. Arheološki spomenik - severno emonsko grobišče

Kolizej stoji na območju razglašenega kulturnega in zgodovinskega spomenika EŠD 329 Ljubljana - Arheološko najdišče Ljubljana, točneje, na območju severnega emonskega grobišča. Grobišča so bila v rimskem času del urbanističnega načrta mesta. Ležala so zunaj mestnega obzidja ob glavnih cestah Emona-Atrans (Trojane), Emona-Aquileia (Oglej) in Emona-Neviodunum (Drnovo pri Krškem).

Na emonskih grobiščih je bilo odkritih preko 3000 grobov. Severno emonsko grobišče je največje deloma raziskano emonsko grobišče. Širilo se je ob cesti Emona-Atrans. Trasa današnjih Slovenske in Dunajske ceste je ob vsem grobišču ohranila potek stare magistrale.

Na območju med Dvoržakovo, današnjo Slovensko in Tivolsko ulico so pote-

kala arheološka izkopavanja v šestdesetih letih 20. stoletja pod vodstvom dr. L. Plesničar Gec. Takrat je bilo odkritih 97 žganih grobov. Posamezni grobovi so bili na tem območju odkriti tudi ob gradnji infrastrukturah vodov (jarek za kolektor, plinovod, telefonski kabel itd.). Skupno je bilo na tem območju odkritih okoli 125 žganih grobov. Veliko grobov pa je bilo žal uničenih ob gradbenih posegih brez arheološkega nadzora.

Grobovi s svojo obliko, načinom pokopa ter pridatki so za arheologe zakladnica številnih informacij. Iz načina pokopa in pridatkov je mogoče sklepati o ekonomski, etnični in verski pripadnosti pokojnika. Ko analiziramo grobišče v celoti, pa pridobimo podatke o načinu življenja, boleznih, etnični in verski pripadnosti ter ne nazadnje stopnji razvoja obrti, trgovine in kulture prebivalstva.

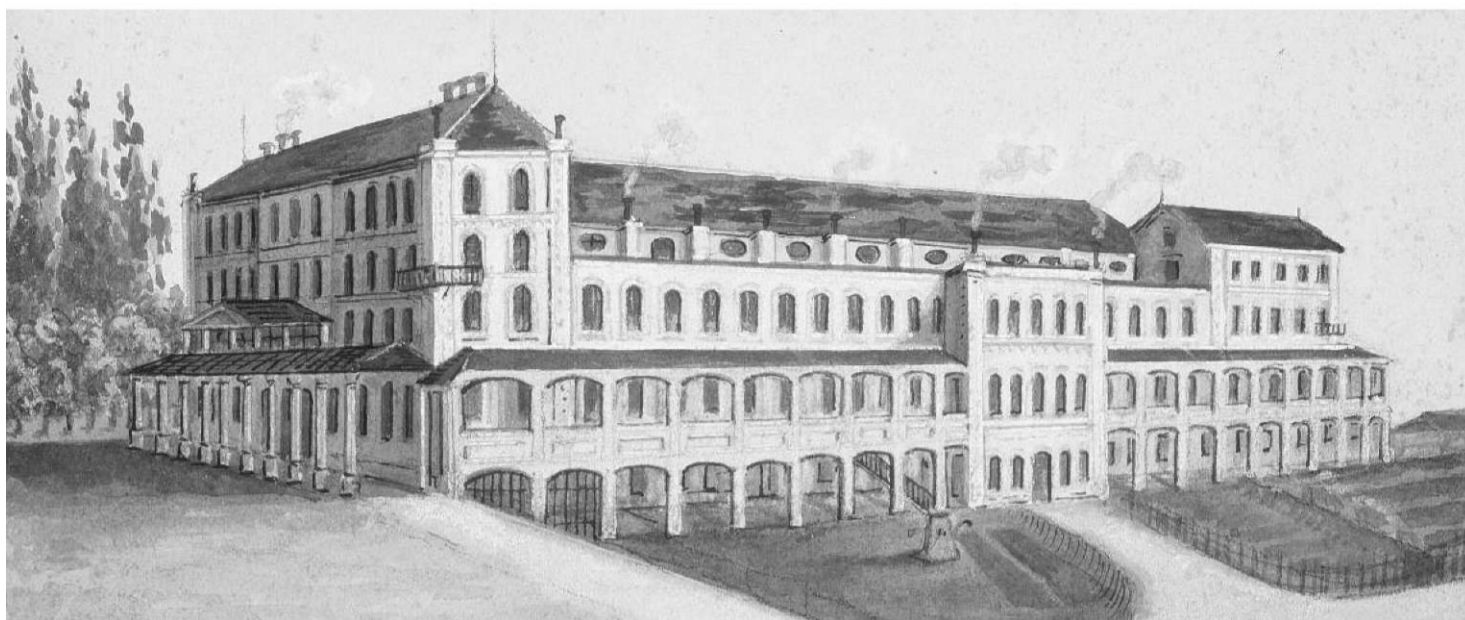
II. Arhitekturni spomenik - Palača Kolizej

1. Položaj spomenika v prostoru¹

Ljubljana je bila na prelomu 18. v 19. stoletje le majhno, nepomembno provincialno središče brez lokalne avtonomije. Statistični podatki povedo, da je imela leta 1814 komaj 14.000 prebivalcev. Njen obseg se je v glavnem ujemal z mejami srednjeveškega obzidja, izven njega pa so bila pozidana le obstoječa predmestja ter obrobje glavnih mestnih vpadnic. Palača Kolizej je bila zgrajena v gramoznici na samem robu Tivolija, na prostoru, ki je bil v času gradnje izven mestnega središča, ob eni izmed najstarejših mestnih vpadnic, na temeljih rimske medkrajevne ceste, ki je povezovala Emono s Kranjem (Carnium), ob Gosposvetski ulici, ki se je ohranila v tako rekoč nespremenjeni trasi do danes. Ne glede na to, ali je arhitekt sodeloval pri izbiri zemljišča za gradnjo Kolizeja ali ne, je bila odločitev o gradnji pod nivojem terena vsekar enkratna. Od začetka 19. stoletja naprej so v Ljubljani nekdanje obrambne jarke, gramoznice in celo naravne jarke praviloma izravnavali z nasutji,² zato lahko govorimo o izredni urbanistični zasnovi.³

Palača je bila postavljena s krajšo stranico v stavbno linijo Gosposvetske, z daljšo pa je segala globoko v notranjost parcele. Nasadi in zelenjavni vrtovi so jo povezovali s Tivolijem vse do gradnje železniške proge leta 1849. Z gostilniškimi terasami in cvetličnimi nasadi je bila obrnjena na nekdanjo Bleiweisovo ulico, današnjo Prešernovo cesto. Gradnja Kolizeja pomeni tudi začetek urbanizacije tega dela mesta.

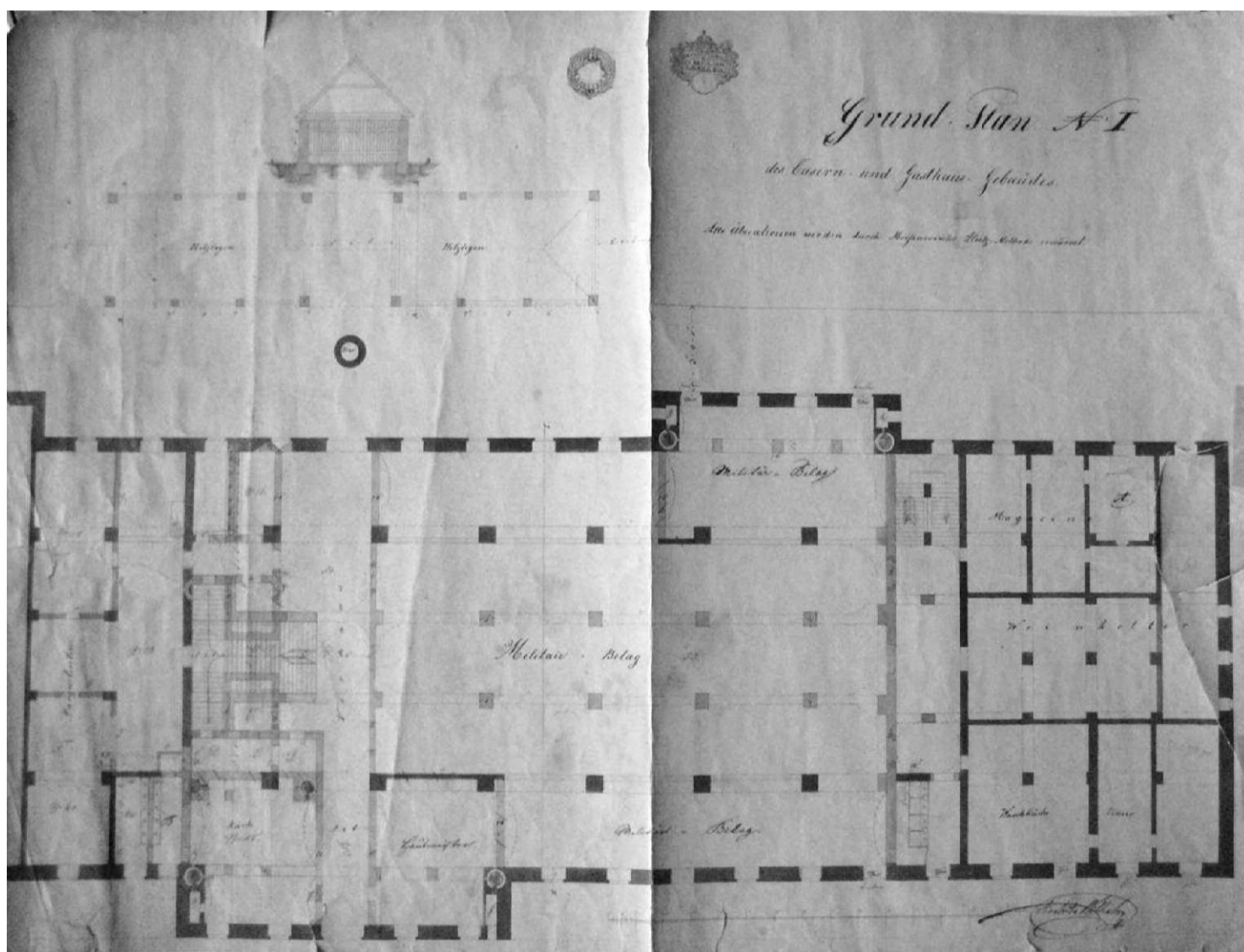
Ker je v prvi polovici 19. stoletja na področju stavbeništva vladalo pravo mrtvilo, saj so vojne s Francozi državo finančno izčrpale in je zato ustavila tako rekoč vse naložbe v gradbeništvo ter se omejila predvsem na nujna vzdrževalna dela, je Kolizej enkratni tudi kot redek primer ohranjene kvalitetne arhitekture prve polovice 19. stoletja, ki je neposreden izraz teženj romantičnega historicizma.

Anton Jurmann, Kolizej, po 1847, gvaš, NMS

I. Načrti

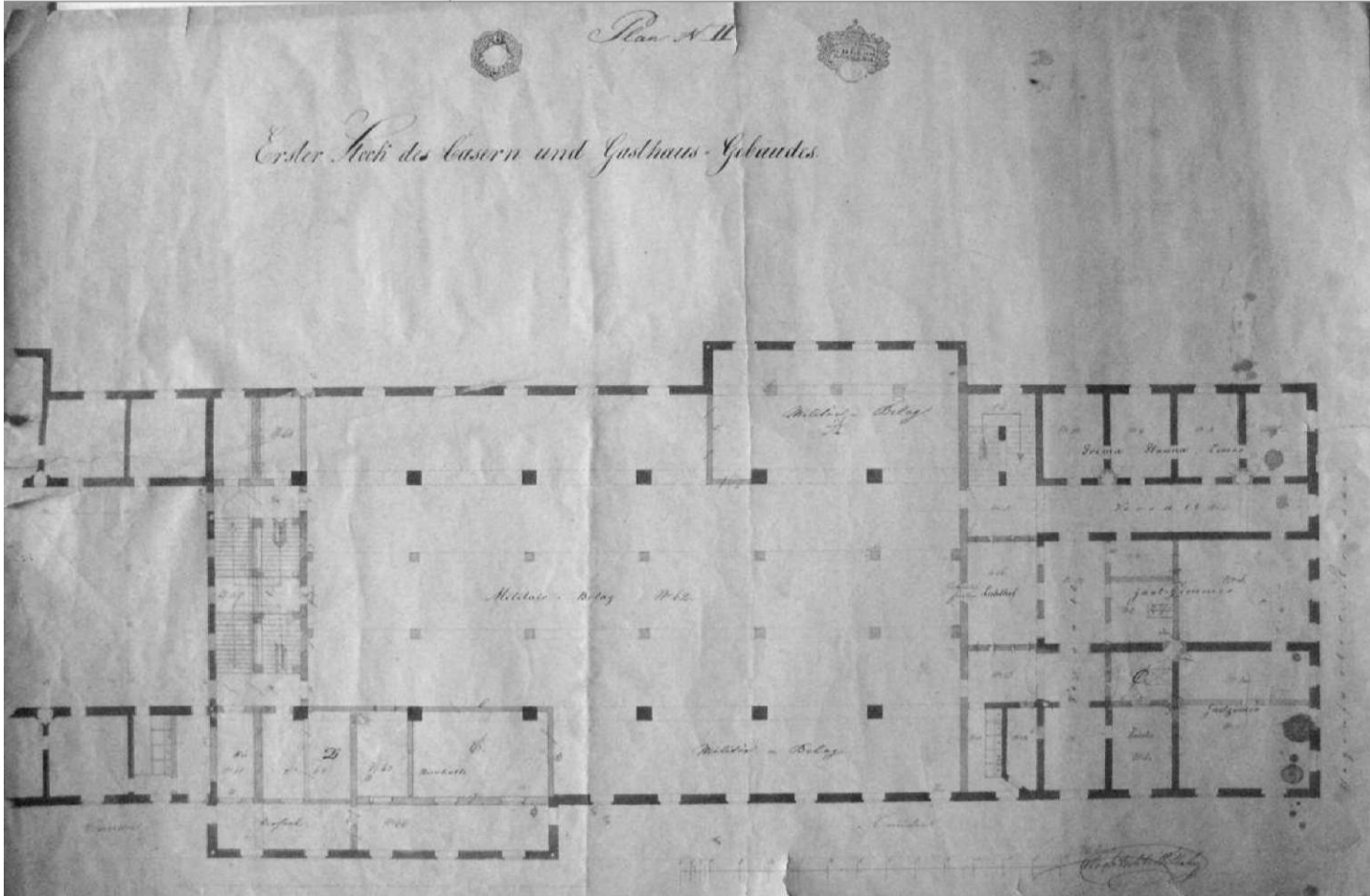
Joseph Benedikt Withalm, Zbirka načrtov za prenovo ljubljanskega Kolizeja po požaru, januar 1848, ARS

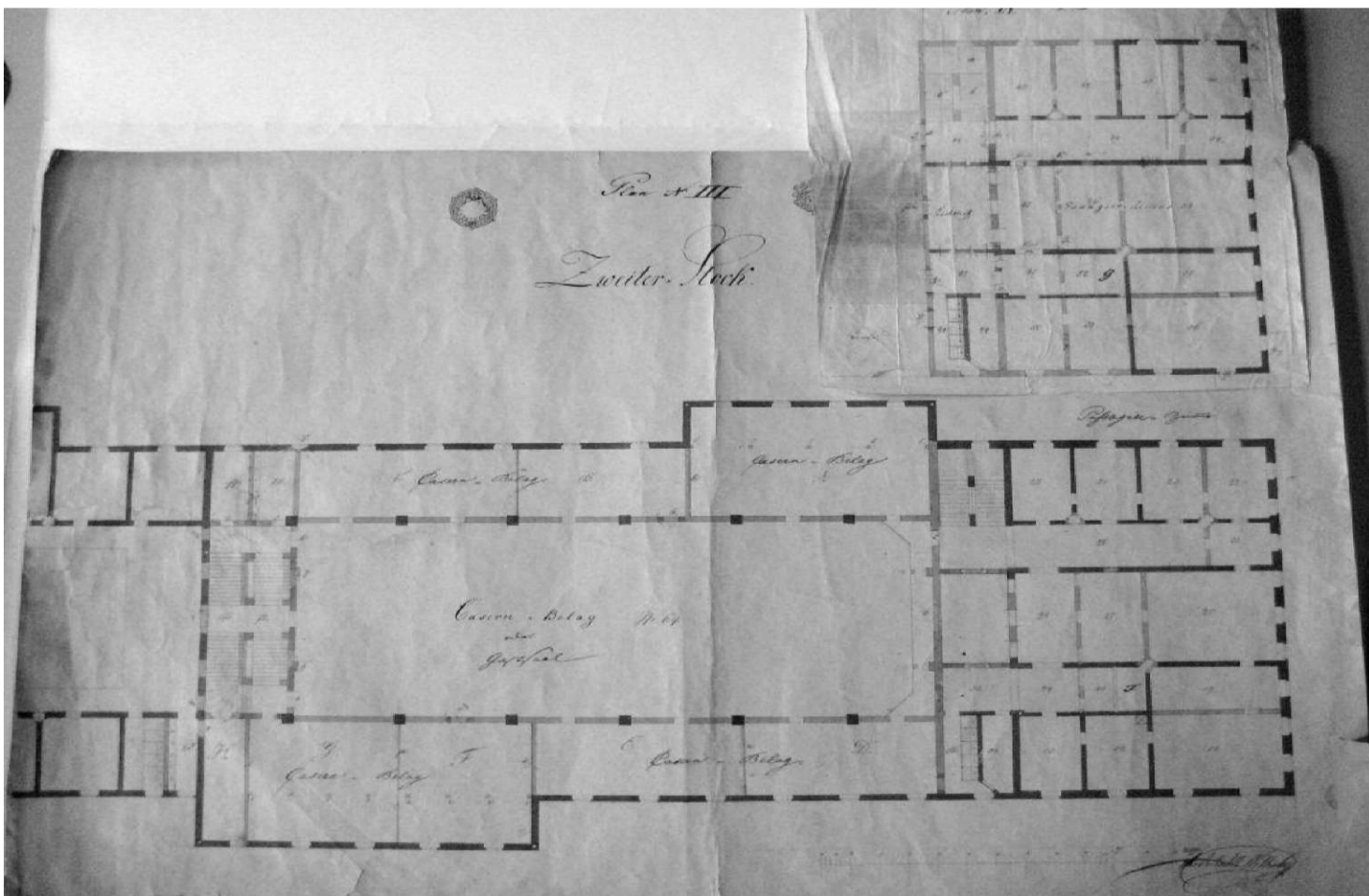
Slika 1: Joseph Benedikt Withalm, Načrt pritličja, 1848, ARS

ab

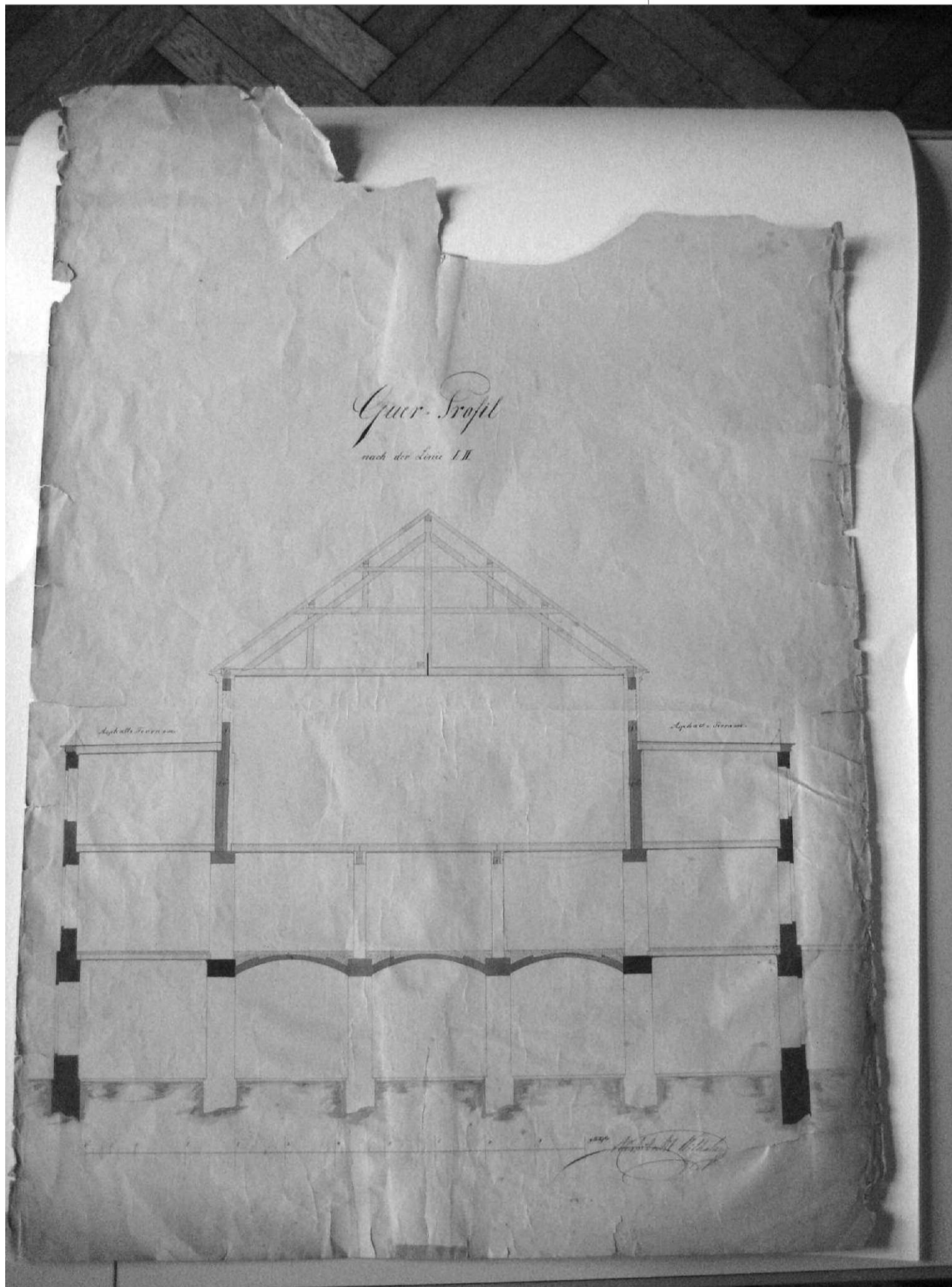
zgodovina

Slika 2 Joseph Benedikt Withalm, Načrt prvega nadstropja, 1848, ARS

Slika 3 Joseph Benedikt Withalm, Načrt drugega nadstropja, 1848, ARS

Slika 4: Joseph Benedikt Withalm, Prečni prerez južnega dela stavbe, 1848, ARS

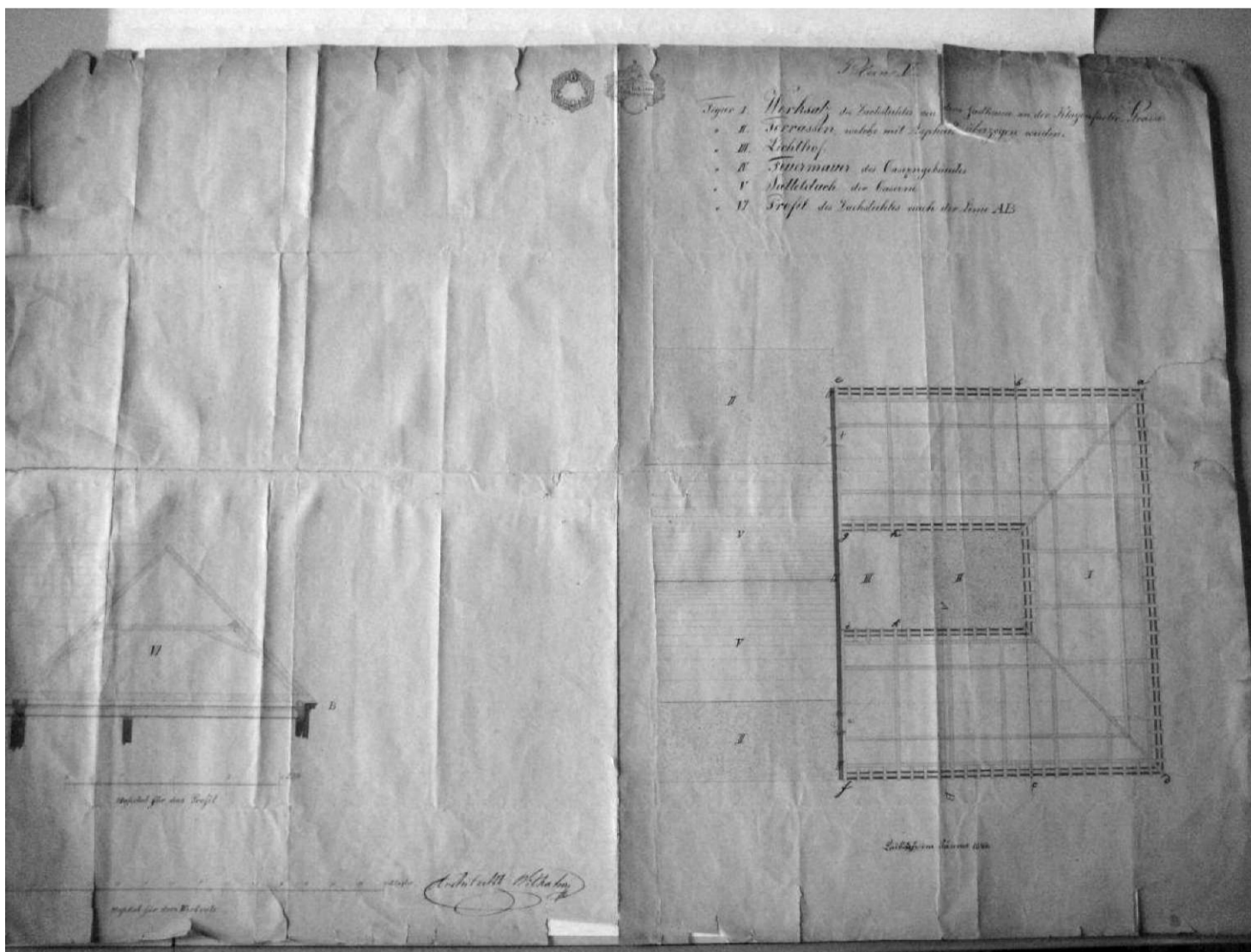
2. Vrtnoarhitekturna zasnova odprtega prostora

Objekt Kolizeja je bil zgrajen ob stiku mesta z zelenimi površinami, v medprostoru Lattermanovih alej, ki so se iz Podturna stekale v mesto. Takoj po dograditvi je neposredni stik s parkovnim prostorom prekinila železniška proga, ki je začrtala mejo med mestom in parkom oz. med grajenim in nepozidanim prostorom. Kolizej je tako dobil toliko pomembnejšo in dominantno lego, ki je dobro vidna na starih litografijah s pogledov iz parkovne smeri. Po tem obdobju je na načrtih mesta vidna tudi nova povezava mesta s Podturnsko graščino, ki je nastala med krakoma Lattermanovih drevoredov in je bila prav tako obsajena z drevoredom. Danes tvorita to povezavo Puharjeva ulica in drevored v Tivoliju v njenem nadaljevanju. V tem obdobju se je ulica imenovala Kolizejska cesta, kar kaže na vlogo in pomen Kolizeja.

Prostor med Kolizejem in železnico je pridobil pomen kot mestno območje in je bil po potresu reguliran s potekom krožne ceste z drevoredom, danes Prešernove ceste, ki je vidna na Fabianijevem načrtu. Tudi s tem posegom je bila poudarjena reprezentančnost objekta z lego ob urejeni mestni vpadnici, hkrati pa je bil definiran obseg odprtega prostora pred objektom. V literaturi so navedeni terasi za goste, bosketi (gozdčiči) in vrt za sprehajanje. Vrtnoarhitekturna zasnova z navedenimi prvini na dokumentih ni prepoznavna. Vloga prostorske dominante na vhodu v mesto je bila z leta 1935 postavljenim Delavskim domom in zlasti po njegovi nadzidavi leta 1960 delno okrnjena.

3. Rezultati zgodovinskih raziskav⁴

Do nastanka vojaških stanovanjskih stavb na ozemlju nekdanje cesarske Avstrije je v prvi polovici 19. stoletja prišlo zaradi zgodovinskih okoliščin. Vanje so nameščali velike vojaške enote, kadar so potovale na »mirovne pohode«, npr. preko Gradca in Ljubljane v severno Italijo, ki je po Napoleonovem porazu leta 1815 spadala pod neposredno oblast cesarske Avstrije. Meščani mesta, kjer je vojska imela postanek, so morali vojski na pohodu nuditi prenočišča v svojih hišah ali pa jih plačati drugod. Te okoliščine so napeljale Johanna Benedicta Withalma, graškega poslovneža in arhitekta, ki je v spletu zgodovinskih okoliščin uvidel ugodno priložnost,⁵ da je zgradil enkratno stavbo v Gradcu, znano kot Withalмов Kolizej. Zavedal se je, da mu stavba, namenjena izključno prireditvam, ne more povrniti finančnega vložka, zato je predvidel še nastanitvene kapacitete za 1400 vojakov in s tem pridobil dodaten vir zaslužka. Withalмов Kolizej v Gradcu je dajal s konferencami, plesi, koncerti in drugimi prireditvami, ki so potekale v njem, pomemben pečat družabnemu življenju graških meščanov in nemalokrat so posamezni dogodki dvignili precej prahu, ne le v mestu, ampak tudi onkraj meja Štajerske. Johann Benedict Withalm se je odzval vabilu mesta Ljubljana, ki je bilo navdušeno nad zamisljivo in realizacijo njegovega graškega Kolizeja, da zgradi podobno stavbo v Ljubljani. Mesto Ljubljana mu je dalo na razpolago zemljišče, objekt pa je zgradil na lastne stroške in je postal njegova last. Ljubljanski Kolizej je tako povzel osnovno namembnost⁶

Slika 5: Joseph Benedikt Withalm, Načrt za rekonstrukcijo strehe, 1848, ARS

graškega; zasnovan je bil kot prehodna kasarna za potrebe vojaštva, ki je občasno prihajalo v Ljubljano, in za potrebe družabnega življenja tedanjih meščanov. Tako ni bil običajna vojašnica, kakršne so začeli graditi ob koncu 19. stoletja kot stalne vojaške postojanke v mestu, ampak je bil tudi središče družabnega življenja tedanje Ljubljane. Ljubljanski meščani so bili podobno kot graški s plačevanjem neke vrste dajatev lastniku Withalmu razbremenjeni dolžnosti prenočevanja vojske v lastnih domovih in gospodarskih poslopih, ker je to funkcijo prevzel Kolizej. V njem so imele prostor mešane dejavnosti, od trgovin, gostinskih lokalov, zvezdarne, biljarda do športa in rekreacije ter plesnih, glasbenih in drugih kulturnih prireditev, skratka, lahko bi mu skupaj z dr. Damjanom Prelovškom rekli »Cankarjev dom« tedanjega časa.

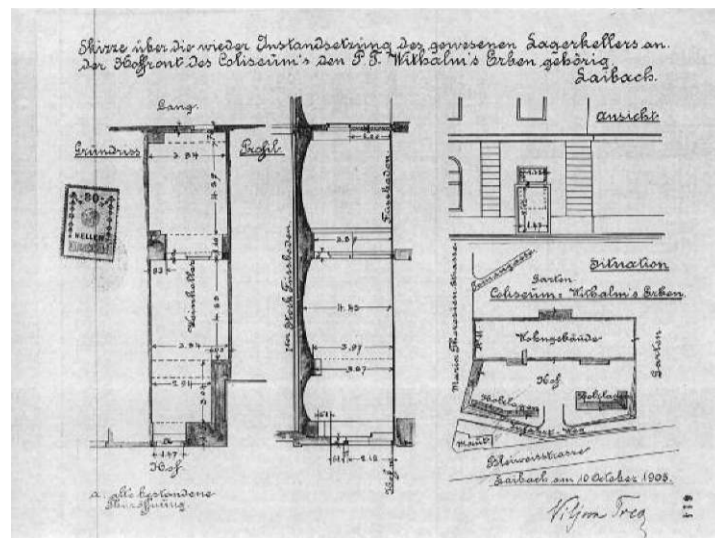
Proti koncu 19. stoletja, ko so vojaštvo dokončno izselili iz objekta, so te dejavnosti začele ugašati. Brez dohodka od najemnin je postal Kolizej nedonosen, saj je velikost stavbe povzročala prevelike stroške vzdrževanja, zato so dediči Johanna Benedicta Withalma leta 1873 Kolizej preuredili v objekt s pretežno najemniškimi stanovanji ter poslovnimi lokali v dvoriščnih kletnih prostorih in pritličju, zlasti ob Gosposvetki cesti.⁷ V njem je bilo okoli 520 stanovalcev, dvorane pa so koristili različni uporabniki.⁸ Konec stoletja je bila v Kolizeju tudi kolesarska šola, s plačanimi učnimi urami.⁹ Leta 1906 so Kolizej prodali podjetju Gebrüder Dedhendhi, Malusa & Co., leta 1921 pa je prešel v last družine Heinrichar, kije bila lastnik celotnega Kolizeja s funkcionalnimi zemljišči do podržavljenja po drugi svetovni vojni. Ob ulici in v pritličnem delu stavbe so se naselili obrtniki in manjši proizvajalci, ob cesti pa trgovska podjetja.

Kolizej je bil podržavljen v dveh fazah. V prvi fazi v letih 1945-1947 je bilo podržavljeno 55 % Kolizeja. Ta del, ki je obsegal vse poslovne prostore, je prevzela v upravo Uprava ljudske imovine. V zasebni lasti je ostalo še 45 %, kar je kot ena od treh lastnic upravljala Angela Nedeljkovič do nacionalizacije stanovanjskih zgradb in gradbenih zemljišč v letih 1959-1960. Po teh predpisih so lastnice lahko zadržale v svoji lasti vsaka po eno stanovanje, tj. 12-15 % vse stavbe. V Kolizeju je do denacionalizacije poslovne prostore upravljala tedanja Občina Ljubljana Center. Stanovanjski del Kolizeja je sprva upravljala hišni svet, pozneje pa Stanovanjsko podjetje Ljubljana.

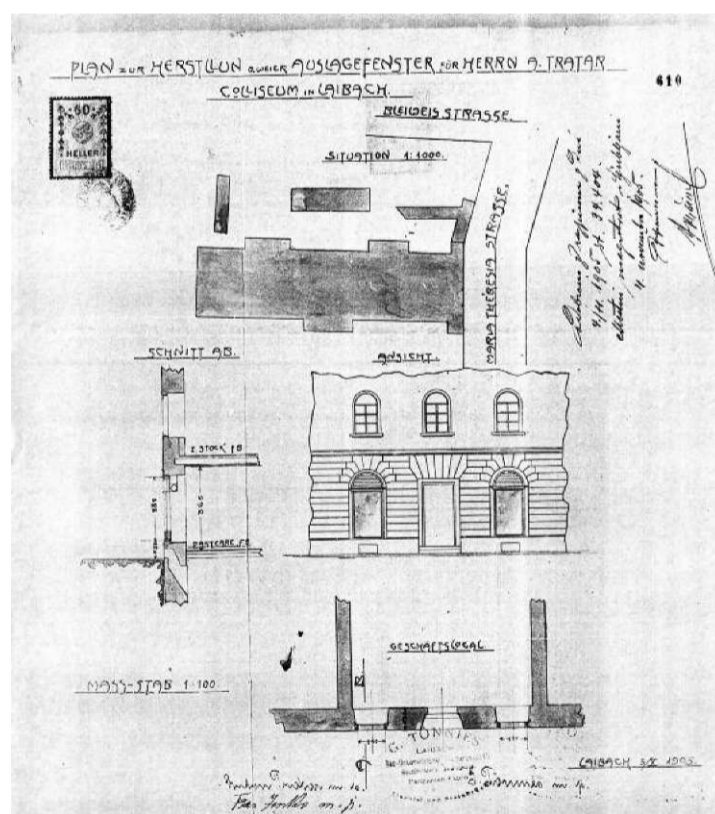
4. Tipološke značilnosti stavbe

Ljubljanski Kolizej je tipološko izredna arhitektura. Slogovno je edini ohranjeni primer t. i. romantičnega historicizma pri nas, kjer se zelo svobodno mešajo neogotske prvine z neorenesančnimi. V primerjavi s sodobno arhitekturo v cesarski prestolnici Dunaj ni zaostajal ne po velikosti in ne po kakovosti. Palača Kolizej je pretežno dvonadstropna, kastelno razpotegnjena stavba s poudarjenima osno razporejenima rizalitoma na zahodni strani ter rizalitom na vzhodni strani. Sestavljena je iz štirih skoraj samostojnih stavbnih celot, povezanih s strešno konstrukcijo in fasado. Za arhitekturno zasnovo palače sta značilni precejšnja razgibanost tlorisne zasnove in smotrna razporeditev prostorov, povezana s kompleksnostjo programa. V osrednjem delu palače sta dvorani dimenzij 42,5 x 16 m in 41 x 16 m, obdani s pomožnimi prostori. Ob Gosposvetki cesti je postavljen reprezentativen trakt, na jugu pa palačo zaključuje servisno-stanovanjski del. Zasnova palače tako nima primerjave v sodasni slovenski, verjetno tudi ne v ohranjeni srednjeevropski arhitekturi.

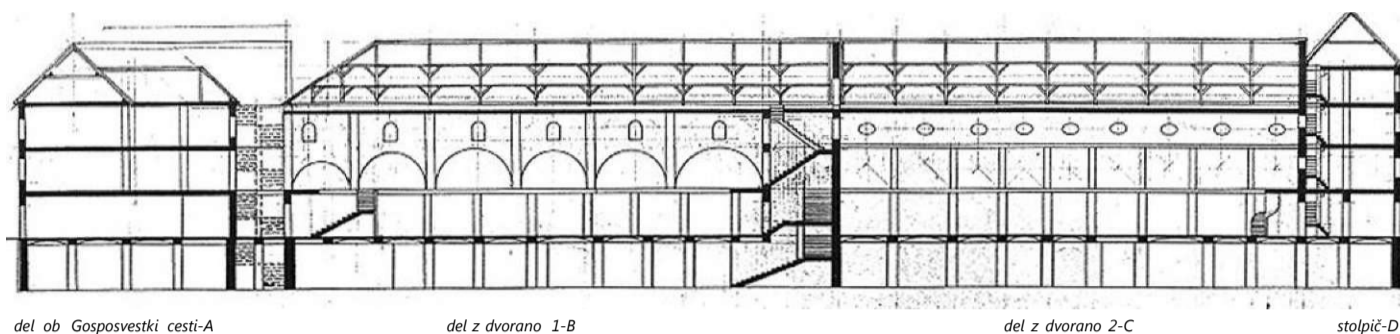
Kot je razvidno iz ohranjenih podob Kolizeja pred požarom, ki ga je prizadel leta 1847, je bil ob celotni dolžini vzhodne in severne fasade ter v delu zahodne prislonjen dvonadstropen arkadni hodnik, ki pa ga ob rekonstrukciji objekta niso znova postavili. Na južno fasado je bila v višini pritličja prislonjena nadstrešnica, podprta s slopi. Vhod je bil še dodatno poudarjen z nadstrešnico v nadstropju. »Če verjamemo Gustavu Dzminkemu (Laibach und seine Umgebung, 1860), pa sodi požar leta 1847 celo v obdobje pred popolnim dokončanjem te stavbe.«¹⁰ Streho je izdelal in postavil Gustav Johan Ludvik Tonnies, ki je s tem namenom prišel v Ljubljano,¹¹ se tu tudi za stalno nastanil in imel v svojih stavbnih podjetjih in tovarnah preko 650 zaposlenih.¹² Streha je s steklenimi svetlobniki dodatno osvetljevala dvorane. Fasado, po obliki podobno fasadi železne hiše, vendar v skromnejši različici v lesu, je Withalm zasnoval tudi v ljubljanskem Kolizeju v notranjem svetlobnem jašku.

Slika 6: Viljem Trejo, Skica za prenovo kleti v Kolizeju, 10. 10. 1905, ZAL

Slika 7: Gustav Tonnies, Načrt za prenovo oken na južnem pročelju Kolizeja, 5.10.1905, ZAL
Shematski prikaz zgradbe Kolizeja, povzet po: Konservatorski program za posege v kulturni spomenik. ESD - Ljubljana - palača Kolizej, ZVKDS, OE Ljubljana, Ljubljana, 2005

5. Shematski prikaz rabe prostorov:¹

del ob Gosposvestki cesti-A

del z dvorano 1-B

del z dvorano 2-C

stolpič-D

	Del A, K, P+2, 2400 m²	Del B, K, P+dvorana, 4800 m²	Del C, K, P+dvorana, 2400 m²	Del D, K, P+3, 1350 m²
Klet:	vinska klet, skladišča	odprt stebriščni prostor za vojaške potrebe	skladišča, delavnice, hlevi	skladišča, delavnice, hlevi
2. pol. 20. st.	trgovina, skladišča, delavnice	skladišča, delavnice	delavnice, poslovni in klubski prostori,	skladišča, delavnice
Pritličje:	gostilna, kuhinja	Pritličje:	multifunkcionalna dvorana s pomožnimi prostori, maneža	Pritličje:
Nekoč:	gostilna, kuhinja	multifunkcionalna dvorana s pomožnimi prostori, galerijami	multifunkcionalna dvorana s pomožnimi prostori, maneža	verjetno pisarne
2. pol. 20. st.	trgovski in servisni lokali	galeriji prezidani v stanovanja, delno podrto, poslovni prostori	stanovanja nanizana ob dvorani	stanovanja
Nadstropji:	stanovanja in pisarne	Nadstropje:	Nadstropje:	Nadstropja:
Nekoč:	stanovanja in pisarne	verjetno pomožni prostori	verjetno pomožni prostori	verjetno pisarne
2. pol. 20. st.	stanovanja in poslovni prostori, galerija	galeriji, prezidani v stanovanja, delno podrto	stanovanja nanizana ob dvorani	stanovanja

6. Gradbeno fizično poročilo¹⁴

Kolizej je tri- oz. štirietažna zgradba z leseno strešno konstrukcijo in opečnimi nosilnimi zidovi. Medetažne konstrukcije v kleti in delno v pritličju so opečni oboki, v nadstropjih pa leseni stropovi. Nosilno konstrukcijo v kleti tvorijo obodni opečni zidovi, v notranjosti zidani opečni stebri, delno pa samostojni opečni zidovi. V severozahodnem delu je leta 1995 prišlo do rušenja, kar je bila posledica nenadzorovanih posegov v konstrukcijo. V tem delu tlorisa ima objekt nadomestno nosilno konstrukcijo iz jeklenih odrov, ki nosi tudi streho.

Temelji so iz kamna, pod zidovi pasovni, pod stebri točkovni. Teren temeljnih tal je predvidoma dobro nosilen, prodnat.

Ostrešje je v celoti leseno, predvidoma iz smrekovega lesa. Konstrukcija ostrešja je sestavljena in prilagojena posameznim razponom ostrešja.

Nosilni zidovi so opečni oz. v kleti iz mešanega materiala, zidani pretežno s polno opeko z apneno malto iz prodnatega agregata. Ometi nosilnih in predelnih sten so precej razpokani, v prostorih, ki so bili primerno vzdrževani, pa ni videti večjih poškodb.

Nad kletjo so stebri med seboj povezani z opečnimi loki, ki podpirajo obokane stropne konstrukcije. Nad pritličjem, prvim in drugim nadstropjem so lesene vse stropne konstrukcije razen na stopniščih in v sanitarijah z opečnimi oboki med jeklenimi nosilci. Ugotovitve¹⁵ na podlagi ogleda Kolizeja 17. 3. 2005 in pregleda Poročila št. P 436/04-650-1: Analitična osnova varnosti objekta Kolizej v Ljubljani na podlagi pregleda in preiskav nosilnega zidovja ter analize potresne odpornosti, nosilka naloge: mag. Marjana Lutman, univ. dipl. inž., ZAG:

- Zidovi kletne etaže, ki sicer ni vkopana, so močno vlažni zaradi kapilarnega dviga in direktnega vpliva meteorne vode, saj so fasadni ometi močno poškodovani.

- Tudi v višjih etažah je opaziti sledove vlage, kar pa je posledica zamakanja strehe.

- Na več mestih so bili opravljeni nestrokovni posegi v nosilno konstrukcijo, kar je povzročilo pokanje in deformiranje konstrukcije.

Vizualni pregled fasad kaže, da so bile minimalno vzdrževane. Obnovitveni posegi so se izvajali parcialno, stihijsko. Plasti finega ometa se sicer luščijo, vendar so ometi v nadstropjih, na manj izpostavljenih delih, v solidnem stanju. Odstopanje oz. podmehurjenost ometov je opaziti predvsem na fasadah kletne etaže. Tu so vidne tudi površinske poškodbe izpostavljenih opeke. Poškodbe ometov v nadstropjih so vidne na bolj izpostavljenih delih (vogalih, ob žlebovih itd.), kjer je poškodovan tudi grobi omet, ki razpada in odstopa od podlage. Stavbno pohištvo ni bilo ustrezno vzdrževano. Vidne so razpoke, oleski so bolj ali manj propadli, kar je ponekod pripeljalo do večjih poškodb lesa.

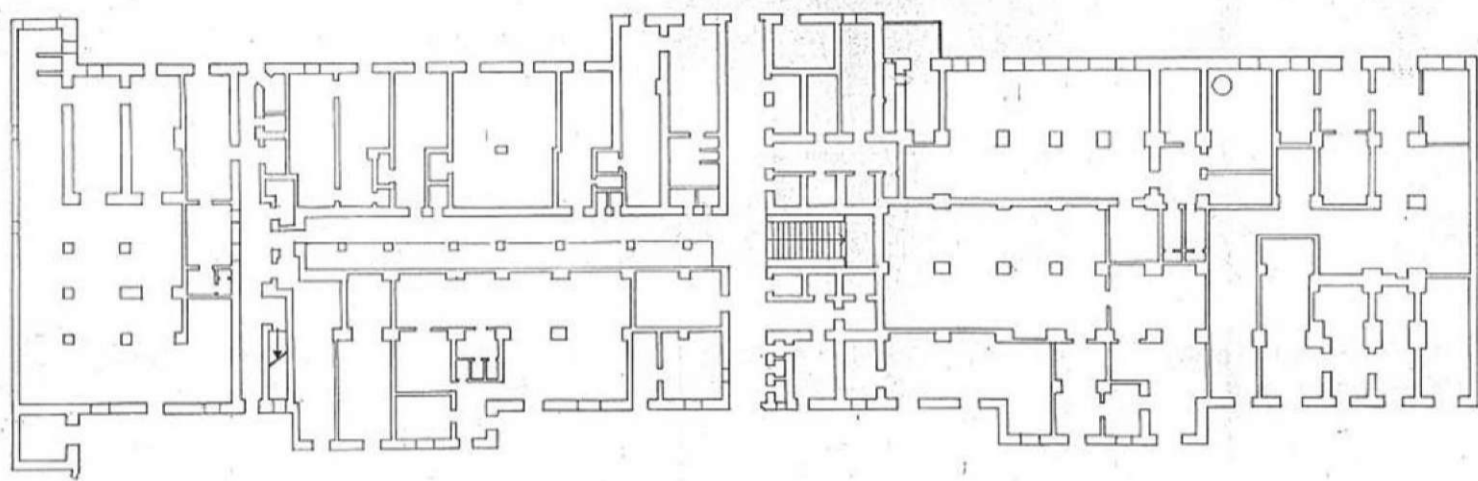
III. Konservatorske smernice za obnovo

Spomenik sodi med najznačilnejše arhitekture 19. stoletja v Ljubljani z izrazitim urbanim značajem. Zgrajen je bil kot vojaška stanovanjska stavba po vzoru graškega Kolizeja. Je tipološko specifičen in enkratni primer mestne arhitekture svojega časa, ki ima zaradi svoje zasnove in lege veliko kulturnozgodovinsko vrednost, saj je vse do danes v širšem evropskem prostoru preživel le ljubljanski Kolizej.

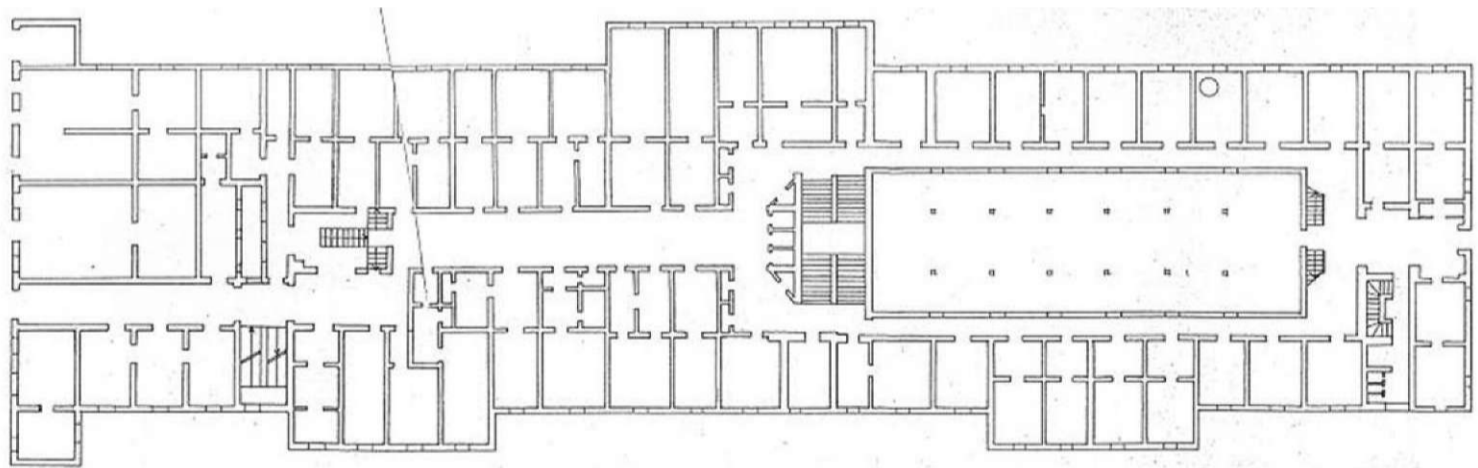
Palača Kolizej je z Odlokom o razglasitvi spomenikov naravne in kulturne dediščine na območju občine Ljubljana Center med Aškerčevo, Tivoljsko in Slovensko cesto, Ur. l. RS (29. 10. 1993), št. NI/60, str. 2937-2944 (št. predpisa 2193), razglašena za arhitekturni spomenik.¹⁶

Varstveni režim tega odloka določa, da spomenik varujemo v celoti. Dovoljeni so tisti posegi, ki imajo namen prenoviti objekt v prvotno stanje oz. so potrebni za vzdrževanje. Palačo Kolizej varujemo za javno namembnost, prenova je dopustna v okvirih obstoječe gradbene lupine, v notranjščini se mora ohraniti osnovna razporeditev prostorov s šestimi dvoranami, sicer pa je možno notranjščino objekta prenoviti v skladu s sodobnimi arhitekturnimi principi in funkcionalnimi potrebami. Ravno tako je palača Kolizej varovana tudi kot del kvalitetnega urbanega ansambla Gosposvetske ulice,¹⁷ ene izmed najstarejših mestnih vpadnic, podedovane še iz rimske dobe.

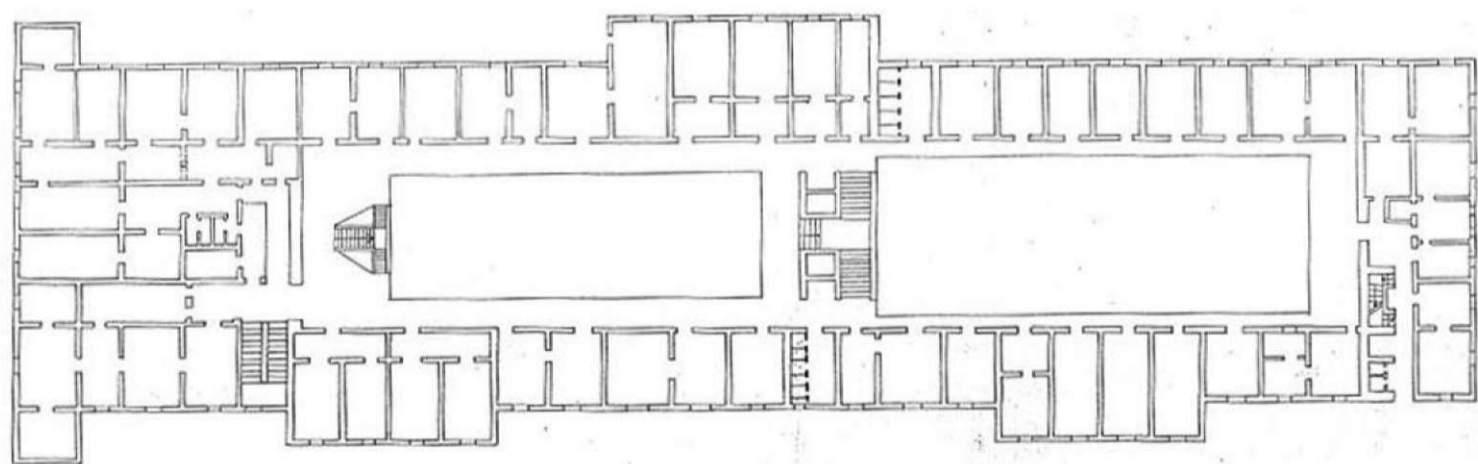

Slika 8: Tloris kleti

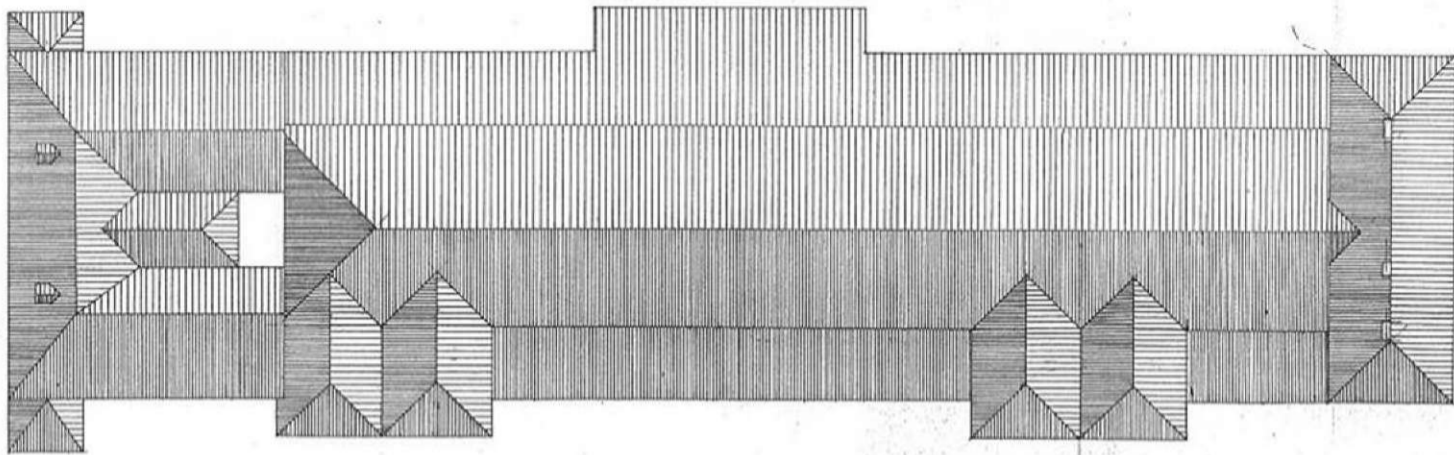
Slika 9: Tloris pritličja

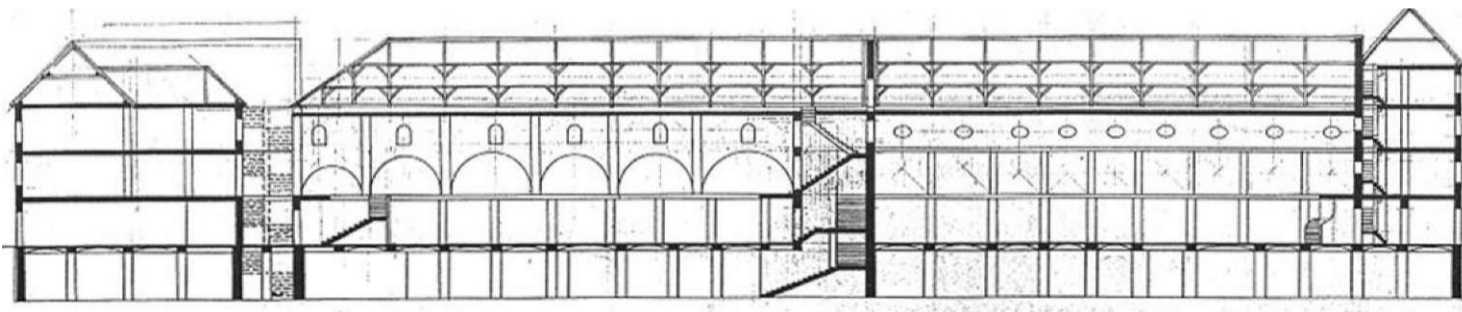
Slika 10: Tloris prvega nadstropja

ab

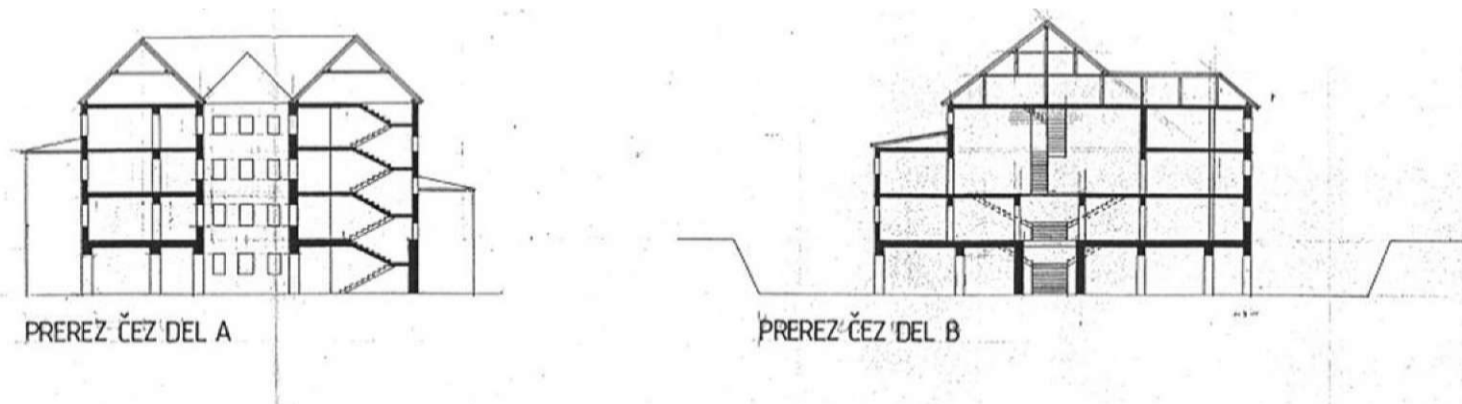
zgodovina

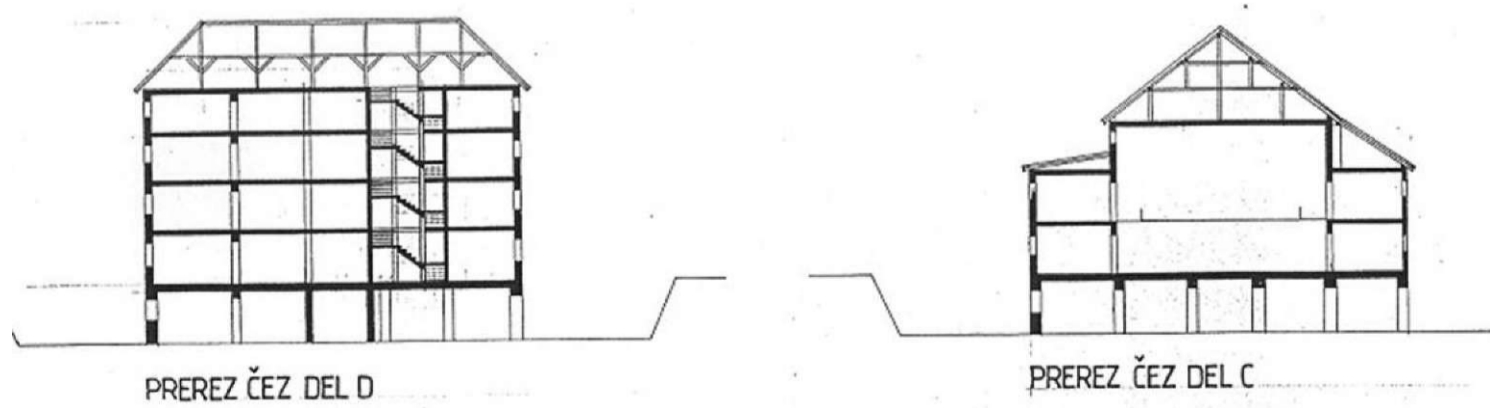
Slika 11: Tloris ostrešja

Slika 12: Vzdolžni prerez stavbe

Slika 13: Prečna prereza čez severni del stavbe ob Gosposvetski cesti (A - stanovanjsko-poslovni del, B - dvorana)

Slika 14: Prečna prereza čez južni del stavbe (C - dvorana, D - gotski trakt)

1. Konservatorske smernice za arheološki spomenik

Vsi posegi v zemeljske plasti morajo potekati pod arheološkim nadzorom.

2. Konservatorske smernice za oblikovanje odprtega prostora

Čeprav je palača Kolizej ograjena z Delavskim domom, še vedno predstavlja vez med centrom mesta in Tivolijem, zlasti ker je na vzhodni strani zamejena z odprtim prostorom ob Župančičevi ulici in Argentinskim parkom na Ajdovščini, ki sta kot parkovni površini del zelenega sistema mesta. Zeleno površino kot predprostor objekta ob Župančičevi je treba ohraniti, vendar jo je dopustno preoblikovati. Notranje območje med Kolizejem in Delavskim domom je degradirano s parkirnimi površinami in garažami, kar je treba preoblikovati v nadkritje in zelene površine. Robove dvorišča je treba oblikovati z zeleno kuliso iz višje rastoče drevesne vegetacije, ki bi prekrila pogled na dvoriščno fasado delavskega doma ter hkrati ustvarila nevtralen zelen predprostor, jasno pripadajoč izgubljeni poudarjeni vlogi Kolizeja ob Tivoliju.

3. Konservatorske smernice za umetnostni in arhitekturni spomenik

Varstveni režim za pomembne objekte umetnostno zgodovinske dediščine predpisuje:¹⁸

- varovanje originalne namembnosti, za katero so bili zgrajeni; kadar to ni mogoče, jim je treba najti novo funkcijo, ki bo upoštevala načelo zvestobe arhitektonskemu in zgodovinskemu značaju stavbe;
- varovanje in prenovo obstoječega oz. vzpostavitev originalnega stanja, v kolikor to omogoča kontinuirano rabo objekta;
- dopustne spremembe zaradi prilagoditve novim predpisom, novim tehničnim, požarnim idr. standardom, dostopnosti za invalide itd. Te spremembe morajo biti izvedene tako, da čim manj prizadenejo tiste značilnosti objekta, zaradi katerih je bila enota vpisana v RKD oz. razglašena za spomenik. Pri tem je treba upoštevati posebne lastnosti vsakega posameznega objekta, ker je vsak drugače občutljiv za spremembe;
- v kolikor se med prenovo pokažejo novi zanimivi detajli, ki na začetku prenove niso bili predvideni, je lastnik oz. izvajalec dolžan o tem obvestiti pristojno enoto ZVKDS.

3. 1. Konstrukcija objekta

Posegi, usklajeni s konservatorskimi smernicami, z namenom ojačitve oziroma sanacije konstrukcije objekta so dopustni, dopustne so tudi spremembe konstrukcije v degradiranih in uničenih prostorih.

3. 2. Statična in protipotresna sanacija¹⁹

Glede na ugotovljeno stanje ob ogledu objekta in glede na rezultate analize nosilnosti v Poročilu št. P 436/04-650-1: Analitična osnova varnosti objekta Kolizej v Ljubljani na podlagi pregleda in preiskav nosilnega zidovja ter analize potresne odpornosti menimo, da je objekt kljub deformacijam možno ustrezno sanirati, pri čemer bi seveda morali:

- povečati potresno odpornost, saj sedaj objekt ne dosega zahtevane potresne odpornosti,
- ojačati stebre in segmente zidov, ki so preobremenjeni,
- zamenjati obstoječe lesene stropove z novimi stropnimi konstrukcijami, togimi v svoji ravnini in povezane z zidovi,
- zamenjati poškodovano strešno konstrukcijo oz. izdelati novo na segmentu, kjer je prišlo do porušitve,
- po potrebi se ojačajo temelji ali pa se izboljša nosilnost temeljnih tal,
- prepreči se kapilarni dvig vode v zidove.

Navedeni ukrepi bi v osnovi zadoščali in zagotovili potrebno varnost in funkcionalnost objekta v sedanjih obliki.

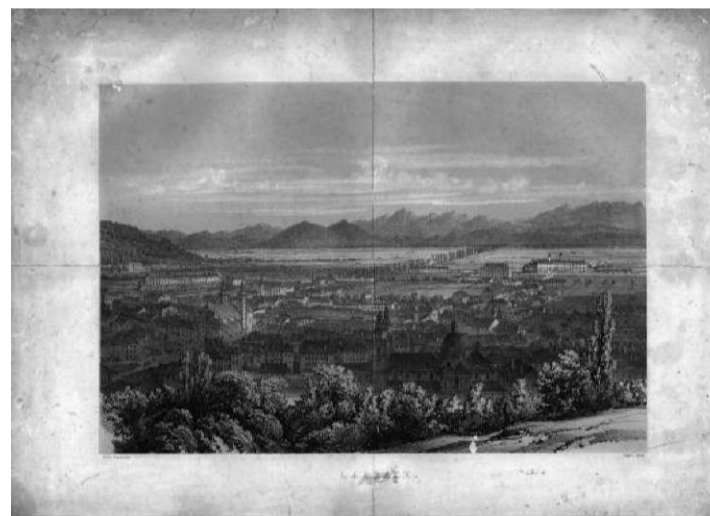
3. 3. Požarna varnost

V skladu s predpisoma NFPA 909:2001 in NFPA 914:2001 je treba izdelati oceno požarne varnosti za Kolizej v celoti ter za tveganje ob normalnem delovanju in delovanju v primeru rekonstrukcij in popravil ter investicijskih vzdrževalnih

II. Vedute

Slika 1: Heinrich Lampel, Ljubljana s Kolizejem, 1846 ali 1847, tonska litografija, MM

Slika 2: Franz Josef Sandmann, Ljubljana, 1849, tonska litografija, list iz serije 'Malerische Ansichten. Zum Andenken an die Eröffnung der Bahnstrecke von Zilll bis Laibach...', NMS

Slika 3: Franz Josef Sandmann, Ljubljana, detail, 1849, tonska litografija, NMS

Slika 5: Anonimni rezecpo Antonu Jurmannu, Ljubljana, 1848-1850, jeklorez, NMS

Slika 6: Anonimni rezec po Antonu Jurmannu, Ljubljana, detajl, 1848-1850, jeklorez, NMS

del. Pri izdelavi ocene požarne varnosti je treba upoštevati tako požarno nevarnost glede na arhitekturo in izvedbo ter vrednost in pomen objekta, glede na načrtovana dela kot tudi glede na pričakovan požar in že izvedene požarnovarstvene ukrepe²⁰ (npr. uporaba oz. neuporaba obstoječe hidrantne mreže v palači, požarni sektorji...). Na osnovi ocene požarne varnosti je treba izdelati koncept požarne zaščite za normalno obratovanje ter za primer rekonstrukcij in popravil za objekt v celoti (požarnovarno obnovo).

3.4. Namembnost

Bodoča funkcija palače naj bo mestotvorna - to pomeni, da se palača nameeni mešanim dejavnostim, ki bodo prispevale k oživitvi tega mestnega predela. Palačo je treba vsaj v delu nameniti za dejavnosti, ki bodo izkoristile njene prostorske in arhitekturne kvalitete. Arhitekturna zasnova obeh velikih dvoran je prilagodljiva in lahko, kot je razvidno že iz zgodovine palače, sprejme različne funkcije. Priporočljivo pa je, da se v njej razvijajo dejavnosti, ki lahko te njene lastnosti popolnoma izkoristijo (dvorane za različne dejavnosti, tudi maneža).

3.5. Zunanjščina

Kolizej je slogovno edini ohranjeni primer t. i. romantičnega historicizma pri nas, kjer se zelo svobodno mešajo neogotske prvine z neorenesančnimi, in kaže veliko oblikovno naprednost. Fasada je zasnovana preprosto z minimalno členitvijo, zaradi česar je močno poudarjena kubičnost stavbne mase, kar je značilnost t. i. romantičnega historicizma, ki je zelo svobodno segal po izročilih preteklih dob, ni pa izgubil po klasicizmu podedovane kubičnosti stavbnega telesa.²¹

Posebej varovani elementi fasade, ki dajejo značaj palači, so:

- frizi na fasadi, ki povzemajo gotske oblike (vitičasti, šilastoločni in listnati friz);
- fasada svetlobnega jaška;
- šilasto in polkrožno zaključene okenske odprtine;
- vogalne lizene z nizom rozet.

Streha in odvodnjavanje

Ker je obstoječe ostrešje v delu palače popolnoma uničeno in ponekod močno poškodovano, je dopustno načrtovati prilagoditve ostrešja za potrebe nove namembnosti. Pri prekrivanju strehe je treba uporabiti opečno strešno kritino, ki ustreza originalnim materialom (bobrovec). Pri izvedbi kleparskih detajlov je treba upoštevati veljavne standarde (zgibi, odkapni nos, stičenje v zid), vsi stiki morajo biti pravilno kleparsko izvedeni, vse bakrene obrobe, širše od 10 cm (kapna linija, stranski zaključek strehe, žlote, dimniške obrobe), morajo biti prekrte z opečnimi strešniki. Ker so na fasadi vidne večje poškodbe, ki so nastale zaradi direktnega vpliva meteorne vode, je treba dobro preveriti obstoječi način odvodnjavanja in ga po potrebi dopolniti oz. izboljšati. V primeru dodatnih vertikalnih žlebov na fasadi je te treba speljati na čim manj moteč način v kotih, zalomih fasade itd. Pri načrtovanju osvetlitve morebitnih novih prostorov na podstrešju je sprejemljivo namestiti svetlobnike po vzoru nekdanjih.

Ometi in beleži

Pred začetkom del na fasadi je treba s pretrkavanjem temeljito preveriti stanje ometov. Omete, ki se luščijo, in podvotljena mesta je dopustno odstraniti, omete, ki so trdni, je treba ohraniti. Pri rekonstrukciji ometov je treba uporabiti mivko oz. prodec (agregat), čim bolj podoben strukturi prvotnega ometa, ter doseči finalno obdelavo, enako prvotni - zaglajen finalni omet. Struktura ometa (granulacija, barva peska, razmerje polnilo : vezivo) se določi skupaj z odgovornim konservatorjem oz. restavradorjem. V primeru nejasnosti je treba vzorce ometa naravoslovno raziskati (razmerje, sestavine, barvne plasti, pucolanski dodatki). Uporabiti je treba paropropustne omete in beleže (nikakor ne akrilnih barv, akrilnih emulzij in podobno), ki imajo sorodne lastnosti kot originalni materiali. Priporočamo uporabo prvotnih materialov - klasičnih apnenih ometov in beležev, ustrežna je tudi

uporaba hidravličnega apna proizvajalcev Rofix, Mapei ipd. Novi materiali nikakor ne smejo biti trši in bolj togi od originalnih. Podrobni kulturnovrstveni pogoji za finalno obdelavo ometov in pleskanje fasade bodo podani na podlagi rezultatov sondažnih raziskav, ki jih bo izvedel konservator oz. restavrator ZVKDS.

Dekoracija

Dekoracijo na fasadi (lizene z nizom rozet, frize itd.) je treba v čim večji možni meri ohraniti oz. očistiti in ponovno pleskati. Pred čiščenjem se naredijo vzorci čiščenja, s katerimi se preveri ustreznost metode za vsak material posebej (čiščenje s krtačo, radirko, vodnim curkom, skalpelom ipd.). Način čiščenja za vsak material posebej potrdi odgovorni konservator oziroma restavrator ZVKDS. Manjši poškodovani deli se domodelirajo, v materialu in na način kot obstoječi, za dopolnitev večjih manjkajočih delov se lahko izdelata replike. Materiali domodelacij in popravil morajo biti združljivi z originalnimi materiali.

Stavbno pohištvo

Stavbno pohištvo (okna, vrata itd.) je pomemben element spomenika, zato ga je treba varovati in prenavljati po originalnih oblikah, dimenzijah, materialih. Lesena škatlasta dvokrilna oziroma dvokrilna okna s členjeno zasteklitvijo je treba obnoviti (odstranitev barve, kitanje, pleskanje). V primeru slabe ohranjenosti oz. neustreznosti posameznih delov je treba poškodovane dele nadomestiti v materialu in obliki, enaki prvotni. Okna je možno zamenjati le, če so tako poškodovana, da jih ni mogoče več obnoviti. V tem primeru mora biti novo stavbno pohištvo natančna replika originalnega, narejena venakih dimenzijah, obliki, detajlih in materialih. V primeru zamenjave oken v celoti je treba predhodno preiskati obstoječe barvne plasti opleskov, da se jih dokumentira. Pred zamenjavo oken v celoti je treba izdelati shemo oken in arhitekturni posnetek različnih tipov oken na objektu v merilu 1:10 s prečnimi in vzdolžnimi prerezi. Posnetek mora vsebovati izrise vseh detajlov v merilu 1 : 1 (npr. sredinska pripora, okrasne zaključne letvice, odkapni rob, profilacije, mikrolokacije nasadil in drugega okovja itd.). Dopustno je okenska krila posodobiti oz. za zasteklitev uporabiti stekla z izboljšanimi izolacijskimi lastnostmi, ki zahtevajo minimalne spremembe debeline okvirjev (npr. odkapni rob). Če bodo okna zamenjana v celoti, se izdelata prototip novega okna, ki ga potrdi ZVKDS, OE Ljubljana, oz. nanj poda morebitne pripombe, preden se izvede naročilo v celoti. Vrata se v skladu z novo namembnostjo oblikujejo po vzoru ohranjenega stavbnega pohištva, ki je lahko sodobno interpretirano, v smislu celostnega oblikovanja. Leseni, odprti del fasade svetlobnega jaška se varuje v celoti in restavrira.

Okenke oziroma vratne odprtine

Vhodi in druge vratne odprtine, predvsem v kletni etaži, so predelani. Načrt ureditve kletne oz. pritlične etaže fasade mora upoštevati osnovno vertikalno členitev fasadnega plašča, ki se kaže v odnosu med nosilnimi deli fasade, stebri oz. zidanimi slopi in med fasadnimi odprtinami. Prvotne oblike oken-skih odprtin (šilaste, ločno zaključene) se varujejo. Kamnite portale na glavnih fasadi in pasaži je treba ohraniti oz. restavrirati.

Balkona in verandi

Sanacijo balkonov je treba izvesti na način, ki bo v osnovi ohranil obstoječi videz (kovinske konzole ostanejo vidne; obnovijo in uporabijo se obstoječe balkonske ograje oz. izdelata se replika). Leseni verandi se obnovita oz. ju je v skladu s celostno ureditvijo dopustno preurediti.

Oglaševanje dejavnosti, ki bodo potekale v palači

Za oglaševanje dejavnosti, ki bodo potekale v palači, je treba izdelati načrt, ki mora vsebovati skico fasadne kompozicije z označenimi mikrolokacijami pritrditve elementov oglaševanja, kot so izveski, napisne table itd., ter risbo oz. načrt predlaganih napisov oz. napisnih tabel oz. izveska v merilu 1:10. Napisne table, ki označujejo poslovne dejavnosti v stavbi, ne smejo biti pritrjene direktno na fasado, pač pa na za ta namen izdelane nosilce, ki omogočajo namestitev več tabel in hkrati tudi lahko menjavo brez poškodovanja fasade.

II. Stare razglednice in fotografije:

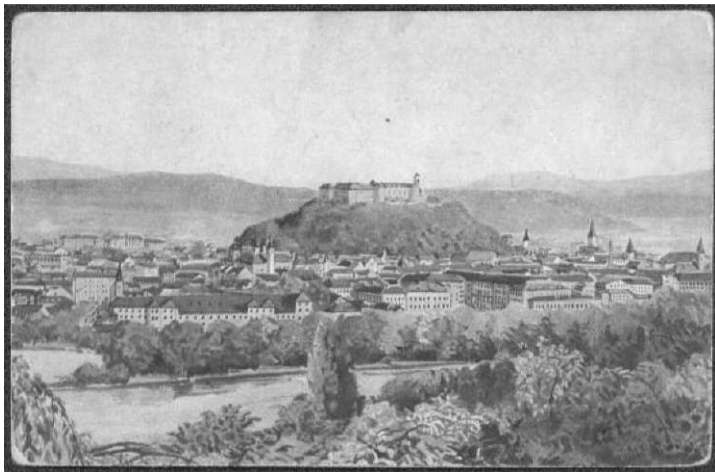
Slika 1: Diploma ob podelitvi častnega meščanstva Josephu Benediktu Withalmu, 12. 8. 1850, barvna litografija, delno ročno kolorirana, Štajerski deželni arhiv Gradec

Slika 2: Ljubljanske biciklistke pred Kolizejem, o. 1900, iz zbirke Zmaga Tančiča

Slika 3: Neznani fotograf, Upravitelj Kolizeja Franc Jenko z družino, 1905, last Mojce Crnabori Stibilj

Slika 4: Ljubljana s Kolizejem v osredju, razglednica, poslana 1916, NMS

Slika 5: Pogled na Kolizej z nebotačnika, razglednica, 1935-1938, NMS

Slika 6: Pogled na Ljubljano s Kolizejem v osredju, razglednica, poslana 1949, NMS

Takšni nosilci so bili pri večini historičnih objektov, v katerih je imela prostor kakršnakoli poslovna ali pisarniška dejavnost, že del originalne stavbne opreme. Izveski, ki navadno označujejo trgovske ali gostinske lokale, morajo biti obešeni na konzolo na eni ali drugi strani komercialne fasade, ne smejo segati nad venec, ki ločuje pritličje od prvega nadstropja, in ne smejo ovirati pešcev pri hoji po pločniku. Izveski ne smejo presežati velikosti 70 x 70 cm. Napisi morajo biti prilagojeni členitvi in dimenzijam komercialne fasade in ne smejo segati nad venec, ki ločuje pritličje od prvega nadstropja oz. kletne etaže od pritličja. Napisi naj bodo slovenski, vsaj kar zadeva prevedljivost del naslova trgovine oz. lokala, npr. trgovina, pivnica, kavarna itd.

Drugo

Gradbena dela lahko izvaja izvajalec, ki ima reference na spomeniškovarstvenih objektih in bo dokazal sposobnost uporabe zahtevanih materialov za pravila profilacij v ometu, kar spada med zahtevna zidarska dela. Vzpostavitev dvonadstropnega arkadnega hodnika po vzoru stanja pred požarom leta 1847 je s spomeniškovarstvenega stališča sprejemljiva. Pred obnovo ometov in beležev na zunanjsčini in notranjsčini je treba pripraviti predlog sanacije kapilarne vlage, ki ga je treba predložiti v presojo ZVKDS, OE Ljubljana, ter po potrditvi vključiti v projekt za prenavo. Morebitnih zunanjih enot klimatskih naprav ni dopustno nameščati na fasadah objekta. V projektu prenavo je treba predvideti npr. centralno enoto, ki se jo namesti v volumnu palače.

3.6. Notranjščina²²

Varujemo arhitekturno zasnovano palače z dvema velikima dvoranama in obodnimi funkcionalnimi prostori, ki so neposredno vezani na delovanje dvoran, kot so predprostori in stopnišča. Obstoječa lesena stopnišča v oz. ob dvoranah so izjemna v slovenskem prostoru.

Posebej varovani elementi notranjščine, ki dajejo značaj palači

Dvorani

Pri prenavi velikih dvoran je smiselno v čim večji možni meri izkoristiti dimenzije dvoran, ki omogočajo prenavo za različne dejavnosti. Členitev sten s slepimi okni oz. loki v dvorani B je treba vsaj v delu dvorane prezentirati. Prostore, ki so nanizani vzdolž dvoran, je dopustno preurediti. Oblikovanje elementov, kot so vrata, okna itd., mora biti usklajeno s celostno ureditvijo palače po vzoru ohranjenega stavbnega pohišva, ki je lahko sodobno interpretirano.

Lesena stopnišča²³

Lesene stopnice je treba temeljito obnoviti, v primeru slabe ohranjenosti oz. neustreznosti posameznih delov je treba poškodovane dele nadomestiti v materialu, obliki in barvi, enakih prvotnim. Če se izkaže, da so stopnice tako poškodovane, da jih ni mogoče več prenoviti, se izdelata natančna replika originalnih, narejena v enakih dimenzijah, obliki, detajlih in materialih (les). Nosilno konstrukcijo stopnic je v skladu z navodili statika dopustno posodobiti na način, ki ne bo vplival na končni zgled stopnic.

Predprostor dvorane v delu C v južnem delu palače

Varujemo predprostor dvorane v delu C z enoravnimi zavrtimi stopniščema. Predprostor dvorane s šilasto zaključenimi loki je enkratno, saj uporaba neogotskih prvin, ki izhajajo iz idealov romantičnega historicizma, kaže na veliko oblikovno naprednost arhitekta. Pri obnovi je treba prezentirati obstoječe šilaste loke in kamnite tlake. Zakrivanje stropov s spuščeniimi stropovi ni sprejemljivo. Oblikovanje elementov, kot so vrata itd., mora biti usklajeno s celostno ureditvijo palače po vzoru ohranjenega stavbnega pohišva, ki je lahko sodobno interpretirano.

Pomožni komunikacijski prostori (hodniki, veže)

Pri obnovi pomožnih komunikacijskih prostorov so s spomeniškovarstvenega stališča sprejemljive večje spremembe v skladu z novo namembnostjo, vendar ne na škodo posebej varovanih elementov in prostorov.

Druga stopnišča

Stopnišča je dopustno posodobiti v skladu z novo namembnostjo. Pri tem je treba ohraniti njihov značaj, tako da se znova uporabijo oz. rekonstruirajo deli stopnišča, npr. ograje, zaključki ograj, stopnice, tlaki itd.

Notranja oprema, stavbno pohištvo, tlaki

Pri projektiranju je treba preučiti možnosti ponovne uporabe in prezentiranja kvalitetnega notranjega stavbnega pohištva vsaj v delu palače.

4. Omejitve konservatorskih smernic

Podrobnejše konservatorske smernice za sanacijo ometov in beležev v notranjščini in zunanjščini ter barvnih tonov lesenih ali kovinskih delov bodo podane na podlagi sondažnih raziskav. Vsi nepredvideni posegi in dela se bodo z izvajalci reševala neposredno na objektu.

5. Izvajanje konservatorskih smernic**Posegi v zemeljske plasti**

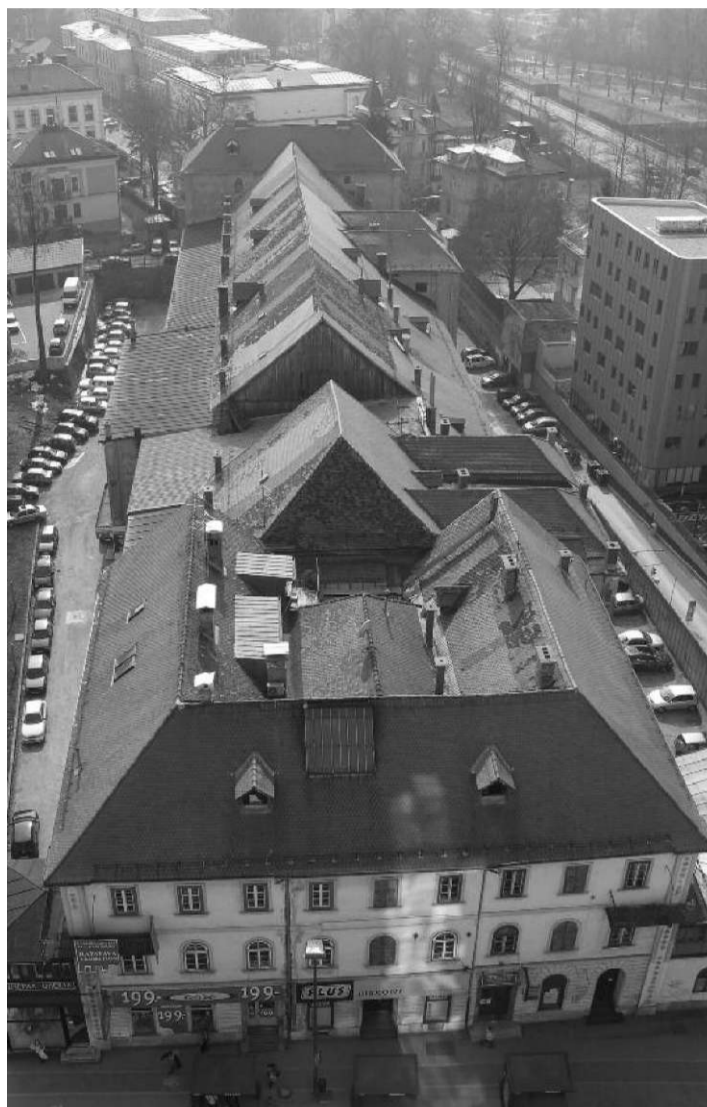
Investitor oziroma izvajalec je dolžan vsaj osem dni pred začetkom gradbenih del pisno obvestiti ZVKDS, OE Ljubljana, o dnevu, ko se ta dela pričnejo. Stroški nadzora bodo obračunani po opravljenih urah, vpisanih v gradbeni dnevnik. Če bodo v izkopih najdeni arheološki predmeti oz. predmeti arheološke vrednosti, bodo dela ustavljena in nato izvedene zaščitne arheološke raziskave po določilih 59. in 60. člena Zakona o varstvu kulturne dediščine.

Drugo

Podane konservatorske smernice je treba upoštevati pri pripravi idejnega projekta za spremembo namembnosti palače Kolizej, ki ga je potrebno predložiti ZVKDS, OE Ljubljana, v presojo in pregled. Na podlagi potrjene idejne zasnove se izdela PGD/PZI. Za pridobitev kulturnovarstvenega soglasja je treba PZI predložiti v potrditev ZVKDS, OE Ljubljana.

Projektantska in obnovitvena dela na obravnavanem objektu lahko izvajajo projektanti, izvajalci gradbenih in obrtniških ter restavratorskih del z izkušnjami na spomeniškovarstvenih objektih. ZVKDS, OE Ljubljana, je treba predložiti njihovo referenčno listo in referenčno listo njihovih podizvajalcev. ZVKDS, OE Ljubljana, je treba zaradi sondažnih raziskav, navedenih v konservatorskih smernicah, obvestiti mesec dni pred začetkom sanacijskih del. ZVKDS, OE Ljubljana, ima vpogled v gradbeni dnevnik in opravlja konservatorski nadzor nad zemeljskimi deli in deli na objektu. V sklopu vzdrževanja obnovljenega objekta se izvaja konservatorski ogled s petletnim ciklom.

IV. Današnje stanje - ZVKDS, OE Ljubljana
Zunanjščina

Slika 1: Pogled na stavbo s strehe hotela Lev

Slika 7: J(anez?). Korošin, Slikar in publicist Krštof Zupet pred Kolizejem – spominska fotografija ob njegovi izselitvi iz stavbe, avgust 2004, fotografija, last portretiranca

Slika 2: Severno pročelje ob Gosposvetki cesti

ab zgodovina

Slika 3: Zahodni del severnega pročelja – vogalna lizena z nizom rozet in lesena veranda

Slika 4: Osrednja os severnega pročelja

Slika 6: Vzhodno pročelje - pogled z Župančičeve ulice

Slika 5: Severno pročelje – balkon v drugem nadstropju

Slika 7: Vzhodno pročelje

Slika 14: Rozeta z vogalne lizene

Slika 8: Vzhodno pročelje - pogled proti hotelu Lev

Slika 9: Vzhodno pročelje s šilastimi okni

Slika 10: Vzhodno pročelje s šilastimi okni

ab

zgodovina

Slika 15: Lesena veranda na vzhodnem pročelju

Slika 16: Zahodno pročelje

Slika 18: Dekorativni borduri na zahodnem pročelju

Slika 19: Bordura

Slika 20: Bordura

Slika 12: Vzhodna fasada »gotičnega trakta«

Slika 21: Detajl strehe

Slika 17: Zahodno pročelje – osrednji rizalit z vogalnima lizenama

ab

zgodovina

Notranjščina

Slika 1: Pogled proti predverju južne dvorane s šilastimi loki

Slika 2: Severni del stavbe - severna rama dvoranega stopnišča med kletnim podestom in pritličjem

Slika 3: Hodnik z izhodom na vzhodnem delu stavbe

A

Slika 4: Pogled skozi osrednjo pasajo proti vzhodu

Slika 5: Skupna dostopna rama triravnega stopnišča iz kleti v pritličje

Slika 6: Pogled proti vhodu v pasajo

Slika 7: Hodnik na južni strani svetlobnika z ločnimi prehodi in vhodom v del objekta na južni steni

zgodovina

• J C

1911/12

m

ab

Slika 8: Vrata v južnem delu hodnika - prehod v severno dvorano

Slika 9: Dvorarno leseno stopnišče z zidanimi slopi

Slika 10: Triramno stopnišče v severnem delu stavbe

Slika 11: Zahodna rama triramnega stopnišča

Slika 12: Hodnik na severovzhodni strani dvorane s stopniščem do prvega nadstropja

ab

zgodovina

Slika 13: Hodnik na severovzhodni strani dvorane s stopniščem do prvega nadstropja

Slika 14: Vrata v shrambo

Slika 15: Shrambe ob južni steni hodnika na severni strani dvorane z lesenimi enokrilnimi vrati

Slika 16: Vrata v stanovanje in lesena omara v stenski niši na zahodni steni hodnika

Slika 17: Zahodna stran osrednjega hodnika s šilastoločnimi prehodi

Mk

Slika 18: Šilasto okno na zahodni strani stavbe, ki osvetljuje sanitarije

Slika 19: Kovinska ograja na stopnišču v severnem delu stavbe

Slika 20: Leseno stopnišče s kamnitim podestom v severnem delu stavbe

Slika 21: Vzhodna stena hodnika ob svetlobniku in vhod v hodnik na južni strani

Slika 22: Pogled skozi okno na hodniku v svetlobnik

Slika 23: Dostop do severne dvorane po zahodni strani stopnišča

Slika 24: Ovalno leseno okno na vzhodni steni dvorane

ab

zgodovina

Slika 25: Dostop do ovalnega okna na vzhodni steni dvorane

Slika 26: Opečnata prezračevalna lina v obliki osmerokrake zvezde v vzhodni steni nad shrambami

Slika 27: Nekdaj dvoetažna dvorana, pregrajena v višini stropa pritličja

Slika 28: Leseni podestv južnem delu stavbe z odprtino v steni stopnišča

Slika 29: Leseno stopnišče s svetlobnico v južnem delu stavbe

Slika 30: Nastrešnica na vzhodni strešini

Slika 31: Stopnice v prvo nadstropje

Slika 32: Stopnice v prvo nadstropje

Slika 33: Stopnice v drugo nadstropje

Slika 34: Severna dvorana

Slika 35: Severna dvorana

Slika 36: Severna dvorana

abzgodovina

Slika 37: Severna dvorana

Slika 38: Stopnice do severne dvorane

Slika 39: Severno stopnišče

Slika 40: Severno stopnišče s podestom

Slika 41: Detajl ograje severnega stopnišča

Slika 42: Detajl ograje

Slika 43: Pogled v dvorano s stopnišča

Slika 44: Severna dvorana – detajl severne stene

Slika 45: Severni del stavbe - vhod v sobo

Slika 46: Stopnice - pogled od zgoraj

abzgodovina

Svetlobnik

Slika 1: Severni del svetlobnika - pogled od zgoraj

Slika 2: Severni kot svetlobnika

Slika 3: Severozahodni kot svetlobnika

Slika 4: Zahodna stena svetlobnika

Slika 5: Pogled na svetlobnik s strehe

Slika 6: Detajl zahodne stene svetlobnika

Slika 7: Zahodna stena svetlobnika

Slika 8: Južna stena svetlobnika

Slika 9: Pogled po svetlobniku od spodaj navzgor

Slika 10: Pogled po svetlobniku od spodaj navzgor

Slika 11: Pogled po svetlobniku od spodaj navzgor

Slika 12: Pogled po svetlobniku od spodaj navzgor

abzgodovina

Slika 13: Pogled po svetlobnika od spodaj navzgor

Slika 14: Hodnik s steno svetlobnika

Slika 15: Hodnik s steno svetlobnika

Viri in literatura:

Arhiv in dokumentacija ZVKDS, OE Ljubljana.

Bouvier, Friedrich, »Das 'Eiserne Haus'«, Historisches Jahrbuch der Stadt Graz, 10. zv., Gradec, 1978 (povzetek na spletni strani <http://fototriennale.mur.at/arthistory.shtml>).

Dokumentacija, Arhitekturni muzej Ljubljane.

First, Blaženka, »Ljubljanski Kolizej«, Ampak, junij/julij 2005.

Fotografska dokumentacija, Polona Komac, ZVKDS

Gojanovic, Jana, Kolizej - poizkus vračanja mestnih funkcij in likovne zaznavnosti (kare Prešernova - Gosposvetska - Župančičeva - Puharjeva), diplomatska naloga, TOZD Arhitektura, 1980.

Grmek, Jadranka, Projekt: Načrt prenove Kolizeja, nosilec naloge: J. Grmek, univ. dipl. arh., Zavod za izgradnjo Ljubljane, n. sol. o., TOZD Urbanizem - LUZ, n. sub. o., Ljubljana, Kardeljeva ploščad 23, marec 1985.

Horvat, Jana, Potovanje v onostranstvo. Zakladi tisočletij, Ljubljana, 1999.

Jugoslavensko svetovanje o sanaciji zgrada, zbornik referatov, št. 3, Maribor, 1986.

Kladnik, Darinka, Ljubljanske metamorfoze, Ljubljana, 1991.

Korošec, Branko, Ljubljana skozi stoletja, Ljubljana, 1991.

Ljubljana na starih fotografijah, Ljubljana, 1985.

Lubej, Uroš, Kromar, Janez, »Za razpravo na Strokovnem svetu s SRS VNKD Kolizej«, Varstvo spomenikov, 31, 1989.

Lutman, Marjana, Poročilo št. P 436/04-650-1: Analitična osnova varnosti objekta Kolizej v Ljubljani na podlagi pregleda in preiskav nosilnega zidovja ter analize potresne odpornosti, nosilka naloge mag. Marjana Lutman, univ. dipl. inž., ZAG, maj 2004.

Malešič, Marjan (ur.), Krizno upravljanje in vodenje v Sloveniji, Izzivi in priložnosti, Ljubljana, 2004.

Mihelič, Breda, Arhitektura in urbanizem 19. stoletja v Ljubljani, Končno poročilo o raziskovalnem projektu za leto 1993.

Ovsec, Damjan, Oris družabnega življenja od začetka dvajsetega stoletja do druge svetovne vojne, Idrija, 1979.

Plesničar Gec, Ljudmila, Severno emonsko grobišče, Katalogi in monografije, 8, Ljubljana, 1972.

Plesničar-Gec, Ljudmila, Antično obdobje. Rešena arheološka dediščina Ljubljana, katalog razstave, Mestni muzej Ljubljana, Ljubljana, 1992.

Plesničar-Gec, Ljudmila, Emona. Ljubljana od prazgodovine do srednjega veka, katalog razstave, Mestni muzej Ljubljana, Ljubljana, 1996.

Plesničar-Gec, Ljudmila, Urbanizem Emone, Mestni muzej Ljubljana, Ljubljana, 1999.

Stare, Marija in Leon, Idejni projekt prenove Kolizeja, tipkopis, arhiv ZVKDS, OE Ljubljana.

Škerl, France, Ljubljana v prvem desetletju ustavne dobe 1860-1869, Ljubljana, 1938.

Valant, Milan, Ljubljana do potresa (1895), Ljubljana, 1977.

Valenčič, Vlado, »Ljubljansko stavbeništvo v prvi polovici 19. Stoletja«, Kronika, XVII/2,1969, str. 72-84.

Valenčič, Vlado, »Oblikovanje Ljubljane v prvi polovici 19. Stoletja«, Kronika, 1966/3, str. 141-152.

Zechner, Markus, Die Geschichte des Eisernen Hauses und seiner Restaurierung, Graz, 2001.

Zgodovinski arhiv Ljubljane, fototeka.

Opombe

¹ Vir: dr. Breda Mihelič, Arhitektura in urbanizem 19. stoletja v Ljubljani, Končno poročilo o raziskovalnem projektu za leto 1993.

² Zoisovi vrtovi ob Prešernovi cesti, južni del Kongresnega trga, Krekov trg, Vegova ulica itd.

³ Uroš Lubej, Janez Kromar, »Za razpravo na Strokovnem svetu s SRS VNKD Kolizej«, Varstvo spomenikov, 31, 1989, str. 370.

⁴ Viri: Projekt: Načrt prenove Kolizeja, nosilec naloge J. Grmek, univ. dipl. arh., Zavod za izgradnjo Ljubljane, n. sol. o., TOZD Urbanizem - LUZ, n. sub. o., Ljubljana, Kardeljeva ploščad 23, marec 1985; Jana Gojanovic, Kolizej - poizkus vračanja mestnih funkcij in likovne zaznavnosti (kare Prešernova - Gosposvetska - Župančičeva - Puharjeva), TOZD Arhitektura, 1980; Marija in Leon Stare, Idejni projekt prenove Kolizeja, tipkopis, arhiv ZVKDS, OE Ljubljana; Darinka Kladnik, Ljubljanske metamorfoze, Ljubljana, 1991, str. 160-161; France Škerl, Ljubljana v prvem desetletju ustavne dobe 1860-1869, Ljubljana, 1938.

⁵ Gradec v prvi polovici 19. stoletja ni imel primerne dvorane za večje prireditve.

⁶ »Kolizej naj bi bil po mojih predlogih ljubljanski bard (ljubljansko zabavišče), želim postaviti, glede na priloženi situacijski načrt, nad zapuščeno gramoznico na stanovskemzemljišču med drevoredom in oskrbovalnim skladiščem in temu dodati ljudski vrt. V samem Kolizeju bo nameščen stalni čuvaj, poleg jahalne šole, nato več velikih dvoran, ki bi v primeru nesreče v celoti služile za preselitev, izven časa pa namenjene ljudstvu v zabavo, zaradi tega bi bila dodana velika restavracija povezana z barom za kavo.« Povzeto po prevodu pisma arhitekta Withalma Mestnemu magistratu, Ljubljana, 3. avgust 1844.

⁷ »Kolizej sezidan za vojaška stanovanja v ta namen ni rabil nikoli, ker so v Ljubljani kmalu potem zgradili vojašnice. Prazni kolizejski prostori so se potem uporabljali za stanovanja in skladišča.« France Škerl, Ljubljana v prvem desetletju ustavne dobe 1860-1869, Ljubljana, 1938, str. 32.

⁸ Darinka Kladnik, Ljubljanske metamorfoze, 1991, str. 161.

⁹ Damjan Ovsec, Oris družabnega življenja od začetka dvajsetega stoletja do druge svetovne vojne, Idrija, 1979, str. 124.

¹⁰ Uroš Lubej, Janez Kromar, »Za razpravo na Strokovnem svetu s SRS VNKD Kolizej«, Varstvo spomenikov, 31,1989, str. 371.

¹¹ Milan Valant, Ljubljana do potresa (1895), Ljubljana, 1977, str. 28.

¹² Blaženka First, »Ljubljanski Kolizej«, Ampak, junij/julij 2005, str. 71.

¹³ Raba prostorov je v osnovi povzeta po diplomski nalogi Jane Gojanovic, Kolizej - poizkus vračanja mestnih funkcij in likovne zaznavnosti (kare Prešernova - Gosposvetska - Župančičeva - Puharjeva), TOZD Arhitektura, 1980, in ima bolj informativen pomen.

¹⁴ Vira: Poročilo št. P 436/04-650-1: Analitična osnova varnosti objekta Kolizej v Ljubljani na podlagi pregleda in preiskav nosilnega zidovja ter analize potresne odpornosti, nosilka naloge: mag. Marjana Lutman, univ. dipl. inž., ZAG, maj 2004; Projekt: Načrt prenove Kolizeja, nosilec naloge: J. Grmek, univ. dipl. arh., Zavod za izgradnjo Ljubljane, n. sol. o., TOZD Urbanizem - LUZ, n. sub. o., Ljubljana, Kardeljeva ploščad 23, marec 1985.

¹⁵ Miran Ježovnik, univ. dipl. ing. gradbeništva, konservatorski svetovalec, OE Maribor. Podrobnejši opis poškodb in deformacij objekta je naveden v Poročilu št. P 436/04-650-1, gl. n. d..

¹⁶ Splošni varstveni režim, ki velja za vse z odlokom razglašene arhitekturne spomenike, določa: Varovanje arhitekturnega spomenika ne obsega samo zgrajenega objekta, ampak tudi celotno parcelo,

ki pripada spomeniku. Objekte, ki so razglašeni za spomenik, varujemo v celoti, tj. njihove zunanje gabarite, fasadni plašč ter notranjščino. Na objektih, ki so s tem odlokom razglašeni za arhitekturni spomenik, so dopustni samo tisti posegi, ki imajo namen prenoviti objekte v prvotnem stanju oz. so potrebni za njihovo vzdrževanje. Vplivno območje spomenika sega tudi izven parcelnih meja na celotno ulico, del ulice ali trg. V tem območju je treba spoštovati pravila ravnanja, ki jih določata značaj in kvaliteta spomenika in jih odlok navaja za vsak spomenik posebej.

Posebni varstveni režim za palačo Kolizej: Vplivno območje spomenika sega v prostor Gosposvetske ulice, stavba pa s svojo lego v prostoru obvladuje tudi celotni zazidalni otok. Objekt varujemo v celoti za javno namembnost. Prenova je dopustna v okvirih obstoječe gradbene lupine. V notranjščini je treba ohraniti osnovno razporeditev s 6 dvoranami, sicer pa je možno prenoviti objekt v skladu s sodobnimi arhitekturnimi principi in funkcionalnimi potrebami, s predhodnim soglasjem za načrte, ki ga izda Ljubljanski regionalni zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine.

¹⁷ Varstveni režim Odloka določa: Varujemo ulično traso in horizontalni gabarit severnega in južnega obrobja ter strnjeno ulično fasado. Višine stavb je možno uskladiti tako, da ne bodo presegale značilnega gabarita najvišjih stavb (P+4) v strjeno zazidalnem obrobju ulice med Ajdovščino in Dvoržakovo ulico na eni strani ter Ajdovščino in Župančičevo na drugi strani.

¹⁸ Povzeto po: Zasnova varstva kulturne dediščine, ZVKDS, OE Ljubljana, 2001.

¹⁹ Pripravil: Miran Ježovnik, univ. dipl. ing. gradbeništva, konservatorski svetovalec, OE Maribor.

²⁰ Mag. Bojan Grm, »Nevarnost za nastanek požara, potek požara in koncept požarne zaščite v stavbah kulturne dediščine«, Zbornik referatov posveta Požarna varnost v stavbah kulturne dediščine, Slovenska Bistrica, 2. oktober 2003.

²¹ Damjan Prelovšek, »Ljubljanska arhitektura v prvi polovici 19. stoletja«, Sinteza, junij 1976, št. 36, 37, str. 43.

²² Izbrane fotografije delov palače so zgolj informativne. Natančen popis elementov je v poglavju o inventarizaciji.

²³ Leseno triramno odprto stopnišče v delu B, ki vodi v dvorano, in leseni zaviti enoramni stopnišči, ki iz preddverja na južni strani dvorane, v delu C, vodita na galerijo dvorane v 1. nadstropju.

graški kolizej

gertraud
strempl-ledl

IÜ

uvodnik
esej
zgodovina
prevodi

bidermajerski razvedrilni center

Arhitekta graškega Kolizeja Josefa Benedikta Withalma (1771-1865) lahko opišemo kot najbolj zagretega podjetnika bidermajerskega Gradca. Njegove mu čutu za poslovne dejavnosti se moramo zahvaliti, da je Gradec dobil prvi odmevni zabaviščni center v modernem pomenu že v 19. stoletju, v okviru širitve mesta prek zgodovinskih meja utrjenega jedra.

Withalмово delovanje v službi Kasparja Andreasa von Jakominija¹ je znano od leta 1790. Jakomini je na prehodu k Železnim vratom (Eisernes Tor) oblikoval prvi veliki trg južno od mestnega zidu, ki še danes nosi njegovo ime. Jakominijev koncept osrednjega trga, s katerega radialno vodijo ulice, je še danes prevladujoč urbanistični pristop v središču Gradca, na podlagi katerega so se v času historicizma razvili tudi deli mesta na levem bregu Mure. Josef Benedikt Withalm je okoli leta 1814 od očeta prevzel gradbeno podjetje. Poleg mnogih stanovanjskih in poslovnih hiš v predmestju Jakomini, t. i. Jakominivorstadt, je zgradil tudi t. i. Železno hišo (Eisernes Haus) v predmestju (Murvorstadt), ki so jo leta 2003 priključili sosednjemu muzeju - Kunsthaus Graz. Njena fasada je spomeniško zaščitená.²

Ker Withalm svoje izobrazbe gradbenega mojstra ni pridobil v Gradcu, mladostna leta je namreč med drugim preživel v Dolnji Avstriji in izobraževanje za arhitekta verjetno zaključil na Dunaju,³ so graški stavbeniki nasprotovali Jakominijevi odločitvi za Withalma. Tako je moral Withalm pri cehu »prostiti (...), da ga kot zidarskega mojstra preverijo in sprejmejo«, preden je lahko uradno začel s svojim delom gradbenika v Gradcu.⁴

Njegovo premoženje, ki ga je pridobil v dokaj kratkem času, ni temeljilo na zaslužku v službi za Jakominija, temveč na dobičku tovarne barv in firneža, ki jo je Withalm zgradil v mestnem predelu Schönau. Tovarna, ki je bila blizu predmestja Jakomini, je bila specializirana za lesene petrificirane izdelke, torej obdelavo lesa do trdote kamna. V mnogih vežah bidermajerskih palač še vedno najdemo originalni tlak iz teh kosov lesa, ki je v enako dobrem stanju kot litoželezno ogrodje stopnišča, najbolj inovativne gradbene tehnike 19. stoletja, ki jo je Withalm kot eden prvih uporabil pri gradnji Železne hiše.⁵

Withalm je v Schönau, na območju Zimmerplätze (danes ulica Zimmerplatzgasse), zgradil svojo tovarno, zraven pa tudi svojo stanovanjsko hišo. Njegove parcele so se torej nahajale v novo nastajajočem predelu mesta Jakomini, ki je imel zaradi svoje lege neposredno zraven utrjenega mestnega središča in načrtovanih novih kompleksov močan razvojni potencial. Deli mesta na levem bregu Mure so bili še zelo podeželski, saj so bili od srednjeveškega mesta ločeni z utrdbo in širokim Galcisjem.

Colloseum - Colliseum - Coliseum

Na začetku so prostor med trgom Jakomini (Jakominiplatz) in Zimmerplatz ob Muri zasedale številne manjše stanovanjske hiše, razne obrti in tovarne, obdane z velikimi parki.⁶ Z izgradnjo Kolizeja, do takrat največjega zabavišnega središča, je Withalm povečal privlačnost predmestja. Prilagodljivi prostori njegovega Kolizeja so bili dopolnitev starejšim, reprezentativnejšim prireditvenim prostorom v utrjenem delu mesta. Schlossar poroča, da je bila predvsem »(...) za večje plesne na voljo le dvorana Redoute (Redoutensaal) v stanovskem gledališču, druge dvorane so bile bodisi manjše bodisi za pravo mestno prebivalstvo preveč oddaljene.«⁷

Withalm je torej izkoristil prostorske težave in s tem razširil svoj podjetniški portfelj. Iz lastnika tovarne in gradbenega mojstra⁸ se je razvil v večstranskega podjetnika, organizatorja prireditev z daljnovidnostjo za kulturne novosti, ki so nagovorile široko množico mestnega prebivalstva.

Withalm je že leta 1830 pri graškem magistratu vložil načrt za poslopje, t. i. »Coliseum« (Kolizej), ki so ga strokovnjaki zaradi velikosti in namena v celotni državi opisovali kot kuriozitetó. Naziv Coliseum, ki so ga uradniki vedno znova zapisovali kot Colloseum in Colliseum, je izpričeval namen, ki ga je imel Withalm s svojo gradnjo. Stavba, ki jo je zgradil nedaleč od svoje tovarne in doma,⁹ naj bi prvotno - tako se glasi njena namembnost v protokolu o gradbenem postopku - omogočila nastanitev vojske med vojaškimi pohodi in tako lastnike hiš osvobodila dolžnosti nastanitve.¹⁰ V preostalem času je bila stavba namenjena zabavnim prireditvam, plesom in kongresom, zato jo literatúra omenja tudi kot »Erster Grazer Congress« (Prvi graški kongres).¹¹

Arhitektura kot kulisa

Lokacijo Kolizeja in njegovo prostorsko obsežnost prikazuje Withalmov načrt zemljiške posesti v Tehničnem slikovnem atlasu tovarn (Technischer Fabriks-Bilder-Atlas). Če se mu približamo z ulice Zimmerplatzgasse (na poznejšem načrtu iz leta 1849 se imenuje tudi Coliseums Straße), sta na obeh straneh vhoda v Kolizej Withalmovi stanovanjska hiša in tovarna. Prek vrta Kolizeja pridemo do glavnega vhoda velike štirikotne stavbe. Glavna fasada, ki jo je Withalm upodobil tudi na svojem pisemskem papirju, je temeljila na 14 vertikalnih oseh, na sredi pa je stalo za 4 osi široko stebrišče, oblikovano kot rizalit.¹² V pritličju so bila razvrščena pravokotna okna, pri čemer je bila skrajna vertikala poudarjena s polkrožnim portalom, skozi katerega se je prek stranskih sob vstopalo v veliko glavno dvorano. V nadstropju so bila okna s polkrožnimi loki, ki so bila reliefno poudarjena. Stebrišče toskanskega reda je imelo v pritličju štiri vhode, deljene z balustrado, v nadstropju pa so bila štiri zastekljena okna s polkrožnim lokom. Na ogredju je bilo napisano Withalm's

Coliseum, v timpanonu je bila ura. Druga umetniška oprema timpanona je na zgodovinskih upodobitvah vidna le deloma, toda Schlossar piše o odličnih slikarjih Josefa Kuwassega, ki naj bi krasile fasado in notranjost Kolizeja, ter o izvirnih in okusnih arabeskih poslikavah slikarja Adalberta Uitza, ki so krasile dvorane.¹³

Glavna fasada Kolizeja je s svojo velikostjo in obliko naredila precejšen vtis na graško prebivalstvo, čeprav so sodobniki konstrukcijo kupole, ki je bila deloma steklena in je štrlela izza zatrepa portika, označili za precej čudno. Druge fasade monumentalne zgradbe so bile arhitekturno dokaj nerazčlenjene in so bolj spominjale na vojaško utrdbo. Njihov videz je bil odločilno povezan z namembnostjo stavbe. Do leta 1873 Gradec namreč ni imel dovolj vojaških zgradb. Meščani so bili do takrat obvezani v zasebnih prostorih namestiti vojsko, ki je korakala skozi mesto. Literatura tako pogosto govori o »Quasi-Kasernen« (kvazi vojašnicah).¹⁴ Namestitev vojakov po celem mestu je povzročala veliko težav tako dajalcem prenočišč kakor tudi nastanjeni vojski.

Josef Benedikt Withalm je bil prvi, ki je prepoznal ta prostorski in organizacijski problem in na njegovi podlagi razvil idejo o gradnji Kolizeja, začasnega bivališča vojske v času manevrov, ob tem pa ustanovili tudi Zavod za zavarovanje vojaških namestitev (Militar-Einquartierungs-Assecuranze). Ta »zavarovalnica« je zasebnim dajalcem prenočišč omogočila, da so dolžnost namestitve prepisali na Withalma, ta pa si je tako zagotovil zasedenost prostorov v Kolizeju. Withalm je svoje zavarovanje oglaševal ob ugodnih pogojih za vse udeležence: »Vojak pri tem veliko pridobi, saj živi bolj udobno skupaj s tovariši, hitreje pride do zbornega mesta (...), kot če bi bil nameščen daleč proč; vojaškim in civilnim uradom je olajšan nadzor, ob tem pa pridobim tudi jaz, saj seje preko te cenjene ustanove zavarovalo že več kot dva tisoč hiš.«¹⁵ V tem dopisu je Withalm opozoril, da bodo članom vojske v Kolizeju ponudili tudi razne zabavne prireditve, na primer »pojedino na pustni torek za vse gospode podoficirje in garnizonski ples«.¹⁶ Ker je bila delna vojaška uporaba načrtovanega Kolizeja določena že pred začetkom gradnje, se je moral Withalm pri svojih načrtih prilagoditi željam mestnih vojaških in civilnih uradov. Njihovi predpisi so zahtevali posebno »okrepitev vseh glavnih zidov v pritličju (...) zaradi namestitve moštva v prvem nadstropju, prvo nadstropje naj bi zaradi velike dolžine podprli z močnimi nosilci in stebri, spremenila naj bi se tudi višina prostorov v nadstropju (...)«.¹⁷ Spremembe, ki jih je zahtevala gradbena komisija, so Withalmu verjetno močno povečale stroške gradnje, zato se je v pismih z uradniki boril za ugodnejšo rešitev.

Withalm je poskušal pospešiti gradnjo, saj je bila namestitev vojske že zagotovljena. Zagotoviti pa je moral tudi zasedenost 600 postelj v času pred velikimi manevri in po njih (v času manevrov je lahko namestil do 1400 mož), zato je prosil tudi okrajne oblasti, da na svojem območju opozorijo na ugodne možnosti prenočitve v Kolizeju. V mislih je imel predvsem romarje, ki so potovali po katoliških deželah. V Kolizeju so lahko prespali za en krajcar. Withalmov načrt je bil še obširnejši, saj so poleg namestitve vojske velike dvorane Kolizeja nudile tudi možnosti za ples, koncerte in kongrese. Withalm omenja predvsem za 20 let obljubljeni »brezplačne ples v petih dvoranah, ples zavarovanih lastnikov hiš in ples kmetov ter že omenjeni garnizonski ples«.¹⁸

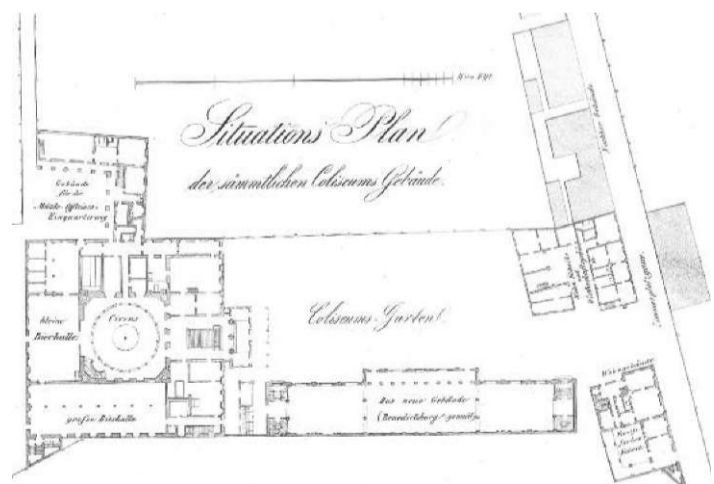
Pri vseh načrtovanih praznovanjih je bilo jasno, da mora biti arhitekturni okvir ustrezno slovesen, zato je bilo treba umetniško izoblikovati prireditvene dvorane, ki so morale imeti drugačen značaj kot vojašnice v južnem delu stavbe, in jih ustrezno prilagoditi tudi lepo okrasiti. Schlossar v svoji predstavitvi Kolizeja opisuje prostorsko precej obsežen program, ki je sestavljen iz »(...) velikanske dvorane, koncertne dvorane, velike in male pivnice in omenjene rotunde s kupolo«.¹⁹ Najbolj nenavaden prostor Kolizeja je bila osrednja prireditvena dvorana, t. i. »Circus«, s pokritim dvoriščem in atraktivno kupolasto konstrukcijo, ki je počivala na 24 stebrih in je bila deloma pokrita z debelimi steklenimi ploščami. Prerez skozi kupolno konstrukcijo kaže tehnične in umetniške podrobnosti, zapis na zadnji strani načrta iz leta 1839 pa spodbija izključno Withalmove avtorstvo zgradbe. Zapis se glasi: »Z ozirom na komisijski protokol 26. februarja 1839 (...) zarisal in skiciral Anton Ohmeyer, februar leta 1839.«²⁰ Ohmeyer je bil član najbolj znane družine tesarjev

Slika 1: Predmestje Jakomini, izsek iz mestnega načrta Gradca, 1843. Označena je Withalmove parcela za Kolizej. Vir: Schreiner, Gustav, Graz; Graz

Slika 2: Peter Cook, Colin Fournier; Muzej Kunsthaus Graz, Deželni muzej Joanneum, Foto: Nicolas Lackner

Slika 3: Načrti za Kolizej, vir: Allgemeiner statistisch-topographischer und technischer Fabriks-Bilder-Atlas der österreichischen Monarchie, Graz, 1843, 1. in 2. izdaja

Slika 4: Withalмов pisemski papir, vir: Graški mestni arhiv, mapa: Kolizej

Slika 5: Withalmov Kolizej, vir: Vinzenz Reim, barvna radiranka, 1840, StLA_OBS_Graz_II_GA9

Slika 6: Kolizej - pogled z juga, litografija, 1839, vir: StLA_OBS_Graz_I_GA9

iz Gradca; brez njene udeležbe v tem času ni potekal noben večji gradbeni projekt.²¹ Z Withalmom ni bil v tesnem stiku le zaradi sorodne obrti, mejila so tudi njihova velika posestva v predmestju Jakomini. Tako ni nič čudnega, da je tako velik projekt, kot je gradnja Kolizeja, verjetno nastajal v sodelovanju. Kupolasta dvorana v slogu panteona²² je bila na prvih prireditvah v Kolizeju prava atrakcija. Schlossar opisuje prvo javno prireditev 10. septembra 1839, koncert glasbenika Leopolda Janse, ko niti še niso bili dokončani vsi prostori. Prava otvoritev je potekala 24. novembra 1839, ko je v različnih dvorinah hkrati igralo več godb, v velikanski dvorani pa je potekala večerna plesna prireditev. Withalm, ki se je odtlej podpisoval »Fabriks- und Coliseumsbesitzer« (lastnik tovarne in Kolizeja), si je zlasti želel umetniških izmenjav z glasbenimi mojstri z Dunaja, ki je bil z njimi mnogo bogatejši. Kmalu po javni otvoritvi je namreč tudi dvorni glasbeni direktor Philipp Fahrbach izvedel več koncertov, ki so jim sledili plesi. Posebno navdušena je bila graška publika nad »plesnimi improvizacijami«, na katere je vabil Fahrbach: »Obiskovalci so pri blagajni oddali kratke naloge v obliki valčka v dolžini od enega do štirih taktov in Fahrbach je iz teh kratkih tem na hitro improviziral valčke, jih prepletel s svojimi idejami, jih kartam uglasbil in odigral s svojim orkestrom.«²³ Votvoritvenem letu je potekala še humoristična prireditev z naslovom »Wien in Grätz« (»Dunaj v Gradcu«), na kateri so z značilno glasbo uprizarjali zabaviščne lokacije Dunaja. Fahrbachovo bivanje v Gradcu je trajalo do konca leta, svoj angažma pri graškem Kolizeju je zaključil z uprizoritvijo Beethovneve »Schlacht von Vitoria« (»Bitka pri Vitoriji«) in z najnovejšo lastno kompozicijo, valčkom »Alpenluft« (»Alpski zrak«), ki ga posvetil Štajerski.

Withalm je pri trženju svojega Kolizeja kot prireditvene dvorane uporabljal profesionalno podporo. Angažiral je dunajskega aranžerja Johanna Mause, ki je leta 1840 med drugim v Kolizeju uprizoril »veliko alegorično pustno zabavo« na temo »Pust v Benetkah« in »Brigitten - sejem v dunjaskem Eliziju«.²⁴ Pri tem ni varčeval ne pri količini dela ne pri stroških, saj je aranžer za dekoracijo v Kolizeju izdelal kopijo »Trga sv. Marka iz Benetk« in »čarobni vrt Armi-de«. Ti bleščeči zabavi, ki sta se poleti razširili tudi na »iluminirani vrt«, sta tako privlačili graško publiko, da so jo morali pogosto ponavljati. Kljub veliki kapaciteti Kolizeja (sprejel je več kot tisoč ljudi) na prireditvah z iluzionističnimi efekti ni bilo dovolj prostora za vse obiskovalce.

Withalm je svoje zabavišče znal ponuditi tudi kot kraj socialnega izenačenja. Posebnim skupinam prebivalstva je redno nudil prost vstop, za polno zasedenost dvoran pa je zadostovala že ustna propaganda. Obiskovalce so na prireditvah zabavali z glasbo in plesom, bistveni del razvedrilnega koncepta pa je bilo tudi zabavanje publike z različnimi kuriozitetami in nenavadnostmi: predstavami akrobatov in cirkuških skupin, občudovati je bilo mogoče neevropske narodnostne skupine, npr. afriške beduine, nastopali so akrobati na konjih in prirejali turnirje. Najbolj nenavadna pa je bila gotovo zimska predstava z imenom »Petersburg in Grätz« (»Peterburg v Gradcu«), kije nastala ob pomoči hude zime leta 1841. Withalm je dal v vrtu Kolizeja zgraditi palačo iz ledu po ohranjenem načrtu iz 18. stoletja iz Sankt Peterburga. Arhitektura, pohištvo in dekoracija so bili iz ledu, v notranjosti je bilo nameščenih »tisoče« svetilk, od zunaj pa so palačo osvetljevale ponve z gorečo smolo. Zvečer sta bila ledena palača in z njo povezani Kolizej pravljicična kulisa burnih zabav, z glasbeno spremljavo Coliseums-Musikkorps, godbe, ki so jo ustanovili posebej za ta namen. Podnevi pa so si ljudje lahko ogledali in občudovali ledeno palačo za neznatno vstopnino.

Withalmove fantastične uprizoritve so za nekaj časa presegle celo podobne zabaviščne kraje na Dunaju, zato je Wiener Zeitung v koledarju prireditev pogosto objavljala tudi zabave v graškem Kolizeju, tako da se je razširilo mnenje, da v celotni državi ni primerljive stavbe.

Razkošna stavba Kolizeja - Benediktsburg (grad Benedikt)

Talentirani podjetnik Withalm se je zaradi uspešnosti koncepta prireditev v Kolizeju že leta 1841 odločil, da bo prostore razširil. Posebno kongres nemških naravoslovcev leta 1843, pod pokroviteljstvom nadvojvode Johanna, ki ga je tudi sam otvoril, je terjalo boljšo uporabo osrednje kupolaste dvorane.

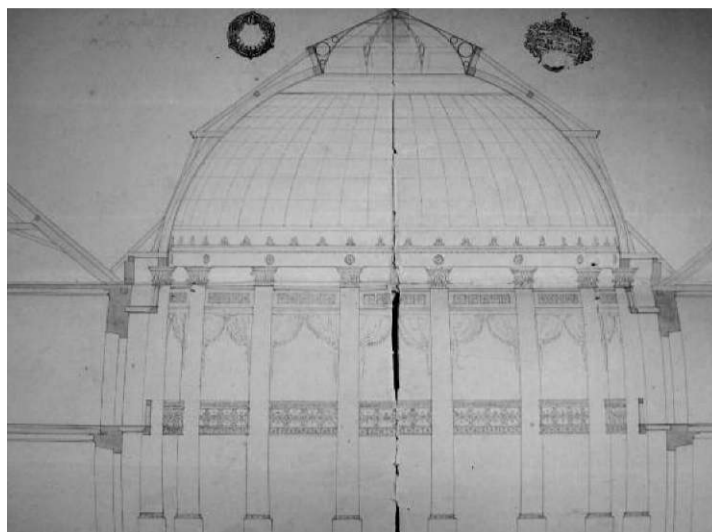
Withalm je ob tej priložnosti v dvorani postavil večnadstropno leseno galerijo z dvema stopniščema, s čimer je dvorano naredil še atraktivnejšo. Še več, na vrtu med svojo privatno hišo in Kolizejem je zgradil še dolgo, na tri dvorane razdeljeno, oranžeriji podobno stavbo, odprto na vrt. Že v letu, ko je bila zgrajena, so natančno opisali prizidek v Tehničnem slikovnem atlasu tovarn (Technischer Fabriks-Bilder-Atlas) pod naslovom »Nova razkošna stavba v vrtu Withalmovega Kolizeja, grad Benedikt« (»Das neue Prachtgebäude in Withalms Coliseums-Garten, die Benediktsburg«). Osnutek - tako piše avtor - je naredil Withalm sam, ki je tu prvič označen kot arhitekt. Dekoracijo in oblikovanje notranjih prostorov pa pripisujejo »genialnemu arhitektu in uradnemu inženirju Haßlingerju«. V kletni etaži, osvetljeni z dnevno svetlobo, so bile »velikanska kuhinja«, »jama Ludlam« in »celice« za pivce piva, poleg tega pa še »kopališče z mrzlo vodo«. Nadstropje je bilo sestavljeno iz treh, s korintskimi stebri ločenih dvoran. Načrt, ohranjen v graškem mestnem arhivu, sicer prikazuje preprostejši, toskanski red stebrov. Dvorane so bile osvetljene z velikimi okni s polkrožnimi loki, ki so segala do tal in tako omogočala dostop na vrt. Srednja od treh dvoran je bila širša in je oblikovala rizalit. Dvorane so bile poimenovane bile po Withalmovih sinovih; srednja, Victorjeva, se od stranskih, Venustusove in Sinesiusove, ni razlikovala le po širini, ampak tudi po višini prostora. V srednjem rizalitu je bil prostor za orkester, ki je bil od dvorane ločen z desetimi stebri. Nasproti je stala ogromna skulptura Neptuna, stoječega na glavi delfina, iz katere je tekla voda. Levo in desno od dvoran so se nahajali okusno okrašeni manjši atriji, ki so izbranim gostom nudili lep sprejem, hkrati pa omogočali dostop do stopnic na galerijo in v kletne etaže.²⁵

Kolizej kot kongresni center

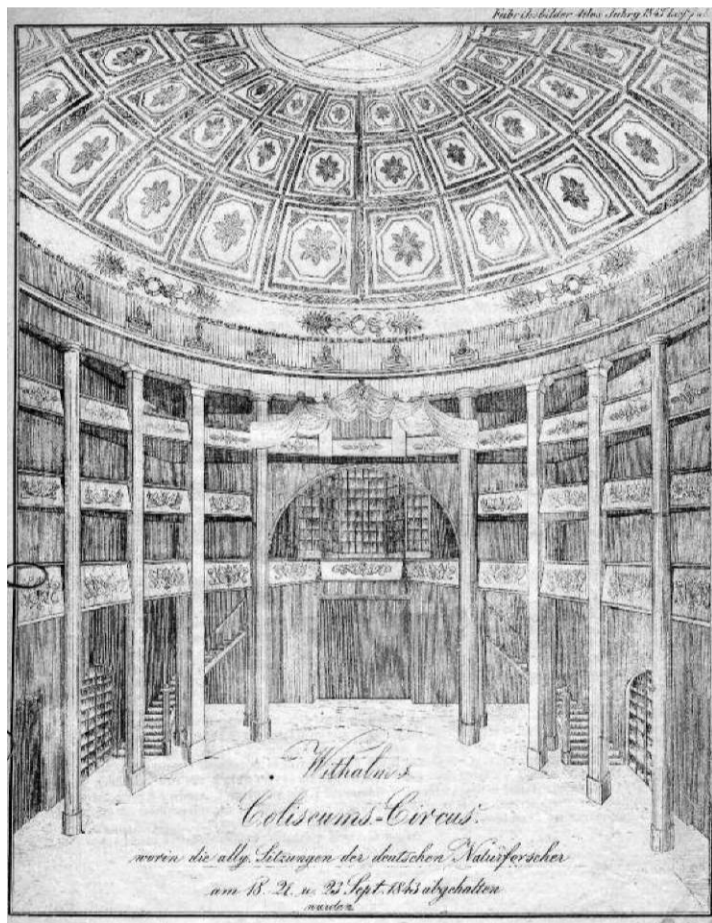
Hans Hegenbarth, poleg Justusa von Liebiga eden od gostov iz Nemčije, je z že omenjenega kongresa nemških naravoslovcev in zdravnikov leta 1843 poročal, da je otvoritvena prireditev potekala v bolj elegantni dvorani Redoute. Seje in družbene prireditve pa so potekale v Koloseju (...) »tako veličastno in odlično, da takšne lokacije nimamo v celotnem Berlinu«. Nadalje še poroča, da je bil nadvojvoda Johann osebno prisoten na vseh sejah in da je tudi obdeval z drugimi udeleženci (do petsto). Nadvojvoda Johann je tudi predstavil »štajersko kulturo«: »Iz najrazličnejših štajerskih dolin so bili povabljeni najboljši pevci in pevke, jodlarji, muzikanti, alpski klicarji, pastirski pisakči itd. (...) Celotna dežela se je udeležila tega praznika, za katerega je odlično opremljeni Kolizej nudil velike prostore, v katerih seje zvečer pet do šest tisoč ljudi zabavalo na najrazličnejše načine.«²⁶ To in podobna poročila so bistveno prispevala k temu, da je šel glas o Kolizeju kot o veličastni dvorani prek deželnih meja. Zato tudi ni presenetljivo, da je bil Kolizej kot posebno zanimiv omenjen celo v mednarodno razširjenem gledališkem časopisu Bäuerles, vendar z obžalovanjem, da se stavba ne imenuje »Coloseum«. Withalmove prireditveno središče je tudi v letu 1844 zbuvalo posebno pozornost. Najprej je v njem svojo 25. obletnico, ki jo je odprl njen predsednik nadvojvoda Johann, praznovala Štajerska kmetijska družba. Že nekaj tednov kasneje je bil v Kolizeju znova praznični banket, na katerem je bila pod vodstvom nadvojvode navzoča vsa družbena smetana. Praznovali so otvoritev prve štajerske železniške proge med Mürzzuschlagom in Gradcem. Nadvojvoda Johann se je se s svojimi visokimi gosti odpravil na potovanje iz Mürzzuschlaga in približno tri ure in pol kasneje je prispel na železniško postajo v Gradcu.

Največja čast pa je še isto leto doletela Withalma ob obisku cesarskega para. Cesar Ferdinand je s soprogo Mario Anno obiskal prostore Kolizeja in se nato udeležil meščanskega praznika, ki je pritegnil osem tisoč ljudi in tako popolnoma zapolnil njegove kapacitete.

Withalmove organizacijska spretnost je leta 1845 omogočila vrsto koncertov mladega, na Dunaju pa že poznanelega Johanna Strauša mlajšega. Withalm se je s Straušom dogovoril za tri koncerte, zaradi navdušenja graške publike pa je iz tega nastalo šest prazničnih soarej. V graškem časopisu so poročali o »(...) gospodu Straušu in njegovi godbi, ki je triumfirala pred več kot tisoč ljudmi«.²⁷

Slika 7: Prerez kupole v glavni dvorani, vir: Graški mestni arhiv, mapa Kolizej

Slika 8: Kupolasta dvorana v slogu Panteona, prim.: Slika 3, vir: StLA_HB_1703

Slika 9: Grad Benedikt, Vinzezn Reim, barvna radiranka, vir: StLA_OBS_Graz_II_GA9

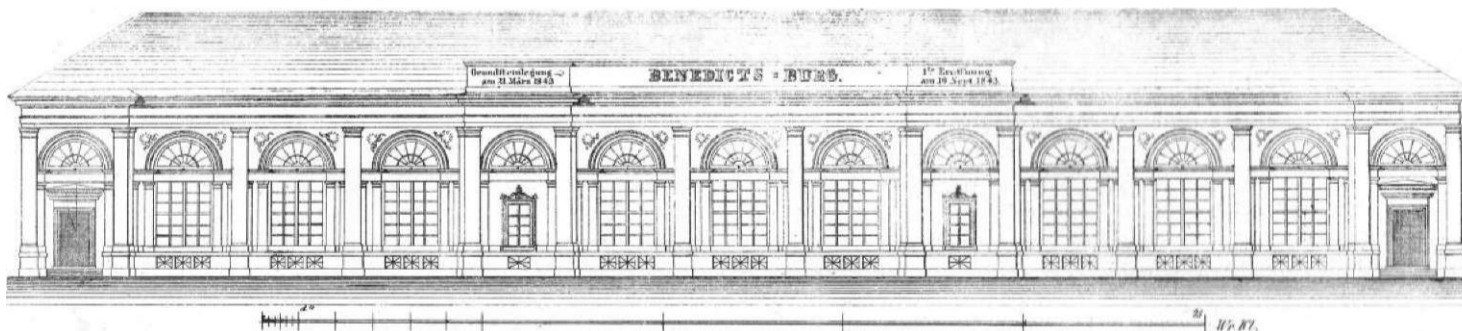
Multifunkcionalna zgradba v novi mestni strukturi

Withalmov projekt zabavišne zgradbe je bil tako priljubljen zaradi podjetniške nadarjenosti lastnika in večstranskega trženja. Tudi precejšnja rast mesta je bila dobra podlaga za raznoliko uporabo stavbe, saj je način življenja v Gradcu postajal vedno bolj mesten, kar se je izražalo v spreminjanju organizacije delovnega in prostega časa. Številni časopisni članki in napotki za prireditve so zato tudi pri ljubljanskih mestnih očetih zbudili željo, da bi tudi sami uredili podoben prireditveni prostor. Withalma so leta 1845 pooblastili za gradnjo Kolizeja v Ljubljani - po načinu in slogu sledečega graškega vzorca - že leto pozneje pa je bil žrtev požara. V kratkem času obstoja je stavba postala nepogrešljiva, tako da so jo hitro na novo zgradili. Kolizej je prebivalcem nudil jahalno šolo, pivnico, razne dvorane za ples in koncerte ter kavarno.

Leta 1847 je Withalm postal častni meščan mesta Ljubljane. Na srečo se je Kolizej v Ljubljani ohranil do danes, da nam priča o arhitekturnem in kulturnem pomenu Kolizeja kot kraja razvedrila v 19. stoletju.

Graški Kolizej je do šestdesetih let 19. stoletja še nudil prostor mnogim zanimivim in zabavnim prireditvam, sicer pa je Withalm stavbo vedno bolj uporabljal za vojaške namene in jo dajal mestu Gradec v najem. Najemno pogodbo za namestitev garnizonskih enot je sklenil z županom Moritzem Ritterjem von Franckom. Po Withalmovi smrti leta 1865 je strast njegovih dedičev za trženje stavbe hitro upadla. Prevladujejo zapisi o več mesecev trajajočih namestitvah vojske, zato se o stavbi večkrat govori kot o »vojašnici«.

Leta 1865 so stavbe »Benediktsburg« stalno začeli uporabljati za drugačne namene. Izraelitska skupnost (Israelitische Corporation), ustanovljena leta 1863, zaradi dolgoletne prepovedi naselitve na Štajerskem ni imela stalne sinagoge. Za molitve ob praznikih in kulturna srečanja so uporabljali kar zasebna stanovanja ali gostilne. Ker pa je skupnost stremela k čim hitrejšemu pravnemu priznanju, je imela ustanovitev stalne sinagoge s kulturnim središčem za večinoma liberalno naravnano judovsko prebivalstvo velik pomen. Članekgraškega časopisa Tagespost je poročal o spremenjeni funkciji stavbe »Benediktsburg«, levega dela Withalmovega Kolizeja. Poročevalec, ki piše o dvorani v »bizantinskem slogu«, natančno opisuje bistvene spremembe tega prostora: »Nasproti vhoda je kamnit oltar z zlatimi okraski (...). Vrata do skrinje zaveze so okrašena z zaveso iz temno rdečega žameta s številnimi zlatimi vezeninami. Sam oltar sam stoji na precej velikem odru, obdanem z lepo, pozlačeno železno ograjo. V dvorani je 108 sedežev, za ženske pa so na treh straneh galerije na osmih stebrih uredili prostor za 130 oseb. Strop dvorane je moder z rumenimi zvezdami, (...) okna so mlečno zastekljena, (...) pozlata in tapetniška dela so preprosta in narejena z okusom.«²⁸ Po tem opisu sodeč se ni spremenila le dekoracija prostora. Odstranili so nekaj stebrov, vstavili večje odre in preoblikovali strop, ki je bil prvotno okrašen s pompejskimi motivi, kar kaže na prizadevanje, da bi razvedrilno dvorano z arhitekturnimi posegi spremenili v judovsko sinagogo. Gradbene spremembe beležijo tudi upanje judovskega prebivalstva, da so našli stalno novo domovino.²⁹

Slika 10: Fasada gradu Benedikt, vir: kot slika 3

Slika 11: Tloris prittličja gradu Benedikt

Razvoj mesta po načelih historicizma sedemdesetih let 19. stoletja

Trud mesta kot najemnika Kolizeja, da bi njegove prostore uporabljalo še za kaj drugega razen namestitve vojske, je iz leta v leto upadal. Zato je toliko bolj presenetljiv podpis kupoprodajne pogodbe, ki je bila leta 1874 sklenjena med Withalmovimi sinovi in mestom Gradec, verjetno v upanju, da je mogoče Kolizej kot še vedno dovolj obsežen prireditveni prostor uporabiti ali predelati. Toda prihod industrije, gradnja industrijskih in razstavnih prostorov, pa tudi novo gledališče Thalia so v Gradcu odprli druge prostore za razkošne zabave. Zato tudi ni čudno, da je bil velikanski Kolizej, zlasti zaradi izgradnje velikih graških vojašnic in skladišč za vozila in material, vedno bolj prazen in nihče ni nasprotoval postopnemu rušenju. V poznem 19. stoletju se je mestno prebivalstvo močno povečalo, naselilo se je večinoma v predmestjih, kar je vodilo do hitre razširitve mestne površine in priključitve mnogih predmestij. Z rušenjem in poravnavo mestnih zidov se je tudi okreplila povezava z zgodovinskim delom mesta, s čimer so spodbujali družbeno izmenjavo med skupinami prebivalstva. Žrtev arhitekturne zgotovitve v predmestjih je bil tudi Kolizej. Zaradi svoje velike površine je bil očitno bolj primeren za veliko šolsko stavbo v takrat že gosto pozidanem predmestju Jakomini. Posamezne dele Kolizeja so odstranili še pred letom 1915, ko so se današnji gimnaziji Pestalozzi morali umakniti še zadnji deli stavbe, iz graškega mestnega načrta pa so izbrisali celo cesto Coliseumsstraße. Danes na območju ulice Zimmerplatzgasse ni mogoče odkriti ne arhitekta Josefa Benedikta Withalma ne prvega graškega zabavišnega centra. Železna hiša (Eisernes Haus), ki so jo že hoteli porušiti, da bi na prostoru nastala zanimiva centralna površina, pa je preživela kot priča inovativnega arhitekta Withalma. Prvo litoželezno zgradbo v avstrijski monarhiji so pridružili futurističnemu Friendly Alienu, kakor se tudi imenuje Kunsthaus Graz, in pokazali, da je mogoče podčrtati in poudariti zgodovinsko vrednost arhitekture. V tem smislu želim izraziti upanje, da bo tudi ljubljanski Kolizej, ki je pod spomeniškim varstvom, naletel na čudovite arhitekturne in arhitekturne, ki se zavedajo svoje zgodovinske odgovornosti in želijo ohraniti del kulturne zgodovine mesta.

Opombe:

- ¹ Resch, Wiltraud, »Die erste städtebauliche Erweiterung von Graz bis zum Höhepunkt der Gründerzeit ab der Mitte des 19. Jahrhunderts«, v: Historisches Jahrbuch der Stadt Graz, zv. 29/30, Eigenverlag der Stadt, Gradec, 2000, str. 243-273.
- ² V literaturi so poleg Kolizeja navedene naslednje zgradbe Josefa Benedikta Withalma: bivši Neuohf in Stara pošta (Alte Post) na trgu Jakominiplatz 16, hiša z bidermajersko fasado iz plošč v ulici Zinzendorfergasse 34, Železna hiša (Eisernes Haus), danes del Kunsthaus Graz na trgu Südtiroler-Platz, in fasada bivše gostilne Kastlwirt na Brückenkopfgasse 7.
- ³ Schlossar, Anton, »Josef Benedikt Withalms 'Coliseum' in Alt-Graz. Die Geschichte einer untergegangenen Stätte einstiger Grazer Geselligkeit«, v: Grazer Schreibkalender für Haus und Kontor, leto 141, Leykam, Gradec, 1925. str. 171.
- ⁴ »Bitten (...) als Maurermeister geprüft und aufgenommen zu werden«, Schaeftlein, »Der Platz vor dem Eisentor in Graz. Eine stadtbauliche Studie mit Plänen«, v: ZHVSt., 21. zv., 1925, str. 161. Več o Withalmu tudi v: Brunner, Walter (ur.), Geschichte der Stadt Graz, 4. zv., Stadtlexikon, Eigenverlag der Stadt, Gradec, 2003, str. 533.
- ⁵ Prim. Schreiner, Gustav, Grätz, Gradec, 1843, str. 261-262. Resch domneva, da je Withalma mogoče povezati tudi z izdelavo litoželeznih elementov.
- ⁶ V mestnih četrteh Schönau in Froschau so delali in imeli skladišča graški tesarji. Med drugim je bil v Froschbau tudi privez za splave.
- ⁷ Schlossar, n. d., str. 171.
- ⁸ Withalmje v gradbenotehničnem smislu prijavil nekaj patentov in pridobil državne privilegije. Prim. Schlossar, n. d., str. 171. Gl. tudi: Münzer, Edith, Alt-Grazer Spaziergänge, Edition Strahalm, Gradec, 1996, str. 326-329.
- ⁹ Stavbo so zgradili v vidnem polju mestnih vrat Neutor, med ulicami Grazbachgasse, Wielandgasse in Pestalozzistraße, približno na mestu današnje gimnazije Pestalozzi.
- ¹⁰ Zapis o prošnji gradbenega mojstra Benedikta Withalma za gradnjo Colloseuma na svoji zemljiški posesti; iz graškega mestnega arhiva.
- ¹¹ Hafner, Otfried, Wissenswertes über Graz von A - Z. Kleines Graz-Lexikon, Edition Strahalm, Gradec, 1984, str. 16-20.
- ¹² Allgemeiner statistisch-topographischer und technischer Fabriks-Bilder-Atlas der österreichischen Monarchie, Gradec, 1843, priloga v notranjeavstrijskem Industrie-Blatte, izd. Carl von Frankenstein, 1. in 2. del. Načrt fasade v graškem mestnem arhivu prikazuje nekoliko spremenjeno verzijo; tu se portikus razširi čez 5 vertikal, stranske vertikale v pritličju še nimajo portalov polkrožnega loka. Na koloriranih radirankah Vinzenza Reima tudi niso vidni stranski vhodi, ki so jasno prikazani na tlorisu in na Withalmovem pisemskem papirju.
- ¹³ Schlossar, n. d., str. 172. Kuwasseg se je rodil v Trstu in je obiskoval pokrajinsko risalno akademijo v Gradcu. Po bivanju na Dunaju je postal najbolj cenjen slikar v Gradcu. Njegovi sodobniki so ga cenili zaradi odličnih perspektiv iz zraka in posebnega bogastva detajlnih upodobitev, celo do botanične določljivosti rastlin.
- ¹⁴ Freidinger, Ludwig, Eberhard, Helmut, Die Garnisonsstadt Graz. Befestigungen, militärische Einrichtungen und Kasernen im Wandel der Zeit, Gradec, 1978, str. 31-32. Dolžnost namestitve je bila zapisana v hišnih knjigah. Prim. tudi: Steinböck, Wilhelm (ur.), Graz als Garnison. Beiträge zur Militärgeschichte der steirischen Landeshauptstadt, Leykam, Gradec in Dunaj, 1982, str. 26-27.

¹⁵ »Der Soldat gewinnt wesentlich dabei, nämlich: er wohnt in Kameradschaft bequemer, kömmt schneller zum Sammelplatze (...) als sonst ein einzelner weit entlegener bequartierter Mann; den Militär- und Zivilbehörden ist die Aufsicht erleichtert, und auch ich gewinne, da durch die wohlfeile Einrichtung bereits zweitausend Häuser sich assecurirten.« Graški mestni arhiv, fascikel Coliseum, javno pismo »Löbliche Bezirks-Obrigkeit« Štajerske, Gradec, 3. februarja 1840.

¹⁶ »Mahl am Fasching-Dinstage für alle hier garnisonirenden Herren Unter-Offiziere und Prima-Planisten den Garnisons-Ball.« Graški mestni arhiv, n. d.

¹⁷ »Verstärkung sämtlicher Hauptmauern zu ebener Erde (...) wegen der Belegung des 1 Stockes mit Mannschaft; aufgrund der bedeutenden Länge des Baus sollte der 1. Stock mit starken Unterzügen und Säulen unterstützt werden und weiters sollte die Raumhöhe im Obergeschoß geändert werden (...)« Graški mestni arhiv, n. d., glej op. 10.

¹⁸ »Frei-Bälle mit Tanz in 5 Sälen, den Ball der assecurirten Hausinhaber sowie den Ball der Bauern und den schon erwähnten Garnisonsball.« Graški mestni arhiv, n. d., glej op. 15.

¹⁹ »(...) einem großen Riesensaal, einem Konzertsaal, mehreren Reunionssälen, einer großen und kleinen Bierhalle und des erwähnten Rundbaus mit dem Kuppelgewölbe.« Schlossar, n. d., str. 172.

²⁰ »Mit Bezug auf das Comissions-Protokoll von 26. Februar 1839 (...) entworfen und skizziert von Anton Ohmeyer, Februar 1839.« Graški mestni arhiv, fascikel Coliseum, načrt Schnitt durch die Kuppel des Coliseums, 1839.

²¹ Hlawka, Gerd A., Graz. Eine Gartenstadt, Edition Strahalm, Gradec, 1991, str. 139.

²² To oznako najdemo na načrtu v graškem mestnem arhivu.

²³ »Zu diesem Behufe gaben die Besucher kleine Aufgaben in Walzerform von ein bis vier Takten an der Kasse ab, und Fahrbach improvisierte rasch aus diesen Themen mit seinen eigenen Ideen verbundene Walzer, die er sofort instrumentierte und mit seinem Orchester vorführen ließ.« Schlossar, n. d., str. 174.

²⁴ Dunajski Elizej (Wiener Elyzium), ki ga je Josef Georg Daum zgradil leta 1840 v kleteh stavbe St. Anna - prehodno zgradbo Seitzerhof so leta 1838 porušili - je bil zabavišče posebne vrste; ustvariti je poskušal zaprt svet optičnih iluzij in najrazličnejših oblik zabave.

²⁵ Gl. Allgemeiner statistisch-topographischer und technischer Fabriks-Bilder-Atlas, n. d., 43-44.

²⁶ »Aus den verschiedensten Steyrischen Thälern waren die besten Sänger und Sängerinnen, Jodeler, Nationalspieler, Alpenrufer, Hirtenpfeifer etc. geladen (...) das ganze Land nahm an diesem Feste teil, zu dem das trefflich geeignete Coliseum die kolossalsten Räume darbot, in denen sich an dem Abend wohl 5000 bis 6000 Menschen bewegten und auf die mannigfaltigste Weise ergötzt wurden.« »Poročilo s kongresa nemških naravoslovcev in zdravnikov«, v: Steirische Berichte. Zur Volksbildung und Kulturarbeit, III. letnik, 1959, št. 2/3, Styria, Gradec, 1959.

²⁷ »(...) über Herrn Strauß und seine Kapelle berichtet, die Triumphe vor mehr als 1000 Menschen feierte.« Stíría: ein Blatt des Nützlichen und Schönen, nav. po: Münzer, n. d., str. 329.

²⁸ »Er zeigt dem Eingange gegenüber einen steinernen Altar mit Goldverzierungen (...). Die Thüren zur Bundeslade sind mit einem dunkelrothen Sammtvorhang mit reicher Goldstickerei verzieht. Der Altar selbst steht auf einer ziemlich großen Estrade, welche durch ein geschmackvolles goldbronziertes Eisengitter eingefäßt wird. Im Saale gibt es 108 Sitzplätze und für die Frauen ist die an drei Seiten um den Saal laufende, 130 Personen fassende Galerie eingerichtet worden, welche auf 8 Säulen ruht. Die Saaldecke ist blau und mit gelben Sternen, (...) die Fenster matt verglast, (...) die Vergoldungen und Tapezierarbeiten sind rein und geschmackvoll.« Grazer Tagespost, 12. in 13. september 1865.

²⁹ Še izraziteje se je to upanje pokazalo z novogradnjo na Nikolaiquai, vendar pa so jo neusmiljeno porušili v novembrskih pogromih leta 1938. Prim. Strempl, Gertraud, Die beiden Grazer Synagogen - eine architektonische Annäherung, v: Lamprecht, Gerald (ur.), Jüdisches Leben in der Steiermark, Schriften des Centrums für Jüdische Studien, 5. zv., Studienverlag, Innsbruck, 2004, str. 235-262.

Zahvaljujem se dr. Obersteinerju iz Štajerskega deželnega arhiva, sodelavkam in sodelavcem Graškega mestnega arhiva, Štajerski deželni knjižnici ter Deželnemu muzeju Joanneum.

je uničeno kulturno dobro mogoče nadomestiti?

o dopustnosti izravnalnih ukrepov pri varstvu kulturne dediščine

kerstin
odendahl

lil

uvodnik

zgodovina
prevodi

I. Uvod

Februarja 2008 je bil slovenski zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1) spremenjen. Vanj je bil vključen novi 31. člen, ki pravi:¹

»(Kulturnovarstveno soglasje za raziskavo in odstranitev dediščine)

(1) Kulturnovarstveno soglasje, s katerim se dovolita raziskava in odstranitev arheološke ostaline, se lahko izda le s pogojem, da tako raziskavo in odstranitev nadzoruje zavod in da raziskavo ter odstranitev opravi oseba, ki je strokovno usposobljena za izvajanje arheoloških raziskav.

(2) Kulturnovarstveno soglasje, s katerim se dovoljuje raziskavo in odstranitev spomenika ali registrirane nepremične dediščine, za poseg v katero je treba pridobiti kulturnovarstveno soglasje, in ki ni arheološka ostalina, se lahko izda:

- če se ugotovi dotrajanost ali poškodovanost spomenika ali dediščine, ki je ni mogoče odpraviti z običajnimi sredstvi, ali če spomenik ali dediščina ogroža varnost ljudi in premoženje,

- in če je bil spomenik pred tem ponujen v prodajo po ceni, ki upošteva njegovo stanje.

(3) Kulturnovarstveno soglasje za raziskavo in odstranitev izda minister. Raziskavo in odstranitev iz prejšnjega odstavka nadzoruje pristojna organizacija.

(4) Ne glede na določbo prvega in drugega odstavka se lahko dovoli odstranitev z dovoljenjem iz prejšnjega odstavka tudi v primeru, če se stranki s kulturnovarstvenim soglasjem naloži izvedba izravnalnega ukrepa.

(5) Izravnalni ukrep obsega:

- plačilo denarnega zneska v vrednosti povzročene škode, ki nastane zaradi odstranitve arheološke ostaline ali spomenika,

- ali financiranje oziroma izvedbo ukrepov za ohranitev ali oživitve drugega spomenika primerljivega pomena.

(6) Izravnalni ukrep mora biti po učinku sorazmeren pomenu arheološke ostaline ali spomenika, katerega odstranitev se dovoli.«

Izravnalni ukrep,² omenjen v 4. do 6. odstavku 31. člena zakona o varstvu kulturne dediščine, predstavlja v evropski primerjavi neobičajen instrument. Če si pogledamo zakone o spomeniškem varstvu ali o varstvu kulturne dediščine v drugih evropskih državah,³ bomo zaman iskali podobne določbe. Evropske norme o varstvu kulturnih dobrin gredo v drugo smer. Če je stavba vključena v seznam zavarovanih spomenikov, jo je treba varovati in je ravno ni mogoče podreti. Samo če obstaja pretežno javni interes za njeno odstranitev, če predstavlja nevarnost ali če je objekt izgubil kvaliteto spomenika, se jo po prejemu ustreznega dovoljenja sme porušiti. Zato se postavlja vprašanje, ali je možnost, da se kulturna dobrina po plačilu določene vsote denarja ali obnovi nekega drugega objekta poruši, združljiva s pravom višjega ranga

(gl. 2. del), s ciljem varovanja kulturnih dobrin (3. del) ter tudi z bistvom kulturnih dobrin (4. del). Vprašati se moramo tudi, ali so izravnalni ukrepi, ki so običajni v okoljskem pravu, prenosljivi na varstvo kulturne dediščine (5. del). Prispevek zaključujem s sklepnim ovrednotenjem (6. del).

II. Združljivost s pravom višjega reda

Ohranitev kulturnih dobrin se skoraj v vseh državah izvaja s petimi različnimi pravnimi instrumenti:⁴ dokumentiranjem, zavarovanjem, poseganjem v pravice, subvencioniranjem in sankcijami. Najvažnejši pravni instrumenti so pri tem državni posegi.

Med državnimi posegi ima poseben pomen nalaganje dolžnosti ohranjanja. To je glavna materialna obveznost lastnikov oziroma drugih upravičencev do uživanja kulturnih dobrin. V vseh evropskih državah so osebe, ki imajo v lasti kulturne dobrine, zlasti pa gradbene spomenike, dolžne te spomenike v uresničljivem obsegu ohraniti in negovati. Praviloma jih je tudi mogoče zadolžiti, da opravljajo nekatere uresničljive ukrepe ohranjanja spomenikov. Razširjenost teh obveznosti po Evropi je predvsem posledica konvencij Sveta Evrope o varstvu kulturnih dobrin. Drugi odstavek 4. člena konvencije iz Granade iz leta 1985⁵ nalaga državam podpisnicam, da morajo prepričati, da bi zavarovane stavbne spomenike skazili, prepustili propadu ali rušili. Konvencija iz Valette iz leta 1992⁶ v 4. členu določa, da morajo države podpisnice uporabljati ukrepe za fizično varovanje arheološke dediščine.

Naslednji pomemben državni ukrep je uvedba obveznih dovoljenj, ki so glavna formalna obveznost lastnikov ali siceršnjih upravičencev do koriščenja kulturnih dobrin. Posegi v kulturne dobrine oziroma aktivnosti, ki vplivajo nanje, sami po sebi niso prepovedani, je pa treba zanje pridobiti državno dovoljenje. Tako nastanejo preventivne prepovedi, ki zahtevajo zadržek v obliki dovoljenja. S tem je lastnikova svoboda razpolaganja primerno omejena, saj spreminjanje kulturne dobrine ni absolutno prepovedano. Hkrati pa je mogoče preverjati ukrepe, ki bi škodovali kulturni dobrini, in možno je državno poseganje. Lastnik ali upravičenec do koriščenja sme opraviti zgolj tiste posege v kulturno dobro, ki so po mnenju države dopustni. Tudi te dolžnosti, razširjene po vsej Evropi, izvirajo iz konvencije Sveta Evrope. Tako konvencija iz Granade nalaga državam v prvem odstavku 4. člena dolžnost, da morajo uvesti primerne postopke nadzora in izdajanja dovoljenj za pravno varstvo stavbnih spomenikov. Države podpisnice sporazuma imajo tudi po členu 3i konvencije iz Valette dolžnost, da lahko dovolijo arheološka izkopavanja šele po izdaji ustreznega dovoljenja.

Slovenija je podpisala in ratificirala tako konvencijo iz Granade kot konvencijo iz Valette, prva je zanjo zavezujoča od 1. novembra 1992, druga pa od 8.

novembra 1999. Zato mora tudi Slovenija vpeljati dolžnosti ohranjanja in izdajanja dovoljenj za lastnike in upravičence do koriščenja kulturne dobrine. Pogojev, ob katerih posamezna država predvidi izjeme od dolžnosti ohranjanja in - po izpeljavi ustrezne izdaje dovoljenj - uničenje kake kulturne dobrine, pa ne določa nobena od teh konvencij. V toliko z vidika mednarodnega prava ni prepovedano, da Slovenija dovoli kakšno porušenje stavbnih spomenikov po izpeljavi izravnalnih ukrepov.

Tudi z vidika prava EU je situacija podobna, čeprav zaradi drugih razlogov. V skladu s prvim odstavkom 151. člena ustave Evropskih skupnosti prispevajo Evropske skupnosti k razvoju kultur držav članic ob ohranjanju nacionalne in regionalne različnosti kakor tudi k hkratnemu podpiranju skupne kulturne dediščine. Iz uvoda je mogoče razbrati temeljno razmerje med EU in državami članicami na kulturnem področju. Naloga EU ni, da ustvari enotno evropsko kulturo, temveč le, da prispeva k temu, da se lahko obstoječe kulture držav članic polno razvijajo.⁷ Pristojnost v kulturnih vprašanjih torej ostaja državam članicam, pristojnost EU je le komplementarna,⁸ v obliki podpore in pomoči državam članicam. Za varstvo kulturne dobrine je pri tem pomembna druga alineja drugega odstavka 151. člena ustave EU, po kateri EU s svojo aktivnostjo spodbuja sodelovanje med državami članicami in po potrebi podpira ter dopolnjuje njihovo aktivnost na področju ohranjanja in varovanja kulturne dediščine evropskega pomena. To pomeni, da odločitev, kdaj je treba stavbne kulturne spomenike ohraniti ali pa se jih sme podreti, ostaja tudi iz perspektive EU v pristojnosti Slovenije. Pravo EU državam članicam ne predpisuje, kako morajo ravnati s svojimi kulturnimi dobrinami, temveč jim samo nudi možnost, da pridobijo pomoč evropskih skladov, kadar to želijo. To konkretno pomeni, da niti mednarodno niti evropsko pravo ne dovoljmeta ali prepovedujeta Sloveniji predpisa v smislu 4. do 6. odstavka 31. člena zakona o varstvu kulturne dediščine. Slovenija kot suverena država svobodno oblikuje svoje norme za varovanje kulturnih dobrin, ker tako mednarodno kot evropsko pravo državam puščata znaten maneverski prostor pri oblikovanju njihovega varstva kulturne dediščine v mirnodobnem času.⁹ Vprašanje pa je, ali so izravnalni ukrepi v skladu s ciljem varstva kulturne dediščine in bistvom kulturnih dobrin.

III. Združljivost s ciljem varstva kulturnih dobrin

Varstvo kulturnih dobrin je bistvena sestavina in značilnost kake civilizacije. Kot neponovljiva pričevanja duhovne in kulturne preteklosti so kulturne dobrine bistvene vrednote za identiteto in samorazumevanje vsake družbe. Varstvo kulturnih dobrin pred uničenjem, propadom, spremembo ali prenosom drugam je zato naravna potreba vsake družbe, ki se zaveda svoje kulture in preteklosti. Varstvo pred uničenjem in poškodovanjem kulturnih dobrin,

ali povedano drugače, njihova ohranitev je pri tem najvišji in pristni cilj varstva kulturnih dobrin.¹⁰

Izravnalni ukrepi so diametralno nasprotni najvišjemu cilju varstva kulturnih dobrin. Kajti služijo prav temu, da se jih ne ohrani. Služijo njihovemu uničenju. S tem ko lastnik plača določeno vsoto (peti odstavek 31. člena, prva alternativa) ali financira obnovo drugega stavbnega spomenika (peti odstavek 31. člena, druga alternativa), dobi pravico, da poruši stavbni spomenik. Formulacija 4. odstavka 31. člena jasno razkriva, da je rušenje dopustno celo v primeru, ko je stavbni spomenik dobro ohranjen in če pred tem ni bil ponujen v prodajo.

Za kulturne dobrine uničujoča usmerjenost takšnih izravnalnih ukrepov je posebno jasna, če njihov vpliv projiciramo v prihodnost. Po plačilu določene denarne vsote se sme stavbni spomenik porušiti, obnova stavbnega spomenika omogoči uničenje drugega stavbnega spomenika. Takšen mehanizem vodi h kontinuiranemu reduciranju števila stavbnih spomenikov. Če izpeljemo ta potek do konca, to pomeni, da je v rednih časovnih razdobjih število kulturnih dobrin mogoče prepoloviti.

Kot nasprotni argument bi lahko kdo navedel, da za drugi izravnalni ukrep (financiranje obnove drugega stavbnega spomenika po petem odstavku 31. člena, druga alternativa) velja, daje boljše, če je en stavbni spomenik obnovljen in drugi porušen, namesto da bi bila v najslabšem primeru oba zapisana propadu. Ta argument bi vendarle prišel v poštev v najrevnejših državah tega sveta, ki nimajo možnosti - ne državnih ne zasebnih - za ohranjanje svojih kulturnih dobrin. V primeru, ko bi bile brez »žrtvovanja« posameznih objektov propadu zapisane vse kulturne dobrine, bi bilo mogoče upravičiti tak izravnalni ukrep kot ukrep v skrajni sili. Vendar Slovenija ne spada med najrevnejše države naše zemeljske oble. In celo v najrevnejših državah bi lahko šlo zgolj za obnovo kakega drugega objekta, ne pa plačilo denarne vsote (peti odstavek 31. člena, prva alternativa), kar bi bilo združljivo s ciljem varstva kulturnih dobrin.

4.-6. odstavek 31. člena slovenskega zakona o varstvu kulturne dediščine zato ne more biti norma varstva kulturnih dobrin. Je norma, ki spodbuja investiranje. S tem ko lastniki stavbnih spomenikov dobijo pravico, da se »odkupijo« za svojo dolžnost ohranjanja in stavbni spomenik porušijo, nastanejo dobri pogoji za investiranje. Zasebni investitorji lahko kupijo zemljišča na osrednjih legah, s plačilom določene vsote porušijo tamkajšnje zgodovinske stavbe in nato zgradijo nove, donosnejše. Vendar pa država, ki prakticira takšno obliko spodbujanja investitorjev, svoje kulturne dobrine prepušča izginotju. Zato je treba povedati bolj jasno: 4.-6. odstavek 31. člena slovenskega zakona o kulturni dediščini je norma spodbujanja investiranja na račun varstva kulturnih dobrin, vse to pa na račun duhovne in kulturne identitete Slovenije.

IV. Združljivost z bistvom kulturnih dobrin

Kulturne dobrine so stvarni predmeti, premični ali nepremični, posamezni ali zbirke oz. celote, ki jih je ustvaril, spremenil, izoblikoval človek, odslikavajo njegov razvoj in imajo kulturno vrednost.¹¹ Značilnost, ki iz »običajnega« predmeta naredi kulturno dobrino, je kulturna vrednost, ki jo podeli družba. K objektivnim pojmovnim elementom kulturne dobrine torej spada tudi subjektivni element vrednotenja. Ta je najvažnejši element pojma kulturne dobrine.

Kulturna vrednost se manifestira predvsem v zgodovinskem, umetniškem, znanstvenem, arhitekturnem ali arheološkem pomenu predmeta. Predstavljamo pa si lahko tudi drugačne kulturne vrednote, kar izhaja iz odprtosti in spreminjanja kulture.¹² Kulturna vrednost ima pri tem različne razsežnosti. Najprej je tu teritorialni pogled. Predmet ima lahko kulturni pomen za skupino prebivalcev, ljudstvo, kontinent ali pa za celotno človeštvo. Po drugi strani se lahko spreminja kvalitativna razsežnost. Predmet ima lahko majhno, veliko, posebno, izstopajočo ali izredno kulturno vrednost. Kakšno teritorialno ali kvalitativno razsežnost razvije predmet, za njegovo uvrstitev med kulturne dobrine ni pomembno. Vsaka oblika kulturne vrednosti ustvari iz objekta kulturno vrednoto.

Iz kulturne vrednosti izhaja tudi bistvo kulturnih dobrin. Kulturna dobrina je več kot »običajen« predmet, je več kot le »blago«. Kulturna dobrina je predmet s kulturno vrednostjo. Vsaka kulturna dobrina je enkratna. Če je kulturna dobrina uničena, je torej ni mogoče popraviti ali povrniti. Uničenje vodi v nepovratno izgubo. Ker ima kulturna vrednost vsakokratne različne razsežnosti, je vsaka kulturna dobrina drugačna od drugih. Ene kulturne dobrine ni mogoče nadomestiti z drugo.

Vsaka kulturna dobrina je pričevanje zgodovinskega, umetniškega, arhitekturnega, znanstvenega in siceršnjega razvoja družbe. Odločilno prispeva k identiteti te družbe.

Kulturna identiteta je najvažnejši element za občutek skupne pripadnosti družbi in s tem tudi za identificiranje z mestom, pokrajino ali državo. Brez občutka skupne pripadnosti, brez kulturne identitete in brez kulturnih dobrin, ki prispevajo k oblikovanju in vzdrževanju kulturne identitete, skupnost ne funkcionira.¹³ Vrednost kulturne dobrine je v njenem pomenu za ljudi in za družbo. Ni je mogoče določiti z vsoto denarja.

Izravnalni ukrepi, ki jih določajo 4.-6. odstavek 31. člena slovenskega zakona o varstvu kulturne dediščine, niso v skladu s temi bistvenimi značilnostmi kulturnih dobrin. Peti odstavek 31. člena, prva alternativa, gradi na napačni predpostavki, da so kulturne dobrine »običajni« predmeti, ki imajo zgolj finančno vrednost. Ne upošteva njihove nenadomestljivosti in njihovega odličnega pomena za povezanost družbe in za identificiranje ljudi s preteklostjo in okoljem nista. Izgube učinka ustvarjanja identitete kake kulturne dobrine ni mogoče kompenzirati s plačilom denarne vsote. Peti odstavek 31. člena, druga alternativa (obnova drugega stavbnega spomenika), izhaja iz napačne domneve, da je mogoče dve kulturni dobrini izenačiti in eno nadomestiti z drugo. Vsaka kulturna dobrina je drugačna od drugih, vsaka je enkratna. Ene kulturne dobrine ni mogoče postaviti na mesto kake druge.

Izravnalni ukrep je torej v nasprotju tako s cilji varstva kulturnih dobrin kot tudi z njihovim bistvom. Kljub temu pa je treba še preveriti, ali morda ni možno izravnalnih ukrepov, običajnih v okoljskem pravu, prenesti na varstvo kulturnih dobrin.

V. Prenosljivost izravnalnih ukrepov iz okoljskega prava

V okoljskem pravu so izravnalni ukrepi razširjen pravni instrument. Še več, temeljna ideja, da je dovoljeno uničiti okolje na enem kraju, če je zato okolje na drugem kraju spet vzpostavljeno in ohranjeno, se je uveljavila kot pravno načelo okoljskega prava,¹⁴ predvsem pod vplivom prava EU. Klasična direktiva EU o flori, favni in habitatih iz leta 1992¹⁵ je namenjena ohranjanju naravnih življenjskih prostorov in prosto živečih živali in rastlin. Države članice EU so z njo zadolžene, da morajo ohraniti nekatera varovana območja. Projekti ne smejo vplivati na varovana območja. Če pa je kak projekt zaradi nujnih razlogov pretežno javnega interesa vendarle treba izvesti in pride zato do vpliva

na zavarovano območje ali do njegovega uničenja, mora država članica po šestem odstavku 6. člena poseči po »vseh nujnih izravnalnih ukrepih«. Ureditev te direktive je bila vključena v zakone o varstvu narave in zakone o gradbenem načrtovanju vseh držav članic EU.¹⁶

Toda tudi zunaj evropskega prava je mogoče najti podobne določbe. Omenimo lahko denimo mednarodni pravni sistem, ki je nastal z Alpsko konvencijo¹⁷ in je namenjen varovanju tega posebno občutljivega življenjskega prostora. Prvi odstavek 14. člena Protokola o energiji¹⁸ določa, da se dovoljenja za gradnjo ali načrtovanje smučarskih prog v gozdovih z varovalno funkcijo lahko izdajajo le v izjemnih primerih in ob izvedbi izravnalnih ukrepov. Prometni protokol¹⁹ nalaga pogodbenim strankam v drugem odstavku 11. člena in prvem odstavku 13. člena, da je dovoljena gradnja cest in turističnih naselij le ob pogoju, da so bili opravljeni zahtevani izravnalni ukrepi.

Skoraj vse te norme sledijo istemu modelu - preden so dovoljeni in izvedeni večji projekti, mora biti opravljena presoja vplivov na okolje. Če se pri tem izkaže, da bo prišlo do vplivov ali uničenja naravnih habitatov, hkrati pa zahteve v korist občega dobrega terjajo uresničitev projekta, potem projekt sme biti uresničen - vendar samo ob pogoju, da so predhodno izvedeni primerni izravnalni ukrepi.

Zastavlja se vprašanje, ali je na področje prava varstva kulturnih dobrin možno prenesti te izravnalne ukrepe, ki skoraj na vseh področjih okoljskega prava,²⁰ še posebno pa v pravem varstvu narave,²¹ predstavljajo priznane varstvene mehanizme. To bi bilo možno, če bi bila osnovna koncepcija okoljskih izravnalnih ukrepov v skladu z bistvenimi značilnostmi kulturnih dobrin. Plačilo denarne vsote sledi temeljni koncepciji »modela davščine«: država kot zastopnik javnega interesa zahteva poravnavo škode za izgube, povzročene javnemu dobremu.²² Ponovna vzpostavitev in ohranitev okolja na drugem kraju ustreza temeljnemu konceptu »nevtalizacijskega modela«: škoda za okolje na enem kraju je nevtalizirana z ukrepom varstva okolja na drugem kraju. Vzeto v celoti ostaja kvaliteta okolja enaka, povzročena ji ni bila nobena škoda.²³

Vendar na kulturne dobrine nista prenosljiva niti »model davščin« niti »model nevtalizacije«. Kot smo pokazali zgoraj, je vrednost kulturnih dobrin družbena in ne finančna. Kulturne dobrine niso običajno blago. Uničenje kulturne dobrine vodi k nepovratni izgubi kulturne dediščine družbe. Z denarjem take izgube ni mogoče nadomestiti. »Model davščin« je zato v primeru varstva kulturnih dobrin napačen koncept. Če poleg tega pomislimo, da je vsaka kulturna dobrina enkratna in da je ni mogoče nadomestiti z drugo, se izkaže, da je tudi »nevtalizacijski model« neprimeren. Uničenja kulturne dobrine ni mogoče nevtalizirati z ohranitvijo druge kulturne dobrine ali je nadomestiti. Uničenje kulturne dobrine in sočasna ohranitev neke druge v celoti gledano ne vodita do situacije, ki je obstajala pred posegom. Poenostavljeno povedano - drevo je enako drevesu. Če drevo podremo in zato na drugem mestu posadimo drugo, potem v celoti gledano okolju ni bila prizadeta nobena škoda. Kulturna dobrina pa ni isto kot druga kulturna dobrina. Če je uničena ena kulturna dobrina in zato ohranjena neka druga, je v celoti gledano kulturna dediščina veni polovici uničena, in sicer nepovratno.

Da so izravnalni ukrepi na področju okolja sicer primeren pravni instrument, na področju varstva kulturnih dobrin pa ne, razkrije tudi pogled v evropske norme, v katerih sta kombinirana varstvo okolja in varstvo kulturnih dobrin. Kot primer navedimo ustrezne zakone na ravni kantonov v Švici. Ti predvidevajo možnost izravnalnih ukrepov, vendar izrecno le za uničenje naravnih in krajinskih habitatov, ne pa za uničenje kulturnih dobrin.²⁴

VI. Facit

Slovenija je suverena država, ki ji je, gledano pravno, v osnovi prepuščeno v svobodno odločanje, da ravna s kulturnimi dobrinami, kakor se ji zdi prav. Mednarodno in evropsko pravo Sloveniji, posebno v mirnodobnem času, ne predpisujeta strogo, kako naj ravna v kulturnih vprašanjih.

Kar je pravno možno, pa ni vedno vsebinsko pravilno in na mestu. Kot je pokazala ta raziskava, instrumenta izravnalnega ukrepa, običajnega v okoljskem

pravu, ni mogoče prenesti na varstvo kulturnih dobrin. Izravnalni ukrepi niso v skladu z bistvom kulturnih dobrin niti s ciljem varstva kulturnih dobrin. Prav nasprotno, uporaba takega načela na področju varstva kulturnih dobrin bi imela uničujoče posledice za kulturno dediščino in s tem za identiteto in samorazumevanje Slovencev.

Kerstin Odendahl je profesorica za mednarodno in evropsko pravo, tuje javno in primerjalno pravo na univerzi St. Gallen v Švici. Eno od področij njenega raziskovanja je varstvo kulturne dediščine. Je članica predsedstva švicarskega združenja za varstvo kulturne dediščine, ki je vključeno v Mednarodno ligo nacionalnih združenj za varstvo kulturne dediščine.

Opombe:

- ¹ Nemški prevod izvornika je prijazno pripravil Leo Šešerko. Avtorica je v prevodu v nemščino opravila le majhne jezikovne korekture.
- ² Poleg pojma »izravnalni ukrep« se pojavljajo tudi druge označitve, npr. »nadomestni ukrep«, »kompenzacijski ukrep« ali »stvarna nadomestitev«.
- ³ Unesco je leta 2003 začel vzpostavljati internetno banko podatkov, v kateri lahko države dajo na razpolago besedila svojih norm kulturnih dobrin. »Cultural Heritage Laws Database« skupaj s podrobnim iskalnikom je mogoče najti na spletni strani http://portal.unesco.org/culture/en/ev.php-url_ID=33928&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html.
- ⁴ O različnih instrumentih varstva kulturnih dobrin gl. Odendahl, Kerstin, Kulturgüterschutz. Entwicklung, Struktur und Dogmatik eines ebenenübergreifenden Normensystems, 2005, str. 434 in nasl.
- ⁵ Sporazum o varstvu arhitekturne dediščine Evrope, gl. 3.10.1985 (CETS, št. 121).
- ⁶ Evropski sporazum o varstvu arheološke dediščine (revidiran), gl. 16.1.1992 (CETS, št. 143).
- ⁷ Prim. Oppermann, Thomas, Europarecht, 3. izd., 2005, § 28 Rn. 56; Behrens, Antje, Kultur in der Europäischen Union, 1999, str. 33 in nasl.; Berndt, Joachim, Internationaler Kulturgüterschutz, 1998, str. 132.
- ⁸ Prim. Nettesheim, Martin, »Das Kulturverfassungsrecht der Europäischen Union«, v: Juristenzeitung, 2002, 157 (161); Schwarze, Jürgen, »Die Kompetenzen der Europäischen Gemeinschaft auf dem Gebiet der Kultur«, v: isti, Bekker, Jürgen (ur.), Geistiges Eigentum und Kultur im Spannungsfeld von nationaler Regelungskompetenz und europäischem Wirtschafts- und Wettbewerbsrecht, 1998, str. 125 (144).
- ⁹ Drugače je v vojnem pravu, ki - v nasprotju z mirnodobnim - vsebuje mnogo določb, kako morajo v primeru oboroženega konflikta države ravnati z lastnimi in tujimi kulturnimi dobrinami; prim. Odendahl, pravtam, str. 150 in nasl.
- ¹⁰ Namesto mnogih le nekaj virov: Monden, Anneliese, Wils, Geert, »Art Objects as Common Heritage of Mankind«, Revue belge de droit international, 19 (1986), str. 327 (328); Raber, Hans Georg, Das kulturelle Erbe der Menschheit, 1994, str. 65; Fechner, Frank, »Prinzipien des Kulturgüterschutzes«, v: isti, Oppermann, Thomas, Prott, Lyndel V. (izd.), Prinzipien des Kulturgüterschutzes, 1996, str. 11 (26 in nasl.); Siehr, Kurt, »Die Schweiz und der Kulturgüterschutz in Europa«, pravtam, str. 145 (156).
- ¹¹ O pojmu kulturne dobrine in njegovih posameznih elementih prim. Odendahl, pravtam, str. 387 in nasl.
- ¹² O elementih odprtosti in spreminjanja kulture prim. Odendahl, pravtam, str. 373 in nasl.
- ¹³ O pomenu kulturnih dobrin za formiranje države gl. Odendahl, Kerstin, Peters, Mayte, »The Significance of Cultural Heritage for State Stability and its Protection by Public International Law«, ki bo izšel v: Raue, Julia, Sutter, Patrick (ur.), State Building, 2008.
- ¹⁴ Tako izrecno Vosskuhle, Andreas, Das Kompensationsprinzip. Grundlagen einer prospektiven Ausgleichsordnung für die Folgen privater Freiheitsbetätigung - Zur Flexibilisierung des Verwaltungsrechts am Beispiel des Umwelt- und Planungsrechts, Tübingen, 1999, str. 387 in nasl.
- ¹⁵ Direktiva 92/43/EWG Sveta z dne 21. maja 1992 k ohranjanju naravnih življenjskih prostorov kakor tudi prosto živečih živali in rastlin (AbIEG št. L 206/7, 22. 7.1992).
- ¹⁶ Primerjaj denimo pravno situacijo v Nemčiji, kjer so bili zavezujoči izravnalni ukrepi varovanja narave vpeljeni v Gradbeni zakonik (§ 1a, 3. odst., in § 200a) in v Zvezni zakon o varstvu narave (§ 34, odst. 3 in 5).
- ¹⁷ Sporazum o varstvu Alp (Alpska konvencija) (AbIEG, št. L 61/32, 12. 3.1996).
- ¹⁸ Protokol k izvedbi Alpske konvencije iz leta 1991 na področju energije (»Energetski protokol«) (AbIEU št. L 337/36, 22. 12. 2005).
- ¹⁹ Protokol k izvedbi Alpske konvencije iz leta 1991 na področju prometa (»Prometni protokol«) (BGBl. 2002, 1851).
- ²⁰ Primerjaj obsežno analizo Vosskuhle, n. d.
- ²¹ Več podrobnosti gl. v: Durner, Wolfgang, »Kompensation für Eingriffe in Natur und Landschaft nach deutschem und europäischem Recht«, Natur und Recht, 2006, str. 601 in nasl.; Bunzel, Arno, »Kompensationsverpflichtungen und Pflegemaßnahmen bei Eingriffen in Natur und Landschaft«, Natur und Recht, 2004, str. 15 in nasl.; Brohm, Winfried, »Die naturschutzrechtliche Eingriffs- und Ausgleichsregelung im Bauplanungsrecht«, Festschrift für Werner Hoppe zum 70. Geburtstag, 2000, str. 511 in nasl.
- ²² Prim. Vosskuhle, n. d., str. 217 in nasl.
- ²³ Prim. Vosskuhle, n. d., str. 103 in nasl.
- ²⁴ Prim. Gesetz zum Schutz und zur Pflege der Natur und der Heimat des Kantons Thurgau (Zakon o varstvu in negi narave in domovine Kantona Thurgau), 8. april 1992, tretji odstavek 8. člena (»Če se ni mogoče izogniti vplivu na varovane življenjske habitate, mora povzročitelj poskrbeti za ustrezno nadomestilo«) in prvi stavek 11. člena (»V pristojnost skupnosti/občin spada, da odredijo in financirajo ukrepe za ekološko izravnavo«); Gesetz über die Raumplanung und das öffentliche Baurecht (Baugesetz) des Kantons St. Gallen (Zakon o prostorskem načrtovanju in o javnem gradbenem pravu (Gradbeni zakon) kantona St. Gallen), 6. junij 1972, prvi odstavek 98. člena (»Kot predmete varstva je treba ohraniti: a) potoke, reke, jezera in njihove obale; b) posebno lepe in naravno ohranjene ali kulturno zgodovinsko vredne krajine; c) pomembne krajevne podobe, zgodovinske krajevne kot tudi naravne in kulturne spomenike; d) habitate varovanih živali in rastlin; e) ključne točke v javnem interesu; f) umetnostno ali zgodovinsko dragocene gradnje ali dele gradenj; g) markantna posamezna drevesa in gozdove«) in drugi odstavek (»Odstranitev ali vplivanje na varovane predmete se sme dovoliti le, če je mogoče dokazati prevladujoči interes in potrebo po njihovem ohranjanju. Za habitate zaščitenih živali in rastlin je po pravilu treba plačati realno nadomestilo.«)

ali ljubljana sploh potrebuje spomeniško varstveno službo

ob natečaju za pridobitev urbanistično arhitekturne rešitve za območje kolizej

dr. breda mihelič

Urbanistični inštitut RS

lil

uvodnik
esej
zgodovina
prevodi

V razstavnih dvorani na Ljubljanskem gradu je bila od 22. 10. 2004 do 28. 10. 2004 na ogled razstava projektov, ki so prispeli na mednarodni vabljeni natečaj za urbanistično arhitektonsko ureditev kompleksa Ljubljanski Kolizej. Razpis natečaja in natečajne rešitve so sprožili vročo razpravo med zagovorniki in nasprotniki tega projekta. Čudi me, da je bilo v zagovor ohranitve Kolizeja napisanih sorazmerno malo besed, medtem ko so nekateri pisci izven stroke zapisali, da Kolizej ni vreden zaščite, da je odlok o razglasitvi Kolizeja za kulturni spomenik zastarel in da prenova objekta sploh ni več možna. Menim, da je vendarle treba poudariti, da spomeniško varstvo ni ljubiteljska dejavnost, ki nekritično ščiti vse, kar je staro, pač pa stroka, ki pri svojem delu uporablja objektivne, mednarodno uveljavljene metode dela in merila vrednotenja. Takšna izhodišča je med drugim deklarativno sprejela tudi Slovenija s podpisom mednarodnih pogodb in konvencij.

Kolizej je bil poleg Cukrarne, kije bila zgrajena 1830, in Kazine iz 1836-37, najpomembnejša in najmonumentalnejša stavba in eden najpomembnejših spomenikov prve polovice 19. stoletja v Ljubljani. Zgrajen je bil po načrtih graškega arhitekta in industrialca J. B. Withalma po vzoru njegovega graškega Kolizeja. Bil je prva večja stavba ob sedanji Gosposvetki cesti in je zaznamoval začetek urbanizacije severozahodnega dela Ljubljane.

Kolizej je eden prvih primerov zgodnjega historicizma v Ljubljani in pomeni pomemben slogovni preobrat od klasicističnih idealov in uradniške arhitekture prve polovice 19. stoletja. Njegove monumentalne razsežnosti (tloris ima skoraj 15.000 m²) in prostorske značilnosti (obsegal je 6 dvoran in celo 126 sob) so bile za čas njegovega nastanka izjemne in enkratne, saj je Ljubljana tedaj štela komaj 25.000 prebivalcev. Kolizej je bil zgrajen za potrebe vojaštva, vendar je bil v drugi polovici 19. stoletja zaradi bogate mešanice dejavnosti, ki so potekale v njem, tudi središče mestnega javnega življenja.

Že leta 1986 je bil na Ljubljanskem urbanističnem zavodu narejen načrt za prenavo Kolizeja, ki je dokazal, da je objekt primeren za različne dejavnosti, seveda ob ustrezni gradbeno-tehnični sanaciji. Da se historična arhitektura, kakršna je ljubljanski Kolizej, zaradi svojih prostorskih in funkcionalnih lastnosti izredno dobro prilagaja zahtevam modernega načina življenja in različnim novim dejavnostim, pa dokazuje tudi mnogo uspešnih domačih (prenove elektrarne za kulturne prireditve, Metelkove, kasarne na Poljanah za kulturne ustanove in šolstvo, Katoliške tiskarne za univerzo) in tujih primerov (prenove nekdanje železniške postaje Orsay v Parizu v muzej, stare plinarne v moderno galerijo Tate Modern v Londonu - če omenim samo najbolj znani).

Za vrednotenje kulturne dediščine se v spomeniškovarstveni stroki uporabljajo strokovna merila, ki so mednarodno uveljavljena in jih je sprejela tudi Slovenija:

- avtorsko, s katerim ugotavljamo, kakšen pomen ima enota dediščine v opusu avtorja, arhitekta, stavbenika, oblikovalca. Kolizej je delo pomembnega graškega arhitekta J. B. Withalma (1771-1865), kije zgradil vrsto pomembnih stavb v Gradcu, med drugim tudi Kolizej in t. i. Železno hišo, ki je ohranjena in prenovljena vključena v sklop novega modernega muzeja v Gradcu;
- starost je eno najbolj objektivnih meril, po katerih lahko vrednotimo kulturno dediščino. Mnogo držav med dediščino avtomatično šteje objekte, ki so starejši od sto let, in jih tudi avtomatično zavaruje. Kolizej je star 160 let;
- redkost je merilo, po katerem v dediščino avtomatično uvrščamo redke primere stavbnih tipov, konstrukcijskih načinov in uporabe materialov, prostorske zasnove, arhitekturne kompozicije, parkovne zasnove itd. Kolizej je enkratni primer stavbnega tipa, ki se je še ohranil v srednji Evropi;
- s prostorskim merilom ugotavljamo pomen objektov ali območij v njihovem širšem prostorskem kontekstu. Kolizej prostorsko zaznamuje vstop v mestno središče.

Poteh merilih je bil Kolizej ovrednoten kot kulturni spomenik lokalnega pomena in razglašen z odlokom MOL leta 1993. To pomeni, da se je takratna mestna oblast s takšno oceno načelno strinjala in je zaščito spomenika podpirala.

Danes predstavniki iste MOL zagovarjajo rušenje spomenika in kot argument navajajo slabo stanje objekta. Ohranjenost je sicer primerno merilo za vrednotenje stanja dediščine, nikakor pa ne za vrednotenje dediščinskih lastnosti. Slabo stanje spomenika kaže le na to, da lastnik ne izpolnjuje dolžnosti, ki mu jih nalaga 50. člen zakona o varstvu kulturne dediščine, ki pravi, da mora lastnik spomenik varovati, ga ohranjati na lastne stroške ter ga uporabljati tako, da dosledno upošteva njegovo kulturno funkcijo. 54. člen zakona pa celo predvideva možnost, da v primeru, če lastnik s spomenikom ne ravna, tako kot zahteva zakon, in je spomenik ogrožen, sodišče na predlog države ali lokalne skupnosti spomenik razlasti, da tako omogoči njegovo ohranitev. Slabo stanje pomeni, da je treba sprožiti alarm za njegovo prenavo in vzdrževanje. Namesto da bi mestna uprava uporabljala sredstva za zaščito, ki jih nalaga zakon, ne ukrepa, ko lastniki Kolizeja stanje še poslabšujejo (centralno ogrevanje, vodovod, smeti). V ljubljanski praksi se je namreč uveljavila posebna metoda, kako pristojne prepričati, da spomenika ni mogoče ohraniti - tako da mu lastnik še malo pomaga k propadanju ali celo k temu, da se podre. Le zakaj imamo zakone in inšpekcije?

Kakšne so bile natečajne podlage, po katerih so delali natečajniki, ne vemo, saj so nastale v ozkem krogu razpisovalca. Glede na to, da natečajniki niso upoštevali nobenih omejitev, ne tistih, ki izhajajo iz odloka o razglasitvi Kolizeja za kulturni spomenik, ne tistih, ki so zapisane v veljavnih PUP, sklepam, da so pripravljenci natečajnega gradiva te podatke v gradivu namenoma izpustili. Kajti

nihče od natečajnikov Kolizeja ni poskušal ohraniti in prenoviti (čeprav imena povabljenih vsekakor dokazujejo, da bi bili njihovi predlogi tudi v tem primeru lahko izredno zanimivi) in vsi razen enega so nasilno posegli v obstoječo silhueto ob vstopu v mesto s severozahodne strani, ki je tudi predpisana v PUP za to območje. Glede na tako enoten pristop k nalogi domnevam, da natečajniki bodisi niso bili seznanjeni z veljavnimi določili ali pa so dobili namig, da jih ni treba upoštevati. Čudi pa me, da jim teh podatkov nista dala niti predstavnik MIK, podsekretar za kulturno dediščino, niti načelnik oddelka za urbanizem MOL, čeprav sta bila oba člana žirije.

Natečaj za Kolizej je še enkrat pokazal, da zakoni, pa naj bodo spomeniškovarstveni ali urbanistični, niso pomembni, kadar gre za »višji« interes, ter da jih najraje in najdosledneje kršijo tisti, ki so jih sprejeli in ki so jih po funkciji dolžni spoštovati in izvajati. Dokazov za to je veliko in obsegajo tako rušenja kot neustrezno prenovo in agresivne posege v zaščitene spomenike ali njihovo neposredno okolico: Delavski dom, Cukrarna, Kapitelj, Rohrmanova palača na Gregorčičevi, Severjeve učne delavnice, Tiskarna Mladinska knjiga, stavba AMZS, Tivoli, Krakovo, vilske četrti Rožne doline in južnega Bežigrada itd.

Vsi ti primeri kažejo, da Ljubljana pravzaprav ne potrebuje spomeniškovarstvene službe, saj je ne upošteva ali pa jo ima morda le zato, da »otežuje življenje« malim investitorjem. O pomembnih zadevah se dogovorijo na višjih ravneh. Zanimivo je, da celo tisti, ki so najbolj odgovorni za varstvo kulturne dediščine pri MIK, MOL ali na ZVKD, bolje sodelujejo z mestnimi oblastmi in novimi investitorji kot pa s svojimi službami. Po izjavah investitorja za medije je mogoče sklepati, da je od spomeniške službe že dobil predhodno zagotovilo, da bo dobil soglasje. Težko je namreč verjeti, da bi bil pripravljen vlagati tako veliko sredstva v natečaj, če ne bi bil prepričan, da bo projekt lahko tudi izvedel.

Kljub vstopu v EU je natečaj žal ponovno pokazal, da lokalna politika še ni presegla provincialne miselnosti, saj misli, da bo Ljubljana postala evropska prestolnica, če bo uničila lokalno identiteto in tudi arhitekturno »globalizirala« mesto. To je povsem v nasprotju z vizijo evropskega prostorskega razvoja (ESDP), ki so jo opredelile članice EU. V resnici bo Ljubljana postala evropska prestolnica le, če bo znala svojo dediščino ceniti, identiteto pa ohraniti in jo krepiti. Pa ne tako, da bo zmagovalni projekt, ki nikakor ne sodi v njen prostor, primerjala s Plečnikovo Ljubljano, kot je storil predsednik natečajne žirije, arhitekt Boris Podrecca, pač pa tako, da bo v razvoju mesta nadaljevala tradicijo arhitekta, ki je iz Ljubljane v resnici naredil evropsko kulturno prestolnico. To seveda ne pomeni, da se ne bi smela povezovati z Evropo tudi tako, da vabi k sodelovanju priznane tuje arhitekte (Kolizej je dokaz, da je to počela že pred več kot 150 leti), vendar mora tudi od njih zahtevati, da upoštevajo njeno merilo in njen genius loci. Ne bi pa smela dovoliti, da tujci, ki ne poznajo

mesta in si očitno tudi ne prizadevajo, da bi ga globlje spoznali, v njej izvajajo nekakšne vaje v slogu. Takšni projekti, ki so sicer vredni vsega spoštovanja, mestu ne bodo prinesli nove kvalitete in gotovo iz njega ne bodo naredili evropske prestolnice, kajti lahko bi stali kjerkoli. Razprave o tem, kako dobro so natečajni projekti, in še zlasti nagrajeni, umeščeni v kontekst mesta, ki smo jih slišali na otvoritvi razstave, pa se mi, milo rečeno, zdijo smešne.

Objavljeno v Delu 12.11.2004

kolizej

leo šešerko

lil

uvodnik
esej
zgodovina
prevodi

simptom rušenja pravne in socialne države

Kako je postalo mogoče, da se nekdo domisli rušenja Kolizeja, lokalno in državno razglašena kulturnega spomenika? To je lahko le oseba, ki meni, da je zakon o varstvu kulturne dediščine ne zavezuje, nekdo, ki se je navadil izigravati zakone in ki se je v Sloveniji po osamosvojitvi, čeprav je obljubljala vzpostavitev pravne in socialne države, osebno prepričal, da je to zgolj fasada za naivne.

Ali odločbe Zavoda za kulturno dediščino in Ministrstva za kulturo, ki temeljijo na strokovnih elaboratih s podrobno utemeljitvijo kulturnozgodovinske vrednosti danes 160 let starega spomenika in kulturne dediščine Kolizeja, sploh dopuščajo možnost, da jih kdo cinično spodbija? Dejansko sega uničujoči vpliv tajkunstva od prizadevanja za porušenje Kolizeja do razširjenega spodbijanja pravne države, vladavine zakonov in prava ter s tem tudi socialne države.

Opcija rušenja Kolizeja je hkrati opcija rušenja zakonskih določb, ki so bile sprejete za zaščito kulturne dediščine ter z njo povezanih družbenih in estetskih vrednot. S tem se odpira širši pogled na javno dobro oz. suspenz javnega dobrega ter na spornost prizadevanj novodobnega nepremičninskega podjetnika Jožeta Anderliča, da poruši Kolizej. Podjetniška iniciativa in brezobzirnost je prišla do stopnje, ko začenja verjeti, da seje otrsela javnega nadzora in omejitev pravne države. Ideologi brezbrežnosti tržne logike so povzdignili v lokalno in globalno dogmo o nedotakljivosti tajkunske lastnine pod paravanom svobodnega trga in neomejene podjetniške iniciative, ki ruši pred seboj tudi najbolj dragoceno arhitekturno in kulturno dediščino.

V arhitekturnem spomeniku vidi Jože Anderlič zgolj gradbeno jamo, ki prinaša največji dobiček. Rušenje arhitekturnega spomenika je najkrajša in najbolj brezobzirna pot od kapitalske investicije (gradnje) do optimalnega dobička. Treba je samo še evtanazirati javnost, da brez večjih ugovorov sprejme to opustošenje kulturne in socialne dediščine, potem ko je sfera politike in morale političnih strank in njihovega zastopanja javnih interesov takšno evtanazijo že uspešno prestala in agira predvsem v interesu in obzorju tajkunskih ambicij.

Zastavlja se vprašanje, kaj prizadevanje za rušenje kulturnih spomenikov, kot je Kolizej, pomeni za kulturno identiteto sedanje in prihodnjih generacij, za mesto Ljubljana, za nacionalno kulturno identiteto ter mednarodno kulturno in arhitekturno dediščino. In odpira se vprašanje, kaj bo ostalo od arhitekturne dediščine in od javnega dobrega, ki sta izpostavljena vandaliskim napadom brezpravnosti in brezobzirnosti ter uničevanju kulturne identitete in javnih vrednot na globalni, evropski, slovenski in lokalni ravni. Prizadevanje za zrušenje Kolizeja je simptom razkroja pravne države, estetska

in socialna uveljavitev pustošenja, ki ga prinaša turbokapitalistični razvoj Slovenije in Evrope po padcu realno obstoječega socializma in po zmagi svete alianse globalnega kapitalizma pod taktirko Svetovne banke in Svetovnega denarnega sklada, ki pridigata privatizacijo javnih ustanov kot rešitev in optimalizacijo za vse probleme in težave v svetu. Kolizej kaže to optimalizacijo v njeni brutalni premočrnosti - kulturni spomenik doseže svojo optimalno funkcijo in korist za tajkunski razvoj s porušenjem, pri čemer se rušitelj ne okoristi samo z uničenjem njegove estetske in socialne vrednosti, temveč si prilasti še ime uničene vrednote, da iz njega posesa zadnje drobce koristi in dobička ter ga tudi v tej obliki do kraja izkoristi kot »novi Kolizej«.

Rušenje pravne države

Čeprav je bil pravni red pred prehodom v tajkunsko oz. korporativno fazo daleč od njene uveljavitve, se vsaj ni ekspresno oddaljeval od nje. Ob tem se postavlja vprašanje legalnosti delovanja javnih funkcionarjev in funkcionarov v vseh petih vejah oblasti - zakonodajni, izvršni, sodni, medijski in oz. civilnodružbeni, vključno s specializiranimi ustanovami za varstvo kulturne in javne dediščine. V odnosu do Kolizeja in kulturne dediščine seje razkrila ranljivost in nemoč javnih funkcionarjev, da bi zastopali javno dobro, čeprav so v njegovem imenu sploh prišli do svojih funkcij in so prisegli, da ga bodo varovali in uveljavljali. Dejansko pa se pogosto spreminjajo v marionete in voljne izvrševalce turbokapitalskih in korporativističnih ambicij. Ta proces marionetiziranja javnih funkcij ne poteka brez ostanka, zapetljajev in uporov. Med njimi so tudi takšni javni funkcionarji, ki se neuklonljivo, a na skrajno omejenem in težavnem terenu svoje funkcije upirajo duhu turbokapitalističnega časa, ne odstopijo od svoje moralne držbe in se izpostavljajo ciničnemu posmehu, besu in moči tajkunov, njihovih oportunističnih privržencev in javnih funkcionarjev, ki hočeju utreti kapitalu vse poti, da lo-masti po ljudeh, arhitekturni dediščini ter pravni in socialni državi.

Pri tem ne gre samo za moralno ali nemoralno držbo in korupcijo javnih funkcionarjev, gre tudi za finančno korist, ki si jo prizadeva pridobiti Jože Anderlič z rušenjem Kolizeja in ki ni nepomembna. To je razvidno iz karakterizacije tega posla v reviji Manager, ki je bila posvečena sto najbogatejšim Slovincem v letu 2008, med katerimi je Jože Anderlič z družino zasedel 11. mesto. »Kranjska investicijska družba (KID) je v glavnem mestu že pustila velik pečat, saj je že uresničila številne nepremičninske projekte, od Kapitlja, vile Urbane, poslovne stavbe Stekleni dvor, garažne hiše na Trdinovi ulici do hotela Mons. A krona, vredna Donalda Trumpa, šele pride. Do leta 2012 želi KID na mestu sedanjega Kolizeja zgraditi koncertno in operno dvorano, skupaj veliko skoraj 84.000 kvadratnih metrov, ob objektu pa bo-

do tudi stanovanjski in poslovni stolp z 18 etažami, stanovanjska vila in trgovski objekt. Celotna investicijska vrednost je 180 milijonov evrov. Nekaj časa, kot priznava sam, je Jože Anderlič razmišljal tudi o odkupu 29-odstotnega deleža Kada in Soda v Istrabenzu, vendar se pozneje v boj z državnim Petrolom ni spustil. Kranjska investicijska družba je v lastništvu družine Jožeta Anderliča, žene Barbare in sina Uroša. Leta 2006 je imela nekoliko manj kot 57 milijonov evrov konsolidiranih prihodkov in 2,9 milijona konsolidiranega čistega dobička.¹

Presenetljiv je brezobziren in ciničen ton tega prispevka revije Manager, za katero je porušenje kulturnega spomenika Kolizej skrajno pozitivna »krona« Anderličevih nepremičninskih podvigov, se pravi, najbolj dobičkanosen posel od vseh. Iz te ocene se vije sarkastični duh današnjega časa. Novinarji revije Manager ne opazijo, da je v »kronskem« poslu kaj spornega. Celo tega ne opazijo, da hoče enajsti najbogatejši človek v Sloveniji porušiti kulturno dobrino in spomenik, ki sta ga zavarovali tako država kot lokalni zavod za kulturno dediščino, on pa hoče z njegovim porušenjem in nespoštovanjem zavarovanja ustvariti svoj največji posel. Tudi v drugih njegovih poslih novinarji revije Manager ne vidijo nič spornega, denimo v prodaji garaž v Trdinovi ulici, ki bi mestu Ljubljana lahko prinašale enake dobičke v korist mesta in meščanov, katerih denarje bil porabljen za njihovo gradnjo, zdaj pa prinašajo dobiček Anderliču, ki jih je kupil s kreditom in odplačal z njihovim dohodkom. To je z vidika javnega interesa butalska ekonomija ljubljanskega županstva, ki je prodalo garaže. Postopek je podoben prodaji slovenskih železarn ruskim kupcem, ki so odplačali kupnino za slovenske železarne samo z dveletnim dobičkom, ki so ga potegnili iz istih železarn.

Gre za neodgovornost županj Vike Potočnik in Danice Simšič, ki sta odprli vrata privatizaciji javne infrastrukture in osiromašili Ljubljano za stalen dotok prihodkov iz garaž, ustanov in zgradb. Videti je, da ju bo Jankovič v tem pogledu daleč prehitel, saj ima več kot dvetretjinsko večino v mestnem svetu in lahko poljubno sprejema vsakršne sklepe pri podrejanju mesta divjanju tajkunskega kapitala. Ko je na prvem programu TV Slovenija v večernih Odmevih novinar vprašal Andreja Hrauskega, ali prihaja do podrejanja mesta divjanju kapitala, je Jankovič Hrauskemu brezobzirno skočil v besedo in zatrdil, da o čem takim niti slučajno ne more biti govora.

Revija Manager na zadnji strani sramežljivo postavlja vprašanje: »Koliko je mogoče pri nas /v Sloveniji/ obogateti po nepošteni poti?« Pri tem si novinarji sami niso drznili iskati odgovora na svoje vprašanje, ampak so ga odrinili dvema razpravljalcema, ki še zdaleč nista reprezentančna, da bi odgovorila na to vprašanje. Prvi, Drago Kos, je predsednik komisije za preprečevanje korupcije, ki jo je ukinjala konservativna vlada Janeza Janše, drugi, Matjaž Gantar, predsednik uprave KD Group, ki ga je Manager uvrstil na 27. mesto lestvice bogatih, pa je svoj nagrabljeni kapital nedavno prenesel na Kajmanske otoke in hkrati prevzel funkcijo ideološkega vodje za področje gospodarstva pri politični stranki LDS, ki je do pred tremi leti dvanajst let vladala v Sloveniji ter v političnem, pravnem, ideološkem, ekonomskem in kulturnem pogledu pripravila razmere za tajkunsko prevlado v družbi. Pri tem se je seveda dosledno držala napotkov Evropske komisije ter Svetovne banke in Svetovnega denarnega sklada.

Pogovor med Dragom Kosom in Matjažem Gantarjem osvetljuje tudi širši družbeni kontekst rušenja Kolizeja in pravna vprašanja. Kakšen padec doživlja družba, da je rušenje kulturnega spomenika možno ponuti kot eno od realnih opcij? Kos v pogovoru najprej ugotovi, da je dogajanje v Sloveniji značilno za kapitalistične države in da Slovenija glede na pojav tajkunstva niti ni najslabši primer tranzicijske države. »Zakaj bi se zdaj šli lov na čarovnice, če pa prej nismo postavili pravil igre. Slovenija si je ves čas od osamosvojitve izmišljala razna formalna in proceduralna pravila za pošteno lastninjenje, vsebinsko pa v problematiko lastninjenja zakonodajalec ni nikoli posegel. Pa ne da ni vedel, kaj se dogaja; na to so bile predvsem pozorne nadzorne ustanove (prejšni SDK, pa policija), ki so dovolj glasno izražale svoje pomisleke, ki pa jih nihče ni upošteval. Zakaj ne, to je ključno vprašanje!«

Tajkunizacija Slovenije

Vendar Kolizej ne spada v vzorec, o katerem je govoril Kos. Na področju zaščite kulturne dediščine so bila formalna in proceduralna pravila zavarovanja kulturnih spomenikov jasno določena. Zavarovanje Kolizeja sta z obsežno in podrobno utemeljitvijo raglasili državna in lokalno pristojna služba. Vlado je celih 12 let po osamosvojitvi vodil Janez Drnovšek, ki je dušil civilno družbo, kolikor je bila kritična do oblasti, jo ignoriral in izoliral od uradne politike, moteče posameznike pa dal utišati v medijih, spraviti ob službo ali jih naredil za žrtve pregona davčne uprave. Le ruskega oblastnega stila naročanja umorov neljubih kritikov se ni posluževal oz. doslej niso znani primeri česa takega. Obenem je financiral in privilegiral dvorne nevladne organizacije, da so ustvarjale virtualno civilno družbo, pohlevno in brezobzira v odnosu do oblasti. Glavna operacija njegove vladavine je bila brezobzirna uveljavitev svobode kapitala, izpeljava privatizacijske prvobitne akumulacije, evtanaziranje ustanov javnega dobrega in civilne družbe. Medtem ko je pridigal o svobodni konkurenci, je skrbel za uveljavitev vsakršnih privatnih monopolov ter instrumente pravne države spreminjal v farso.

Na Drnovškovem dvoru so se gnetli »liberalni« ideologi svobodnega trga, ki so pripravili podlago za monopolizacijo vseh področij družbenega življenja in ekonomske sfere, zaklinjevalci avtoritarnih odnosov in javne slepote v odnosu do ukinjanja zametkov pravne države iz zadnjega obdobja pred osamosvojitvijo, cinični snovalci, izvajalci in koristniki privatizacije in ropanja javnega dobrega, skupaj z dvomljivimi figurami s kriminalne scene. Družila jih je slepa vdanost najvišjemu ljudomrzniku, ki je toleriral večino ekscesov, če le niso imeli velikega odmeva v javnosti, razen najmanjše nepokornosti do njega samega.

Drago Kos je imel ob pogledu na to obdobje očitno pred očmi lastninjenje podjetij, ker se je v prvem obdobju po osamosvojitvi zdelo, da se je Sloveniji uspelo izogniti mračnemu scenariju uveljavitve tajkunstva po vzoru Tudmana na Hrvaškem. Tudman je vtistem času neženiranogovoril, da (hrvaška) država potrebuje dvesto sposobnih velikih lastnikov, ki bodo gnali naprej celotno gospodarstvo. Vzorec takega razvoja je postala Rusija, kjer je obračunavanje s politično opozicijo, civilno družbo in neustrežljivimi mediji skrajno brutalno, hkrati pa državni aparat predstavlja sam sebe kot utelešenje vrhunske demokracije in ekonomske uspešnosti.

Matjaž Gantar pa je v posmehljivem in enigmatičnem tonu poudaril svoje pojmovanje, da je razpravljanje o nepošteni obogatitvi tajkunov brezpredmetno: »Poznam precej uspešnih in s tem običajno tudi premožnih slovenskih podjetnikov in moj splošen vtis o njih je, da so kar pošteni. Celo bolj kot marsikateri tuji. Tranzicija je seveda posebna zgodba. S tem da je pri njih potekala kar umirjeno in brez večjih deviacij. Tajkuni so sicer značilen pojav na začetku, ne na koncu tranzicije. Razen pri nas, seveda. Za hec se lahko pogovarjamo tudi o tem, ali lahko slovenska nogometna reprezentanca po nepošteni poti osvoji evropski pokal.«² To Gantarjevo besedilo bi lahko postalo legendarno. Vsaka naslednja trditev spodbija predhodno. Gantar pozna precej uspešnih slovenskih podjetnikov, ki pa niso vedno premožni. Po njegovem so še kar pošteni, vsekakor bolj kakor tuji. Ker pri tem govori tudi o sebi, ni mogoče prezreti narcisizma v tej izjavi. Ni jasno, če s tujimi tajkuni misli novodobne ruske ali ameriške, ki so obogateli med prohibicijo. Za slednje je že dobro, da so obogateli s tihotapljenjem alkohola in v navezi z mafijo. Je imel Gantar v mislih njih ali tiste, ki so obogateli med privatizacijo Jelcina, Putina in Tudmana itd.? Da je v Sloveniji privatizacija potekala kar umirjeno, je točno, vendar očitno ni mislil na pohlevno stališče javnosti, pred katere očmi se je zgodila njena lastna razlastitev v samo nekaj letih, ne da bi jo spremljali večji protesti, revolte ali radikalne moralne in pravne obsodbe.

Gantarjeva izjava, da so tajkuni bolj značilen pojav na začetku, ne pa na koncu tranzicije, je skregana z globalno logiko koncentracije kapitala, razen če je meril na političnoekonomske fantazije diktatorjev južnoameriškega tipa. Očitno pa se zaveda pomena interpretacije in bitke za interpretacijo tajkunstva, ki bi še lahko vplivala na njegovo nadaljnjo usodo. Ali pa tudi ne,

saj mu je razpravljanje o tem prav toliko brezpredmetno kot smešno. Nedomno pa si tajkune predstavlja kot nogometne reprezentante, ki so hitrejši in boljše preigravajo ljudske množice ter jim znajo zabiti gol. K temu Gantar doda še svoj prispevek k antikomunizmu, ki ga naveže na slovenska podjetja, kjer da že 63 let odločajo isti ljudje. V nemščini takšnemu razmišljanju pravijo »Realitätsverlust«, izguba smisla za realnost. Očitno si tajkuni prizadevajo, da bi oceno in sodbo o sebi podali sami. In to s pomočjo izrazov iz nogometa.

Zakaj tajkunstvo in pravna država izključujeta drug drugega? Ker je tajkunska država država maloštevilnih velikih kapitalistov, za katere samo formalno velja enakost pred zakonom, v resnici pa so zelo bogati le deloma podrejeni spoštovanju pravnih predpisov, ki veljajo za vse druge. Hkrati imajo odločilen vpliv na vse veje oblasti: zakonodajno, izvršilno, sodno in na medije, ki jih imajo deloma v neposrednem lastništvu, deloma pa vplivajo nanje prek mehanizmov države ali prek marionet civilne družbe. Imajo tudi odločilen vpliv na politične stranke, kolikor te vtajkunski družbi sploh še zastopajo kakšne druge interese od tajkunskih. Demokracija ni odvisna samo od pravice vseh državljanov, da se udeležujejo odločanja o javnih zadevah, ampak tudi od njihovih življenjskih možnosti, da lahko to pravico uresničijo. Država, v kateri obstajajo velekapitalisti, se ne more izogniti temu, da ti prevzamejo odločilen vpliv na izvajanje politične oblasti. To jim prinaša še mnogo več premoženja, ugodnosti in ugleda. Vladanje ozke elite velekapitalistov ne more dobiti opore v ljudstvu in neogibno ustvari nestabilno in ranljivo oblast, za katero velja, kar je Hegel dejal za vzhodne teokracije: ljudje, ki javno ne morejo izraziti svojega prepričanja, se umaknejo »v svoj notranji mir /, ki je/ privatno življenje, in se potopijo v šibkost in otopenost.«³ Na drugi strani pa veliki kapitalisti v takšni ureditvi svoj ekskluzivni vpliv na politično in družbeno odločanje jemljejo za samoumevno nagrado, ki potrjuje njihov uspeh v gospodarskem življenju. Apolitičnost, ki je danes razširjena med ljudmi v Sloveniji, zlasti med mladimi, ki si ne delajo iluzij o svojih (političnih) možnostih, je popolno nasprotje množične angažiranosti ljudi v obdobju osamosvojitve Slovenije. Je posledica omejenosti in de facto suspenza njihovega vpliva v javnem življenju, političnem odločanju in medijih. Toda ekskluzivni vpliv tajkunov na javne funkcionarje in oblast, ki postane v državi velekapitalistov samoumevnost, ni harmoničen, ampak ostane konflikten in protisloven. Ker so v interesu tajkunov odpravljene vsaka učinkovita transparentnost izvajanja oblasti in ločitev vej oblasti ter suspendirana javna kritika in delovanje neodvisne civilne družbe, zaidejo interesi tajkunov naprej v konflikt z demokratično in transparentno družbo. Posledica je avtoritarna oblast, ki ohranja samo še fasado demokratičnega odločanja na volitvah.

Leta 1990 se je zdelo, da se bodo demokratična oblika vladavine, spoštovanje človekovih pravic in pravic manjšin ter pravica, da odloča demokratična in razsvetljena večina, razširili po vsem svetu. Danes je že jasno, da do tega ne bo prišlo zlahka, vsaj ne v bližnji prihodnosti, in da se pravna država na globalni ravni kot uresničljiva opcija bolj oddaljuje kot približuje. Tajkuni, ki imajo odločujoč vpliv na oblast, imajo tudi veliko izkušenj z njenim vsakodnevним funkcioniranjem. Iz te izkušnje ter iz ekskluzivnosti in retrogradnosti političnega odločanja razvijejo do oblasti dvojen odnos - sarkastičen, ker si jo lahko v znatni meri podrejujejo, in cinično posmehljiv, ker poznajo njen izvotljeni in izpraznjeni značaj ter njene nestabilne in trhle temelje.

Tajkunom je v glavnem vseeno, pod kakšno oblastjo lahko uveljavljajo svoje interese, in so pripravljene tolerirati različne družbene ureditve od skrajno avtoritarnih do formalno demokratičnih. Predvsem jih zanima, kako lahko z vsakokratno oblastjo dosežejo svoj primarni cilj, to je ropanje javnega dobrega in lastno bogatenje. Zanima jih torej dovetnost ali ranljivost vsakokratnih javnih funkcionarjev za njihovo lobiranje. Ob izvolitvi pošiljajo vpadljive čestitke in šopke rož, takoj ko jim uspe vzpostaviti osebni stik z nosilci javnih funkcij. Nemudoma jim pričnejo ponujati razne osebne ugodnosti, a čim dlje stran od pozornosti javnosti in celo minimalne koristi za javni interes, če njihove privatizacijske koristi presegajo s tem povzročene stroške.

Šele za tem sledi, daleč stran od pogledov javnosti, ključna operacija - veliki posel prenosa javnega dobrega v privatne roke tajkuna ali ureditev uredb in predpisov lokalne skupnosti ali države, tako da tajkunska lastnina prične prinašati dobičke, ki omogočajo odplačilo prevzema javnega dobrega v zgolj nekaj letih. Takšne privatizacije so lahko najrazličnejših administrativnih vrst - podpisovanje pogodb o prodaji javnega dobrega med javno ustanovo in tajkunom, drobne ali velike spremembe administrativne ureditve, način delovanja ustanove, ki prepušča opravljanje prej javnih funkcij zdaj v tajkunske roke, ali razne oblike deregulacije v korist tajkuna, ki s svojo privatno infrastrukturo pometa z vsakršno konkurenco.

Da takšen podjetnik vzpostavlja privilegirano razmerje z nosilci javnih funkcij, nima veliko opraviti z osebnimi političnimi preferencami tajkuna oz. njegovim političnim nazorom. Običajno o kakem izoblikovanem političnem nazoru sploh ne moremo govoriti, ne pa vselej. Ruski tajkun Berezovski se je denimo najprej strašansko obogatil, potem pa se mu je uprla koruptivnost politične strukture in nosilcev javne oblasti v Rusiji in začel si je prizadevati za njeno transparentnost in demokratizacijo. Kot predstavnik ruske vlade je poskušal v Čečeniji vzpostaviti mir in avtonomijo, kar ga je nemudoma privedlo v najostrejši konflikt s koruptivno Putinovo oblastjo. Podobni primeri so se zgodili tudi v Sloveniji.

Večina tajkunov pa se skrbno varuje vsakega angažiranja v korist javnega dobrega, le včasih radi uprizorijo kakšno farso dobrodelnosti in dobrotomernosti in si tako izboljšujejo javni imidž. Najobičajneje se takšni »podjetniki« dobrikajo obema oz. vsem stranem, vladni in opozicijski, dokler v tajkunski državni ureditvi kaj takega, kot je opozicija, sploh še obstaja. To ustvarja splošno odvisnost nosilcev javnih funkcij oz. njihovih političnih asociacij od donacij in dobre volje tajkunov oz. tistih, s katerimi niso v demonstrativnem sporu. V kriznih situacijah, pred volitvami ali ob drugih političnih preizkušnjah, so te asociacije odvisne od dobrohotnih donacij tajkunov, in ti svojo finančno moč ali vpliv rade volje zastavljajo za oporekajoče si kontrahente, po volitvah pa počakajo na trenutek, ko finančno podpora ali nemonetarne usluge vnovčijo v obliki privilegijev in privatizacij, ki jim jih hvaležno naklonijo nosilci javnih funkcij. Preprosti državljani tu nimajo posebne vloge, razen kot nemi in deprimirani spremljevalci javne scene. Niso predmet zanimanja tajkunov, razen kot pasiven avditorij javne scene.

V obdobju realnega socializma smo se v Sloveniji navadili, da je država izključni financer civilnodružbenih aktivnosti, in si še danes ne predstavljamo, da bi bilo smiselno s številnimi majhnimi donacijami omogočiti finančno neodvisno delovanje ustanov oz. iniciativ civilne družbe, ki bi branile javni interes na različnih področjih. Čisto drugače je s tajkuni, ki od prvega trenutka vedo, da morajo investirati, če si hočejo ustvariti in ohraniti dober javni imidž ter uveljaviti svoj ekonomski in politični interes. Tako diskretno »lobirajo« pri javnih funkcionarjih, da bi ti sprejemali ukrepe, ki bi jim prinašali dobičke in koristi.

Lomastenje po arhitekturnih spomenikih v Ljubljani, predvsem pa divja privatizacija, finančno, socialno in kulturnozgodovinsko ropanje mesta, ki ga po osamosvojitvi in odpravi realnega socializma izvaja sprega tajkunov in javnih funkcionarjev z županji in župani na čelu, ima vzporednice v mnogih državah bivšega socializma. Z Jožetom Anderličem pa tudi rušiteljem Šumija Matjažem Gantarjem bi lahko primerjali moskovskega oligarha Vladimirja Aleksandroviča Gusinskega (z vzdevkom Gosak). »Gusinski, tridesetletni nekdanji direktor gledališča in voditelj moskovske judovske skupnosti, je nekoč, še preden se je /v Rusiji/ zaradi sheme 'posojilo za delnice' izoblikovala nova, bogatejša vrsta oligarhov, veljal za najbogatejšega Rusa. Obogatel je po zaslugi svojega prijatelja, župana Jurija Lužkova. Gosakova banka Most-Bank je bila glavni trezor /moskovskih/ občinskih sredstev. Njegova nepremičninska družba se je polastila najboljših zemljišč, ki so postala na voljo v procesu nadzorovane mestne privatizacije.«⁴ Kljub razširjenemu prepričanju, da stajo Slovenija in Jugoslavija zaradi spora z Inforburojem in Stalinom bolje odnesli kot bivša Sovjetska zveza in njeni sateliti, pa nas rušenje Šumija in prizadevanje za zrušenje Kolizeja postavljata

na realnejša tla. Šele s temi travmatičnimi dogodki postaja jasno, da privatizacija javnih zemljišč in kulturnih spomenikov v Sloveniji ne teče nič boljše od tiste v Rusiji ali kje drugje v bivšem socialističnem vzhodnem bloku. Toda primerjava z Gusinskim in Berezovskim je za Slovenijo neugodna. Gusinski je kot lastnik časopisa, tednika, radijske postaje in televizijske mreže NTV s podpiranjem kritičnih stališč do Kremlja zašel v spor z njim oz. Putinom, ki je sicer tudi sam oligarh. Podobno se je zgodilo Berezovskemu. To je pripeljalo do zaostrovanja, tako da sta oba morala v eksil v London, kjer sta svoje prejšnje medsebojne spore pokopala in od koder podpirata civilno družbo in politično opozicijo v Rusiji. Postala sta prava demokrata, ki podpirata javno razpravo, civilno družbo, pravice manjšin, na prvem mestu Čečenov, ki so žrtve genocida. V tem pogledu ju ni mogoče primerjati z Matjažem Gantarjem in Jožetom Anderličem. Prvi je porušil Šumi, drugi hoče porušiti Kolizej, o kakih demokratičnih ambicijah pri njiju pa ni govora. Oba sta v harmoničnem odnosu z vsakokratno oblastjo, pri čemer Gantar celo nastopa kot govorec LDS za področje gospodarstva. On že ve, kako je treba urediti gospodarstvo, da lahko tajkunizacija nemoteno teče.

Preoblikovanje oblasti po volji tajkunov in njihovih privržencev pa ne poteka brez zapetljajev. Na eni strani imamo politično pasivizacijo prebivalstva, na drugi vstopanje tajkunov na politično sceno direktno ali prek vpliva lastništva v medijih, s financiranjem političnih strank in civilne družbe ter seveda s postopnim preoblikovanjem zakonodaje v skladu z interesi tajkunskega razreda. Na vrhu je ustava, ki bo ostajala bolj ali manj nespremenjena in ki zagotavlja nekatere temeljne pravice vsem, pod njo pa zakonodaja in oblastna praksa, ki te pravice zožuje in pridržuje zgolj za nekatere, za veliko večino pa veljajo njihov suspenz in omejitve, ki so določene z zakoni ali zgolj internimi akti posameznih ustanov in s pravno prakso, ki je daleč od ustave in zakonov in po volji javnih funkcionarjev, ki so v večini privrženi tajkunski oblasti.

Hkrati poteka korporativna koncentracija kapitala na mednarodni ravni, ki združuje in orkestrira tajkunski kapital po posameznih deželah in ki mu najbolj ustreza uveljavljanje lastnih monopolov in vzdrževanje različnih oblik avtokratskega vladanja, ki ohranja nacionalistične podtöne, da ostane privlačno za sicer deprimirano in politično pasivizirano večino ljudi, ki svojo nejevoljo in prikriti upor izraža z besom proti manjšinam, drugačnim in drugače mislečim. Korporacijam, tajkunom in njihovim mentorjem v Svetovni banki in Svetovnem denarnem skladu so skupni ignoranca do utrjevanja demokratičnih političnih institucij in pravic, zavzemanje za liberalno vladavino trga na vseh področjih, tudi v medijih, hkrati pa spodkopavanje svobode govora in tiska ter preprečevanje dejanskega demokratičnega nadzora oblasti. In končno podpirajo tajkunizacijo gospodarstva in oblasti po svetu, z uničujočimi posledicami za socialno državo in kulturno dediščino. Tako je tudi kulturna in arhitekturna dediščina postala tarča kapitala, tako kot Šumi in Kolizej, ki sta simptoma njegove devastacijske moči in prevlade svobode trga tudi v smislu svobodnega uničevanja arhitekturnih spomenikov.

Podpora medijev

Ob prenosu političnih konfrontacij na virtualno področje medijev postaja delovanje političnih strank in politično aktivnih posameznikov, ki bi bili neodvisni od financiranja tajkunov, skoraj nemogoče. Zato je politična oblast prežeta s korporativnimi interesi tajkunov. Seveda ne vse veje oblasti enako. Najbolj prežemajo zakonodajno in izvršilno oblast, ki morata vsaka štiri leta na volitve. Te so vedno bolj povezane z dragimi kampanjami, kijih brez naklonjenega financiranja tajkunov ni mogoče izvesti. Seveda politične stranke potrebujejo politične programe, izvirne ideje, ekspertno znanje, razumevanje funkcioniranja odnosov z javnostmi v času njihove monopolizacije in privatizacije javnih medijev. Vendar vse to ne more delovati brez eliksirja naklonjenosti in financiranja tajkunov.

To pojasnjuje, zakaj postaja delovanje političnih strank in politične sfere vedno bolj odtujeno od interesov in zanimanja posamezne državljanke in državljanja. Nezanimanje državljanov je njihov preprosti odgovor na dejstvo,

da tajkuni prevzemajo usmerjanje političnih zadev. To nezanimanje je prežeto z odporom in gnusom do javnega delovanja, politike in oblasti, pa tudi z občutkom nemoči, da proti korporativni politiki ni mogoče storiti skoraj nič učinkovitega, razen zasebnega izražanja gnusa in odpora. Tvegano pa je takšno izražanje na javni sceni, kjer tajkuni in njihovi adepti za javno kritičnimi posamezniki ali skupinami takoj poženejo preganjalce.

Glede na položaj časopisov, radia in televizije, ki so obravnavani kot zasebna lastnina tako kot vsaka druga, s sramežljivo izjemo javnega radia in televizije, ki pa sta izredno ranljiva zaradi interesa vsakokratne oblasti, da ju spremeni v svoji glasili, postajajo javni mediji instrument utrjevanja in uveljavljanja tajkunskih interesov. Videz medijske nevtralnosti ohranjajo le še v toliko, da bi s takšno pozo lastniku prinesli še več dobička. Vodijo torej notranje konfliktno strategijo ustvarjanja navidezne medijske nepristranskoosti, da bi pritegnili interes javnosti, ter neusmiljenega uveljavljanja interesov tajkuna, v lasti katerega so, in celotnega tajkunskega razreda. To pojašnjuje njihovo slepoto in gluhotu, ko gre za varovanje javnih interesov, transparentnost političnega in javnega življenja, razkrivanje tajkunskih zlorab, in je tudi v primeru Kolizeja razlog za večinski medijski molk. Hkrati pa je to razlog za splošno usihanje vpliva medijev na javnost. Tudi v javnih televizijah in radijih se interesi tajkunov polno uveljavljajo s pomočjo javnih funkcionarjev, ki v njih v imenu javnosti opravljajo funkcijo nadzora, kakršnega ima sicer lastnik v zasebnih medijih.

Jože Anderlič je v korporativnih medijih deležen naklonjenega in občudujočega pogleda, kar velja za odnos medijev do tajkunov sploh.⁵ Ker je škandal najboljše prodajani medijski produkt, se zgodi, da včasih tudi kakšen tajkun zaide na strani škandaloznih kronik. Toda to so izključno nesimptomatične zadeve, ki ne razkrijejo družbenega bistva tajkunstva. Medijski prikaz prizadevanja Jožeta Anderliča v reviji Manager je torej zelo tipičen v tem, kako v celotni njegovi privatizacijski zgodbi korporativistični novinarji ne opazijo nič spornega. To ne velja le za Anderličevo nameru, da zruši spomeniško zaščiteni Kolizej. Prav tako ne opazijo, da je bil hotel Mons zgrajen v zaščitenem zelenem pasu, kjer je sploh prepovedano graditi. Hkrati je dobil neposreden dostop z avtoceste do hotela, kar ni uspelo nikomur drugemu v Sloveniji in kar potrjuje, da ima sposobnosti, ki jih navadni smrtniki nimajo. Uspelo mu je kupiti garažno hišo na Trdinovi ulici v Ljubljani, ki bi mestu lahko dolgoročno prinašala prav tako visoke dohodke kot njemu, s pomembno razliko, da bi bila garažna hiša sredi mesta lahko instrument za reguliranje okoljske politike v mestu in prometa ter za vplivanje na zmanjšanje onesnaževanja zraka in emisij toplogrednih plinov.

Drama okoli Anderličevega prizadevanja, da poruši Kolizej in pride do poceni gradbene jame na ekskluzivni lokaciji, ki ga lahko s tako ustvarjenim dobičkom potisne v špico najbogatejših tajkunov, se vleče več let, pač celo obdobje, odkar je kupil Kolizej za ceno enega samega večjega stanovanja v Ljubljani (600.000 evrov). Vse to obdobje so kulturne redakcije glavnih slovenskih medijev o tem večinoma molčale. Sramežljivo so spuščale drobce novic o dogajanju in pod bolj ali manj posredno kontrolo tajkunov skrbele za skoraj nemoten javni molk o tem napadu na kulturno dediščino. Pozornost kulturnih redakcij je bila usmerjena zlasti na področja instalacij in depolitiziranega kulturnega ustvarjanja, dramatični položaj kulturne in arhitekturne dediščine pa so obravnavale s prikrito naklonjenostjo do nepovratnega uničevanja. Etabilirani mediji, javna televizija in radio ter oba dnevna časopisa, so v glavnem molčali ali pa rutinsko poročali, kot da ne gre za bistveni del arhitekturne in kulturne dediščine.

Seveda ne gre toliko za novinarsko nerazumevanje ali brezbriznost do pomena ohranitve in renoviranja arhitekturne dediščine, ampak za simptomatično avtocenzuro medijev, ki že sami in brez konzultacij vedo, kakšne so potrebe tajkunov glede medijskega poročanja in preusmerjanja pozornosti javnosti. Medtem so v Ljubljani porušili Šumi, v Portorožu so brez medijske polemike od starega hotela Palace pustili le en zunanji fasadni zid, požgan je bil hotel Bellevue, nadaljevala se je tradicija, da je mogoče porušiti tudi stvaritve Plečnika in Fabianija. Kulturna politika do kulturne in arhitekturne

dediščine je postala del amnezije javnega mnenja, zato da lahko tajkuni nemoteno ropajo javno dobro in da jih v servilnosti oblasti do njih nihče ne ovira.

Javna razprava v Cankarjevem domu o Kolizeju leta 2004⁶ je bila eden zadnjih poskusov civilne družbe, da se izvije iz oblastnega in tajkunskega prireža. Ker so mediji in njihove kulturne redakcije le nemo opazovali to dogajanje, brez vsakega poskusa, da se profesionalno uprejo širjenju vandalizma tudi na področje medijskega poročanja, so tajkunski in oblastni apetiti po uničevanju, privatizaciji in rušenju na način, kot se dogaja s Kolizejem, samo hitro naraščali.

Vloga župana

Jankovič je bil ob izvolitvi za župana, ko so Ljubljancani dali duška svojemu protestu proti vladni politiki Janeza Janše, dovolj bogat, da se mu ne bi bilo treba uklanjati divjemu dobičkarstvu v Ljubljani. Vendar se tudi v tej funkciji ni mogel upreti želji po nadaljnji hitri bogatitvi in je nemudoma postal glavna opora divjanja kapitala po mestu. Iz Koželja je pri tem naredil svojo ekspertno oporo. S podporo rušenju Kolizeja ni izdal le svojih volivcev in arhitekturne dediščine, za katero so upravičeno lahko pričakovali, da jo bo branil. Z nenehnim ponavljanjem, da zagovarja porušenje Kolizeja, če bo le za to tudi stroka, je postal glavni glasnik tega rušenja.

Jankovič je izdal in prelomil dve neizrečeni zavezi svojim volivcem in javnosti. Glede Kolizeja je stopil v družbo z vlado Janeza Janše. Glavni inšpektor za kulturno dediščino tri leta ni sprožil postopka za razlastitev Anderliča glede Kolizeja, čeprav je minister Vasko Simoniti razglasil Kolizej za državni spomenik, Anderlič pa ga je vsem na oči spreminjal v ruševino. Jankovičeva zatrdila, da je za porušenje Kolizeja, če bo tako rekla stroka, so popolno zavajanje. Umetnostnozgodovinska stroka je kljub tajkunskim pritiskom rekla rušenju »ne« in vendar ga Jankovič naprej zagovarja in skupaj z Anderličem išče izhod v nekem nadaljnjem ekspertnem mnenju statikov, ki naj bi potrdilo upravičenost rušenja. Toda tudi glede mnenja statikov velja enako. Splošno mnenje gradbenih strokovnjakov je, da je z današnjimi tehničnimi sredstvi mogoče ohraniti, renovirati in oživiti vsako stavbo, če le za to obstaja potrebna volja. Mestna in državna oblast torej ekspertna mnenja, ki jima niso pogodu, zavržeta kot nepomembna in iščeta nova, dokler ne bosta dobili takega, da bo rušenje možno. To je polom pravne države.

Vendar je med Jankovičem in Anderličem pomembna razlika. Anderlič si prizadeva za porušenje Kolizeja v želji po ogromnem dobičku, ki ga bo zaslužil s prodajo poslovnih prostorov in stanovanj na elitni (dobičkanosni) lokaciji. Jankovič pa je v tem poslu pomagač, ki mu preprosto manjka ustrezne kulturnozgodovinske izobraženosti in ki misli v tajkunskem obzorju. Estetsko zgodovinske izobraženosti mu Ekonomska fakulteta v Ljubljani, ki se prav posebno ponaša s svojo poslovno usmerjenostjo, ni dala. Pa tudi nekaterim drugim ne, zlasti t. i. mladim ekonomistom. Z nje prihajajo kulturnozgodovinsko invalidni diplomanti, ki merijo svet le z vatlom višje ali nižje cene delnice, višjega ali nižjega letnega dobička, z večletno rastjo ali padanjem bruto produkta podjetja ali ustanove, za vandalsko početje svoje generacije v odnosu do drugih dob in drugih ljudi pa so slepi in gluhi.

Videti je, da imajo Anderličeve ambicije in Jankovičeva asistenca pri prizadevanju za zrušenje Kolizeja tudi svojo perverzno »kulturno« dimenzijo, ki je nihče od akterjev ne izpostavlja, čeprav je obema na svoj način pomembna. Anderlič je namreč eden od pomembnih sponzorjev kulturnih (in političnih) prireditelj v Ljubljani, saj z zneskom več sto tisoč evrov sofinancira Ljubljanski poletni festival. Če je to cena za porušenje Kolizeja, je to nekakšna vezana trgovina: nenadomestljiv kulturni, socialni in arhitekturni spomenik ste dali za nekaj prekrasnih glasbenih, gledaliških ali likovnih prireditelj. To je ekonomističen pogled na kulturo in kulturno dediščino. Vendar oba glavna akterja sklepata ta posel za hrbtom javnosti, saj se zavedata, da bi javnost verjetno imela pomisleke o njegovi neokusnosti oz. grozljivosti. Zato ji prihranjata umazane podrobnosti.

Nenavadni podporniki

Pogled na prizadevanje za zrušenje je pogosto vulgaren, konservativen in ciničen. Neženirano ga širijo tisti, ki so blizu trenutni konservativni oblasti in ki z razumevanjem gledajo na to prizadevanje. Njihove razloge povezava trditev: »To /Kolizej/ je bil v eni polovici hlev, v drugi polovici pa kurbišče. Zakaj bi ga potem ohranjali?« In tako govorijo izobraženi ljudje, ki vsako leto potujejo na počitnice okoli sveta in ki so bili lani na Machu Pichuju, letos so si ogledali Tadž Mahal, naslednje leto pa bodo obiskali Dolino kraljev. Ne pride jim na misel, da je Kolizej prvovrstni kulturni spomenik srednje Evrope, in so na tej točki podobni talibanom, ko so bili na oblasti v Afganistanu. Z njimi jih veže skrajna brezčutnost do kulturnih in arhitekturnih vrednot. Po svetu hodijo od enega spomenika do drugega, ker se ljudje njihovega ranga pač morajo pokazati na takšnih krajih. Toda od tega se nič ne naučijo in ne doumejo, kakšne kulturne vrednote jih obkrožajo doma, tako kot tudi ne znajo ceniti vrednot socialne države, v kateri živijo.

Nekaj čisto drugega pa so uglajeni, izobraženi strokovnjaki s področja kulture, zgodovine in umetnosti, ki zasedajo najekskluzivnejše položaje v javnih ustanovah, pristojnih za to področje. Ti ne govorijo šepetaje pod dlanjo, ampak so se zbrali vsemu svetu na oči, na spletnem portalu Jožeta Anderliča. Ni jim nerodno zaradi tega, kar počnejo, ali vsaj delajo se, kot da jim ne bi bilo nerodno, ker se udinjajo pri vandalskem napadu na Kolizej.

Na prvem mestu med njimi se kot glasnogovornik Jožeta Anderliča pojavlja človek, ki bi ga tu najmanj pričakovali. Pričakovali bi, da vselej stopi na stran umetnostnozgodovinske stroke in arhitekturne dediščine Ljubljane in da je za to tudi pripravljen kaj tvegati. To je prof. dr. Peter Krečič, direktor Arhitekturnega muzeja Ljubljana, ustanove, za katero je 160 let stari Kolizej ena najpomembnejših stavb v Ljubljani. Ta gospod pogosto vodi po Ljubljani politično pomembne obiskovalce, državnike in politike, njihove žene in spremljevalce ter jim razkazuje pomembne mestne arhitekturne spomenike in druge zgodovinske posebnosti.

Krečič je izgubil vsak sram glede tajkunsko elitističnega zagovarjanja, naj se Kolizej poruši. Zanj je Kolizej stavba, ki je več kot sto let propadala, bila zgrajena na hitro, služila različnim namenom (med drugim tudi »ne prezahtevni zabavi«), bila namenjena hitri povrnitvi vložnega denarja, razvoj ljubljanskega mestnega središča pa je postal talec Kolizeja. Ta stavba onemogoča, da bi mesto prisluhnilo razumni pobudi, in takšna pobuda je po Krečičevem mnenju prišla od zasebnega kapitala. Od teh zaskrbljujočih misli pa se Krečič obrne in razneži ob misli na »novi Kolizej«. Sicer po funkciji direktor ljubljanskega arhitekturnega muzeja povezuje s kulturnim spomenikom Kolizejem vse slabo, hkrati pa asociira vse dobro z njegovim porušenjem in izgradnjo »novega Kolizeja«, kakor sta si ga zamislila nizozemska arhitekta. Ta »novi Kolizej« bo po Krečiču sredi mesta »ustvaril novo kulturno središče«, strogi mestni center bo dobil novo dinamiko, porušenje Kolizeja bo »zgodovinski, prelomni dogodek, ki prvi na tem področju reflektira novo stvarnost mednarodne kulturne vpetosti slovenstva«. V zaključnem stavku na Anderličevi spletni strani pa Krečič nagovori javnost z neprikrito grožnjo: »Tako se bo temu streglo v prihodnje, kar je, upam, dovolj pomenljiv signal za udeležence stroke (tudi moja ni izvzeta), naj bodo vrhunsko usposobljene, da bodo konkurenčne.«

Stroke naj bodo torej konkurenčne tako, da se brezpogojno udinjajo kapitalu in so dovezetne za njegove signale ter se samocenzurirajo glede na njegove potrebe in ambicije. Krečič zahteva od celih strokovnih področij, da se podredijo diktatu kapitala, tako kot se je podredil sam. Kdor pa tega ne bo hotel, naj pripiše sam sebi, če bo postal nekonkurenčen, če ga bodo zmlela kolesa oblasti in kapitala. Krečičevi pogledi so presenetljivo blizu tistemu, za kar si prizadeva Ekonomska fakulteta - da postane najboljša zgolj poslovna šola. Ambicija ni razumeti in pojasniti, ampak razširiti poslovanje.

Drugega »uglednega« zagovornika rušenja Kolizeja prav tako ne bi pričakovali v tej vandalski družini. To je direktor Cankarjevega doma Mitja Rotovnik, ki svojo funkcijo vodenja opravlja še od časov socializma in je očitno sprejemljiv vsaki oblasti, saj se ji nemudoma prilagodi. A ne glede na to bi

od upravitelja največje kulturne ustanove v Sloveniji pričakovali, da mu kulturne, estetske in zgodovinske vsebine nekaj pomenijo in da bo v vprašanih rušenja kulturne dediščine zastopal civilizirano in od divjanja kapitala neodvisno stališče. Lahko bi se zavzel za ohranitev Kolizeja, za njegovo renoviranje in uveljavitev kot dopolnitve kulturne ponudbe v Ljubljani. Ali pa bi bil vsaj tiho, saj bi malo kdo domneval, da Cankarjev dom vodi človek, ki nima obzirov do arhitekturnih spomenikov ter z njimi povezanih kulturnih in socialnih vrednot.

Namesto tega Rotovnik neženirano zastopa rušenje kulturnega spomenika: »Projekt /rušenja/ podpiram kljub spomeniški oceni, da je stari Kolizej arhitekturni spomenik. Toda to je tudi mrtvak, ki bo tak ostal, dokler se ne bo podrl. Denarja za njegovo prenovo ne bo nikoli, ker je pred njim preveč pomembnejših objektov, ki predolgo čakajo na to. Zamisel, da bi imel novi poslovni objekt tudi dvorano, podobno Gallusovi v CD, se mi zdi vizionarska, veličastno v tej ideji pa je dejstvo, da bo dvorana zgrajena z zasebnim kapitalom. Ljubljana bo v prihodnjem desetletju krvavo potrebovala takšno dvorano, saj Gallusova dvorana zaradi dejstva, da ima leto le 365 dni, že sedaj ne more več zadovoljiti vseh producerskih potreb in drugih programskih interesov.«⁷

Tako kot Krečič tudi Rotovnik ne navaja nobenih estetskih ali kulturnozgodovinskih razlogov za svoje stališče, naj se Kolizej poruši. V nasprotju s svojo javno funkcijo preprosto zagovarja vandalizem v mestu, katerega kulturo naj bi predstavljal in jo dvigal. Vandalizem opravičuje izključno na osnovi finančne računice, pri tem pa spregleda, da je Kolizej tudi finančno neprecenljive vrednosti, saj bi bil renoviran in napolnjen s kulturnimi dejavnostmi lahko mednarodna atrakcija, kakršna Cankarjev dom ne more biti. Presunljiva je njegova argumentacija, da je Kolizej tako ali tako podrtija. Od kultiviranega intelektualca bi pričakovali, da se ne bo dal naviti okoli prsta koruptivnim javnim funkcionarjem in brezobzirnemu gradbenemu podjetniku, ki so poskrbeli, da objekt vidno propada. Spregleda, da je prav ta prvi, zavajajoči vtis podrtije tisto, kar so hoteli doseči pri naivnih opazovalcih. Je pa seveda taka njegova sodba tudi posledica intelektualne nemarnosti človeka, ki se ne potrudi pogledati globlje v zgodovinsko, estetsko in socialno ozadje »podrtije«, čeprav je že po svoji funkciji poklican prav k temu.

Pričakovani zagovornik

Te vandalske pozive povzema in apostrofira kolumnist Marko Crnkovič, ki pa gre v svoji zlovoljnosti, čeprav je njegova leta ne opravičujejo, daleč prek navidezno nevtralne »strokovnosti« Krečiča in Rotovnika. Medtem ko ta dva neupravičeno predstavljata in zlorabljata svojo institucionalno pozicijo, da v javnost lansirata vulgarno idejo o porušenju Kolizeja, Crnkovič svojo nesramnost in pomanjkljivo poznavanje zgodovine umetnosti, arhitekture in družbe uporabi kot instrument svoje značilne kolumnistične šok terapije, da bi dosegel prepričljivost v družbi, ki se še vedno ni navadila na vladanje vandalizma.

Med podiranjem Šumija, prav tako vrhunske kulturne dediščine, ki je morala postati cenena gradbena jama in je bila tarča tajkunskega rušenja pred Kolizejem, so Crnkovičeve strasti udarile na dan v podobi kolumnističnega izdelka, ki je veliko bolj indikativen kot izjave Krečiča in Rotovnika. Daje namreč vpogled v ideološko ozadje in instrumente kreiranja oz. evtanziranja javnega mnenja ter v arhetipske prijeme avtoritarnega mišljenja našega časa skupaj z njihovimi sponzorji.

Zgodbo o Šumiju Crnkovič uporabi najprej zato, da se distancira od množice intelektualcev, arhitektov, kulturnikov in podobnih, ki so se prijavljali k besedi od napovedi njegovega porušenja zaradi gradnje multikina. »Vsakdo je imel kaj povedati, bodisi za ali proti. Krčmarje brez računov so spraševali, ali je poslovno-razvedrilna namembnost na tej elitni lokaciji smiselna. Padale so usodne besede o pomembnosti dediščine in filozofski pozivi k zgražanju nad holivudizacijo mestnega jedra. Avtor projekta oziroma zmagovalec na javnem natečaju, vedno preveč optimistični Boris Podrecca - ki ima slovensko arhitekturno-urbanistično srenjo upravičeno za zadnjo po-

stojanko stalinizma - je enkrat takrat dal epohalen intervju za Razglede, v katerem je razložil svojo vizijo revitalizacije območja (s Kongresnim trgom vred).«⁸

Crnkovič je, kar nazorno izhaja iz tega citata, idealen korporativistični oz. tajkunski kolumnist, saj ga ne mučijo nikakršni pomisleki o tem, ali so Anderlič, Gantar in podobni upravičeni rušiti arhitekturne spomenike v Ljubljani. Nikakršnih pomislekov tudi nima o potrebi po javni razpravi - zanj je nesmiselna, nič ne more prispevati in je zgolj izraz naivnosti razpravljalcev, ki ne doumejo, da v sporu s kapitalom in tajkuni nimajo nikakršnih možnosti. Medtem ko se množice novinarjev mučijo, ker jih trpinčijo uredniki in lastniki medijev, da bi se podredili in pisali tisto, kar jim polagajo na jezik uredniki in lastniki-tajkuni, Crnkovič uživa in orgazmira, ko piše prav to. Zato so ga ob iskanju urednika novega časopisa presojali kot možnega kandidata. Njegova prednost je bila, da bi časopis ustvarjal bolj po okusu lastnikov kot kdor koli drugi. Težava pa bi bila, da bi bil ta medij skrajno dolgočasen, saj ne bi dopuščal kresanja mnenj in bi se ga ljudje po prvem zanimanju vedno bolj izogibali. To je Crnkovičeva drama. Bil bi idealen urednik (s popolnim poslušom za okus lastnikov), vendar bi vsak medij neizogibno zapeljal v bankrot, ker ne bi dopuščal nobenih pomislekov in bi ga očistil vsakršne debate.

Prav to je že naredil z Našimi razgledi, kjer je komaj prikrival svojo zlovoljnost ob pogrošnosti javne razprave, ki je v njih potekala, zato jih je končno zadušil. Vedno si poišče velikega Drugega, avtoriteto, ki stoji za njim, on pa v njenem imenu soli pamet celemu svetu. Ko pa se kdo oglasi proti njemu, pokliče zaščitnika in ga naščuva proti predrznežu. Naši razgledi so bili obsojeni na propad v tistem trenutku, ko je bil Crnkovič imenovan za urednika, saj so bili samo nekakšna izčrpnjša in poglobljena pisma bralcev s pisci z vseh vetrov, brez vsake skupne radikalne osti, kot so jo imeli Nova revija, Problemi ali Časopis za kritiko znanosti. Bili so preprosto oglasna deska 10.000 slovenskih izobražencev in kot takšni niso šli nikomur bolj na živce kot njihovemu zadnjemu uredniku.

Crnkovič je najprej opozoril, da javna razprava o Šumiju ni imela nobenega vpliva na neustavljivi stroj kapitala, ki lomasti po mestni arhitekturi, najraje ravno po najbolj dragocenih arhitekturnih spomenikih (ker so ob nakupu najcenejša gradbena jama). Za njihovo ohranitev ni dovolj le obramba civilne družbe in angažiranih intelektualcev (po Crnkovičevem mnenju tako in tako nepotrebna in nesmiselna), če je javnim funkcionarjem figo mar za javno dobro in za argumente kulturnozgodovinske stroke. Glede Šumija je že bilo tako, da sta obe županji, Vika Potočnik in Danica Simšič, ravnali vodnosu do stroke in intelektualcev tako kot Slobodan Milošević na svojih velikih zborovanjih, kjer je na glasne pozive odgovarjal: »Ne čujem vas dobro.« Obe županji sta imeli druge opravke in sta bili v ognju čim hitrejšega odmetavanja občinskega premoženja v roke tajkunov, hkrati s strogo dvignjenim kazalcem in drastično visokimi najemninami za stanovanja in lokale, ki so jih potrebovali navadni državljani. Teh tudi prodajati nista hoteli, saj ju drobiž in potrebe meščanov niso zanimali.

Pač pa je znal poslušati Marko Crnkovič, ki je prepoznal nesmiselnost in izgubljenost prizadevanja, da bi Šumi ohranili kot arhitekturno dediščino. Kaj bi zgubljal čas z razpravami v veter, si je rekel že davnej. Z vso močjo se je zagnal na stran vladajočih gluhih javnih funkcionarjev in tajkunskega kapitala in se jim postavil v bran. Kot instinktivno nadarjeni piarovec je vedel, kaj je treba storiti v taki situaciji - osmešiti nasprotnike (»pijančki iz Šumija«), jih narediti za najgrozovitejše strašilo (»zadnja postojanka stalinizma«) in izpostaviti neperspektivnost (»tam sta domovali prodajalna hrčkov in zanikrna špecerija«).

Crnkovič je svoje karte mirno položil na mizo in ga Šumi ali Kolizej tudi nista v resnici zanimala. Njegovi cilji pri služenju tajkunskemu kapitalu so splošnejši: »Šumi je bil propadajoča, umirajoča, puščobna in nezanimiva stara hiša, ki je centru Ljubljane delala sramoto (tako kot še danes vse hiše v Šumijevi vrsti do križišča z Rimsko).« Šlo mu je torej za rušenje celih ulic in tudi ni skrival, s kom pri tem simpatizira - z Matjažem Gantarjem, ki je hitreje obogatel z upravljanjem državljskih delnic kot Anderlič z lobiranjem

prijavnih funkcionarjih, se prej spomnil rušenja Šumija kot Anderlič rušenja Kolizeja, svoj kapital prenesel na varnejše Kajmanske otoke in ki zdaj vodi ekonomski odbor LDS ter uči naivne ljudi gospodarske politike, da ne bi ta slučajno zašla v konflikt z interesi tajkunov.

S tega vidika je Anderličeva odločitev, da kupi zavarovani spomenik Kolizej in ga poruši, zamudniška in neoriginalna, čeprav je rušenje arhitekturnih spomenikov v Ljubljani odlični tajkunski posel. Tako kot je Crnkovičevo pogrebanje izjave Borisa Podrecca slovenski arhitekturno-urbanistični srenji kot zadnji postojanki stalinizma cinično in obsceno: na eni strani imamo veselo družbo »Šumijevcev«, hedonistov, ki jim ni le do druženja, ampak premorejo razumevanje tudi za kraj, kjer se družijo, na drugi strani pa brezobzirnega oportunisto, katerega asketski užitek je stopnjevanje cinizma in zlovoljnosti. Kdo ima zdaj tu značilne Stalinove karakteristike, kdo uporablja stigmatizacijo, kdo uživa za hrptom javnosti in v prizadevanju drugih?

In skupaj s Šumijem, poleg celih ulic podrtij, se je Crnkovič spravil še na Kolizej. Družabnega življenja v njem sicer ne interpretira tako moralistično kot podeželski malomeščani - da je šlo pol za hlev, pol pa za kurbišče - ampak po svojem šumijevskem modelu interpretacije (zapijanja hipijevskih umetnikov): tudi v Kolizeju so nekoč »kadili pipe oficirji in člani deželnih stanov in podobna gospoda - ki je po mojem itak govorila nemško, če smo že pri pomenu te pravljice za današnje slovenstvo«. V blatenju varstva kulturne dediščine in opravičevanju njenega rušenja poseže celo po najbolj odvratnem nacionalističnem argumentu, da so oficirji v Kolizeju govorili nemško, kar razodeva njegovo popolno pomanjkanje argumentov.

Presenetljivo je, da Anderlič Crnkoviča ni angažiral kot piarovca v pogonu za zrušenje Kolizeja. Očitno je presodil, da je Crnkovič na ideološkem polju preveč neotesano destruktiven in da potrebuje za Kolizej bolj salonsko uglajene glasove, kakršna sta Krečič in Rotovnik, ki predstavljata dve etablirani kulturni ustanovi, Crnkovič pa le sam sebe. Vendar pa je Crnkovič pogreval Podreccin strah pred stalinizmom in grozo pred komunizmom. Podrecca, ki se rad predstavlja kot ustvarjalni arhitekt, se je pojavil kot ideolog tako pri rušenju Šumija kot Kolizeja, da bi v Ljubljani končno minilo obdobje stalinizma in bi se začela svetla doba svobodnega podjetništva Anderličevega in Gantarjevega tipa.

Slepi in gluhi

Med Anderličeve tarče spada še grad Škrljevo pri Šentrupertu na Dolenjskem, blizu katerega je bil rojen. Grad je tako kot Kolizej spomeniško zavarovan, zdaj pa žalostno propada. Anderlič ga je kupil tako kot Kolizej in njegove stanovalce, podobno kot stanovalce Kolizeja, izselil na način, ki ga je sam komentiral v televizijskem prispevku: kaj pa narediš, če se nekdo pojavi v tvojem stanovanju - brčneš ga iz njega. Nadaljnja podobnost s Kolizejem je v tem, da je nekdanja županja Trebnjega Marica Škoda prodala Anderliču grad s pogojem, da bo občina zgradila celotno infrastrukturo v širšem območju gradu, ceste, kanalizacijo itd., to pa bi povzročilo, da bi bile druge krajevne skupnosti v občini več let brez financiranja. Zato so nekateri občinski svetniki proti županji vložili kazensko ovadbo in je morala odstopiti. Danes je zaposlena, kdo ugane - pri Anderliču. Tu se podobnost z zgodbo Kolizeja konča, saj postopki na Dolenjskem očitno potekajo bolj zakonito in bližje politični kulturi kot v Ljubljani, kar nekaj pove o današnjem razmerju med mestom in podeželjem ter koruptivnostjo in politično in pravno kulturo.

Kolizej je torej samo korak v vrsti spornih Anderličevih nepremičninskih projektov s skupnim vzorcem - neodgovorne županje in župani ob podpori nekompetentnih in pišmeuhovskih občinskih funkcionarjev kulturni spomenik nenadomestljive vrednosti prodajo tajkunu za minimalno ceno. Vedo, da ga namerava porušiti, in ga pri tem podpirajo na vse načine, administrativno, v nastopih v javnosti in z raznimi posredovanji. Za vrednost enega večjega stanovanja v mestnem centru Ljubljane je Anderlič kupil ogromno parcelo Kolizeja v središču mesta, kjer bo zgradil trimestno število stanovanj. Njegov edini manjši problem je, da mora zdaj še urediti dovoljenje

za rušenje. Ne glede na to, da gre za javni spomenik nenadomestljive kulturne in arhitekturne vrednosti, si zdaj nekateri najpomembnejši javni funkcionarji prizadevajo, da bi pripravili javno mnenje in uredili vse potrebne administrativne odloke, da bi novi lastnik lahko pričel rušiti in počel z gradbeno jamo vse, česar se le lahko domisli, da bi mu prineslo večji dobiček. Pred Anderličevim nakupom Kolizeja javni funkcionarji niso znali ali hoteli narediti ničesar, da bi ga revitalizirali in z njim obogatili mesto. In isti, prej nedomiselnih javni funkcionarji so po nakupu Kolizeja nenadoma postali izvirni in domiselni, kako bi bilo mogoče kulturni spomenik porušiti kljub temu, da je zavarovan z občinskim in državnim odlokom.

Jankovič kot zaprisežen zagovornik rušenja Kolizeja v ljubljanskem mestnem svetu nima nikakršne učinkovite politične opozicije, ki bi lahko te ne-transparentne ter za občino in javni interes škodljive posle preprečila ali o njih vsaj učinkovito obvestila javnost. Pričakovali bi tudi, da bi policija in tožilstvo razkrila ne le sporno početje kupca, ampak tudi sporno početje županj in župana ter drugih občinskih funkcionarjev in inšpekcije, ki je obveščena o celi paleti kršitev ZVKD, pa ne stori ničesar. In končno bi bil izhod v tem, da bi občani reagirali in se postavili v bran Kolizeju s civilno iniciativo, protesti ter na naslednjih volitvah z neizvolitvijo korumpiranih javnih funkcionarjev naredili konec takemu ravnanju. Dejansko pa so meščani deprimirani in brezvoljni glede devastacijskih učinkov privatizacije in denacionalizacije ter se umikajo v zasebnost, saj se bojijo, da jih bodo, če bodo javno povzdignili svoj glas proti lopovščini, preganjali na vse mogoče načine.

Jože Anderlič očitno do odločitve, da kupi in poruši Kolizej, ni prišel nepremišljeno in na mah, ampak se je ta možnost pri njem izoblikovala skozi vrsto izkušenj s podobnimi nepremičninskimi transakcijami, ob katerih je razkril čudežno moč svojega »lobiranja« pri javnih uradnikih. Ugotovil je, da lahko, če jih primerno motivira, pri njih doseže tudi najbolj sporne in nerazumne ukrepe v škodo javnega interesa. Današnja družba in njeni javni uslužbenci so postali skoraj slepi in gluhi za korupcijo. Vse to se je dogajalo v času, ko je vladna večina ukinjala državno protikorupcijsko komisijo, in v okoliščinah, ko je bil doslej odkrit in obsojen samo en državni sekretar, ki je kar po telefonu in prek klicev svoje žene zahteval, da mu klienti vendar izplačajo dogovorjene podkupnine. Dogajanje pa še zdaleč ni posebnost Slovenije. Colin Crouch pravi, da »je ta tip ekonomije torej izredno ranljiv za korupcijo, kot je postalo jasno po knjigovodskih škandalih, ki sem ji obravnaval prej«.⁹

Čeprav ima javnost informacije o spornosti mnogih projektov privatizacije, je podrobna dokumentacija o tem skoraj nedostopna. Tožilstvo in policija pa sta vsaj onemogočena, če ne povsem nemotivirana, da bi tajkunizacijo sankcionirala. Obstaja tudi zelo malo izračunov o javni škodljivosti posameznih poslov. Šele poznejše generacije bodo iz gore arhivskih podatkov raziskovale tisto, kar bi morala sedanja generacija. Ekonomist Jože Mencinger, enako kakor drugi kritiki ne-transparentnosti privatizacije, opozarja, da gre za prodaje javnega premoženja akterjem, ki so svojo pot začeli revni kot cerkvene miši in ki so svoje nakupe javnega premoženja financirali zgolj iz dohodkov iz tega istega premoženja. V sistemu, ki bi deloval v javnem interesu (mesta, občine, države), bi torej ustrezno vodeno poslovanje mestom, občinam in državi prineslo prav take dohodke kot tajkunu, s prodajo in privatizacijo javnega premoženja pa so bili ti stalni in zanesljivi dohodki izgubljeni in narejena je bila trajna škoda javnemu interesu.

Kolizej seveda ni tipičen primer privatizacije in oškodovanja javnega interesa mesta. Bolj tipična je prodaja javne garaže v Trdinovi ulici. Vendar so si mestni funkcionarji menda globoko oddahnil, ko so Kolizej končno prodali Anderliču in jim ni bilo več treba skrbeti za stavbo, ki bi jo bilo treba sanirati in napolniti s sodobnimi kulturnimi in družbenimi dejavnostmi, kot je izvirno naredil Withalm v svojem času. Občinskim funkcionarjem v Ljubljani se je zdelo, da so se s prodajo Kolizeja Anderliču znebili skrbi za najemnike v njem, za popravilo in sanacijo hiše, povrnitev sijaja kulturnega spomenika, podoba celotnega mestnega območja okoli Kolizeja. V Kolizeju so videli le stroške in probleme, medtem ko je Anderlič prepoznal v njem ceno gradbeno jamo in velike dobičke.

Uničenje dobrega imena

V nemškem jeziku obstaja izraz Rufmord, umor dobrega glasu. Ta izraz ali uničenje spomina na Kolizej bi bil primeren naziv za javnomnenjsko kampanjo, ki jo je sprožil Jože Anderlič, ko je postal lastnik Kolizeja. Ni bilo dovolj, da so množični mediji skoraj brez kritike spremljali nezakonit arhitekturni natečaj za »novi« Kolizej - nezakonit, ker slovenski arhitekti na njem niso smeli sodelovati, pa tudi zato, ker je temeljil na ideji porušitve zaščitene kulture spomenika, kar bi lahko odvrnilo od sodelovanja vsakega kulturno in zgodovinsko osveščene arhitekta. Svojemu projektu je Anderlič dal ime »Novi Kolizej«, kar je značilna perverznost. Akterju spornega početja ne zadošča, da se okoristi z uničenjem kulturne dobrine javnega pomena, prilasti si in izkoristi še njen naziv ter hkrati stori vse, da jo spravi na slab glas in jo izbriše iz ljudskega spomina in spomina prebivalcev mesta, ki mu je celih 150 let dajala pomemben pečat.

Za to niso zadoščale samo informacije pohlevnim in nekritičnim javnim medijem, ki so operacijo sprejeli z značilno otopelostjo za socialne krivice in uničenje kulturne identitete mesta in njegovega prebivalstva. S smislom za novi medij internet je Anderlič ob pomoči vrste samooklicanih strokovnjakov pognal medijsko kampanjo, da bi prepričal javnost, kako smiselna in potrebna je porušitev Kolizeja. Njegova kratka zgodovina Kolizeja, ki po svoji pristranskosti in ciničnosti spominja na Kratko zgodovino VKP(b), izvede demontažo zgodovinskega spomina, ki pa seveda ni mogla ostati omejena na Kolizej. Prične se s stavkom: »Arhitekt in poslovnež Josef Benedikt Withalm je postavil večnamenski vojaški objekt najprej na Dunaju, potem v Gradcu in enakega med leti 1845-47 še v Ljubljani. Stavbo, ki so jo imenovali Kolizej, so zgradili kar v opuščeni gramoznici izven mestnega obzidja, da ne bi motila mesta.« Iz vedut Ljubljane iz 19. stoletja se je zlahka mogoče prepričati, da je ta izjava popolnoma neresnična. Če bi se Anderlič ravnal po Withalmu, bi se s svojim projektom »Novega Kolizeja« kultivirano umaknil na današnji mestni rob in ga postavil tam, in če bi Withalm takrat ravnal tako brezobzirno kot Anderlič danes, bi zrušil množico manjših zgradb v mestu, da bi naredil prostor za svojo. Vse tiste zgradbe bi bile danes izgubljene, tako pa imamo relativno ohranjeno mestno središče in Kolizej, ki sta s svojo srednjeevropsko in slovensko privlačnostjo, avtentičnostjo in neponovljivostjo evropsko in svetovno primerljiva. Zavedati se moramo, da te arhitekture ni mogoče posnemati. Danes ni več mojstrov, ki bi jo lahko zasnovali in zgradili. Tudi arhitektura je hči svojega časa in ne more čez obzorje, ki ji ga ta določa. Je torej neponovljiva in kot takšna neprecenljive vrednosti.

Anderličevo besedilo se nadaljuje takole: »Ta v bistvu logistični objekt je bil namenjen potrebam avstrijskega vojaštva na pohodih iz notranje Avstrije v severno Italijo kot nastanitveni, oskrbni in zabavišni prostor. Stavba je že kmalu začela buriti duhove, saj jo je denimo Prešeren poimenoval 'hudičeva hiša', bojda ne brez razloga (...).« Presenetljivo se tu srečamo z moralističnimi izjavami, ki jih ne bi pričakovali od nekoga, ki najde nešteto poti za izogibanje zakonom in predpisom o privatizaciji javnih objektov, predpisom o varovanju kulturne dediščine ter o prepovedi gradnje v zelenih conah. Posebno absurdna je trditev, da je Kolizej postal središče splošne nemorale, saj je ta stavba omogočila meščanom Ljubljane, da vojaki in oficirji ob svojih postankih v mestu niso bili več nastanjeni po njihovih stanovanjih, kar je gotovo lahko bilo večji vzrok spotike in ustvarjalo več težav za mestno moralo.

Da pa mora Prešeren domnevno služiti kot vzor filistra in malomeščanskega moralista in da je Kolizej poimenoval »hudičeva hiša«, je sprenevedanje in zavajanje. Prešeren je bil demokrat in veseljak, ki ga ni bilo sram ljudskega veselja in zabave. Zadnji bi bil, ki bi dvignil svoj glas proti obojemu. Tudi se ni nikoli trudil, da bi postal vzor malomeščanske morale, kot so hoteli prikazati Anderličevi pisci prikaza »Kolizej skozi čas«. Da so morali celo Prešerna potegniti v blato filistrske morale, samo kaže na brezobzirnost, s katero si prizadevajo uničiti dobro ime Kolizeja.

To moraliziranje Anderliču tudi ne pristoji, saj se je v nekem pogovoru za televizijo raznel in zbesnel nad zadnjimi stanovanjci v socialnih stanovanjih v

Kolizeju z besedami: »Kaj pa bi storil nekdo, ki bi našel tuje ljudi v svojem stanovanju? Brcnil bi jih v rit ven iz njega.« Neotesani slog ni upravičen, saj Kolizej ni bil nikoli Anderličevo stanovanje, zanj je bil vedno le prihodnja gradbena jama. Bil pa je 150 let stanovanje socialnih stanovalcev. Šlo je torej za njihovo stanovanje in za sramotno prodajo Mestne občine Ljubljana, ki je zgradbo prodala rušitelju brez ozira na pravico stanovalcev in brez ozira na pravico mesta in prihodnjih generacij do ohranitve kulturnega spomenika.

Popolno odtujenost od tedanje in današnje socialne realnosti izpričuje tudi naslednji stavek: »Po končanih vojnah v severni Italiji v osemdesetih letih devetnajstega stoletja je bil objekt na obrobju mesta preurejen v socialna stanovanja.« Tako v času gradnje Kolizeja kot danes je vladalo veliko pomanjkanje stanovanj za ljudi z nižjimi dohodki in Kolizej je prispeval k premagovanju te stiske. Zato bi bil danes lahko vzor premagovanja socialnih stisk, socialnih razlik in skupnostnega reševanja pomanjkanja cenejših stanovanj. To je seveda z vidika gradnje najekskluzivnejših in najdražjih stanovanj nenavadno, zlasti pa z vidika konkuriranja socialnih stanovanj za lokacije ekskluzivnih stanovanj in javnih prostorov za različne družbene plasti. V gornjem stavku je ključna sopomenskost izrazov »objekt na obrobju mesta« in »socialna stanovanja«. Ta sopomenskost sugerira obrobnost socialnih stanovanj, kar je ob današnjem pomanjkanju cenejših stanovanj evidentno dejstvo, Anderličeva stanovanja pa vseskozi spadajo med najdražja v mestu, kar naj bi sugeriralo njihovo »centralnost«.

»Po drugi svetovni vojni je bil objekt nacionaliziran. Prešel je v last Mestne občine Ljubljane ter še naprej služil za bivanje socialno ogroženih meščanov in za razne obrtne dejavnosti.« Pri tem pisci pozabijo omeniti, da je po vojna socialistična oblast Kolizej obnovila in poskrbela, da je prenehal propadati in da so se v njem izboljšali pogoji za bivanje in delo. Ob takratni stanovanjski stiski je tedanja oblast naselila v njem brezdomce in s tem Kolizeju dala socialno in kulturno funkcijo, za katero sta današnja mestna in državna oblast slepi in gluhi. Novi lastnik Anderlič pa ni le pod pritiskom izselil zadnjih prebivalcev, temveč ni storil ničesar za zaščito stavbe pred zamakanjem in hitrim propadanjem. Slabšega ravnanja z arhitekturnim spomenikom v zgodovini Kolizeja še ni bilo.

»Zaradi hitre in nekakovostne gradnje je opeka v teh 157 letih popolnoma preperela in izgubila svojo nosilno trdnost. V tem obdobju je z odstranitvijo ključnih delov zgradbe na fasadah objekt izgubil tudi svojo prvotno zunanjo podobo, notranjost pa so uporabniki predelovali po lastnih potrebah in željah, in to brez kakršnega koli nadzora.« Vsak stavek Anderličevega opisa Kolizeja sugerira nujnost rušenja, je pa daleč od resnice. Čeprav se je namembnost stavbe spreminjala in se je stavba prilagajala času in družbenim spremembam, je ohranila tako estetsko celovitost in eminentnost kot množico detajlov. Oboje je mogoče razbrati iz vedut Ljubljane in Kolizeja iz celotnega obdobja ter iz grafičnih prikazov detajlov. V urejeni pravni državi bi se mesto Ljubljana in država Slovenija potrudila in zbrala sredstva za celovito obnovo Kolizeja, ki bi jo lahko časovno raztegnili na nekaj let, tako da bi bila obnova javno finančno vzdržna ter arhitekturna, umetnostnozgodovinska in socialna vrednost ohranjena. Z današnjimi tehničnimi sredstvi to ni nikakršen problem, rušiteljem Kolizeja pa se je v protislovnih izvajanjih tudi zapisalo, koliko bi to stalo: 30 milijonov evrov. Verjetno je številka nekoliko pretirana glede na to, da so vse Anderličeve gradnje po ceni kvadratnega metra v cenovnem vrhu. Nedvomno pa ni tehničnih ovir za renoviranje Kolizeja, so tudi potrebe kulturnih ustvarjalcev in potrebe po družabnih prireditvah tako civilne družbe kot države in je seveda potreba po ohranitvi tega arhitekturnega spomenika v čim bolj originalni obliki, saj nam neposredno oživlja arhitekturo iz Prešernovega časa.

Napad na kulturno in družbeno identiteto

»Kultura se ne nanaša na posameznega človeka, temveč je vselej povezana z družbo. Ta socialni element kaže na pomen diskurza, interpretacije in tistega, kar jo povezuje. Poleg tega kulturo sestavljajo, poleg okolja, ki so ga ustvarili

ljudje, 'sekundarnega' okolja, naravno okolje, in duhovni element kot tudi materialni element. Kultura ne obsega samo gradbenih in umetniških del, temveč tudi moralo, religijo in druge duhovne vrednote kakot tudi običaje, tradicijo in glasbo,«¹⁰ pravi Kerstin Odendahl. Hkrati poudarja historični element kulture. Brez zgodovine kultura ni možna, čeprav ni omejena na zgodovinsko perspektivo, ampak ravno odpira nove perspektive prihodnosti in bogastva za prihodnje generacije. S tem odpira dve možnosti: odprtost, inovativnost, kreativnost, družabnost in družbenost ljudi, spremenljivost in družbeno dinamiko, generira demokratični značaj družbe, javno razpravo, primerjave in transparentnost relacij znotraj nje, njenih elementov in motivov, in znotraj preteklih, sedanje in bodočih generacij; in hkrati s to odprtostjo ustvarja podlago njihove integracije in njihovih identitet.

Vsi elementi v sporu o Kolizeju, ki je samo simptom dogajanja okoli Šumija, Plečnikove in Fabianijeve dediščine, Cukrarne itd., prihajajo do polnega izraza v negativni obliki. Vandali, ki si prizadevajo za zrušenje Kolizeja, si ne prizadevajo kar tako za njegovo zgodovinsko, socialno in umetnostno diskreditacijo. Najprej morajo ideološko razrušiti in uničiti Kolizej, diskreditirati njegovo zgodovino, njegovega snovalca, tedanje družabno življenje, tedanj moralno in kvaliteto tedanjega gradbenega materiala, kar počnejo le na podlagi svojih predsodkov in ideologemov. Toda je zanje važno, da zasedejo ključni medijski prostor kulturne in socialne osveščenosti sedanje generacije in njen transcendentni pomen, tudi v razmerju do politične oblasti, tako da ga lahko omejijo in uničijo v njeni banalni imanenci (»je zgolj podrtija brez vsakega nadaljnega pomena«).

K. Odendahl poudarja element »pomenske vsebine«, ki je ključen za kulturno dediščino, za Kolizej, kjer ne gre samo za to, da se izbriše, očrni, moralno diskreditira njegova družabna/socialna in umetnostna zgodovina, ampak da se izbriše tudi sam smisel in posluš sedanje generacije za družabne/socialne in umetnostne vsebine ter njihove aktualne pomene. Šele to omogoči neovirano in polno divjanje kapitala, tudi v procesu njegovega pollaščenja in podrejanja politične oblasti. Kar počnejo Gantar, Anderlič, Krečič, Rotovnik, Crnkovič in vesela družba njihovih adeptov, je ideološko ubijanje pomenskih vsebin ključnih družbenih identitet v socialni samopercepciji sedanje generacije - kako si ta opredeljuje svoj smisel, svojo družbenost, svoja transcendentna obzorja, tudi svojo kulturo in moralo. Vsebinsko in pomen njene identitete hočejo izbrisati, tako kot tudi vsebinsko pravne zaščite kulturne dediščine, skupaj s socialnimi in lastninskimi pravicami ljudi. Ko Anderlič na ustavno sodišče naslavlja zahtevo, da se prizna njegova lastninska pravica na Kolizeju, ne gre zgolj za uresničitev lastninske predpravice pred pravico javnosti do ohranitve javnega arhitekturnega in kulturnega spomenika, temveč za uveljavitev ekskluzivne pravice njegove lastnine proti vsem drugim pravicam državljanov oz. javnosti. Torej ne gre za uveljavitev pravice katere koli lastnine, temveč za uveljavitev asocialne tajkunske ambicije proti javnemu interesu, tajkunske lastnine proti pravni in socialni državi ter proti ohranitvi kulturne dediščine.

Zakon o kulturni dediščini, sprejet februarja 2008, javni značaj kulturne dediščine postavlja v ospredje in definira dediščino kot »dobrine, podedovane iz preteklosti, ki jih Slovenke in Slovenci, pripadnice in pripadniki italijanske in madžarske narodne skupnosti in romske skupnosti, ter drugi državljanke in državljani Republike Slovenije opredeljujejo kot odsev in izraz svojih vrednot, identitet, verskih in drugih prepričanj, znanj in tradicij. Dediščina vključuje vidike okolja, ki izhajajo iz medsebojnega vplivanja med ljudmi in prostorom skozi čas« (ZVK, 1. člen). Zakon postavlja sto let kot pomemben mejnik v definiciji dediščine, Kolizej pa ima 160 let in tako estetsko, časovno in po svojem javnem pomenu sodi v arhitekturno dediščino vrednot, identitete, prepričanj, (tehničnega, umetniškega in gradbenega) znanja in tradicije Ljubljane, Slovenije in srednje Evrope. Vendar ni gotovo, da mu pravna praksa in praksa sodišč zagotavljata tak status glede na izpostavljenost tveganju, da ga Anderlič poruši in spremeni v dobičkanosno gradbeno jamo. Šele soočenje zakona in družbene prakse ter usoda Kolizeja bosta pokazali, ali je zakon mrtva črka na papirju ali pa je pravna država zmožna zaustaviti vandalske ambicije tajkuna.

Njegovemu prizadevanju, da bi porušil kulturni spomenik, v tem pogledu stoji nasproti javna korist varstva Kolizeja. Varstvo dediščine je v 2. členu izrecno opredeljeno v javno korist, zlasti pa ne v korist lastnika v ekscesni obliki, da bi lahko spomenik porušil. Podrobnejši pogled v vsebino javne koristi varstva dediščine pokaže, da Anderlič s svojim sedanjim ravnanjem krši večino določb varovanja javne koristi: ker je zgradil Kolizej kot gradbišče, da bi pripravil rušenje in preprečil dostop javnosti do spomenika, hkrati pa je dal prekiniti odtočne cevi za deževnico, tako da ta teče v stavbo oz. v njene temelje, dal odpreti več oken in ni dal popraviti mest, kjer vlaga in voda vdirata v stavbo, je prekinil in onemogočil nadaljnje delo na identifikaciji dediščine Kolizeja, njenega dokumentiranja, preučevanja in situ in otežil njeno interpretiranje.

Predvsem pa je Anderlič prekršil določbe drugega člena, ki določajo obveznost »ohranitve dediščine in preprečevanja škodljivih vplivov nanjo«, »omogočanje dostopa do dediščine ali do informacij o njej vsakomur, še posebej mladim, starejšim in invalidom«, »predstavljanje dediščine javnosti in razvijanje zavesti o njegovih vrednotah«. Z zazidavanjem oken in vrat ter postavitvijo gradbene ograje okoli Kolizeja je Anderlič posegel tudi v splošne pravice javnosti, ki jih glede varstva dediščine določa zakon: predstavljanje dediščine javnosti in razvijanje zavesti o njenih vrednotah, celostno ohranjanje dediščine, spodbujanje kulturne /in arhitekturne / raznolikosti s spoštovanjem različnosti dediščine in njenih interpretacij ter glede sodelovanja javnosti v zadevah varstva.

Poseben dragulj zakona je določba v četrtem členu, da je »vsakdo odgovoren za spoštovanje dediščine drugih prav tako kot svoje lastne«. To je seveda le bolj podrobna opredelitev iz ustave, kjer je Slovenija določena kot pravna in socialna država. To konkretno pomeni, da je Anderlič odgovoren za spoštovanje dediščine Kolizeja v odnosu do preteklih, sedanje in prihodnjih generacij Ljubljane, Slovenije in srednje Evrope tako kot svoje lastne. Presenetljivo je, da je kupil in obnovil posest svojih prednikov Pule na Dolenskem in ga spremenil v »elitno posestvo«, kjer mu privrženost izkazujejo različni mediji in javne osebnosti, ki jih ne moti spornost njegovega ravnanja s Kolizejem in drugimi lastninskimi pridobitvami. Pri njih in pri njem vlada amnezija glede povezave med posestvom Pule in Kolizejem ter med spoštovanjem kulture, tradicije, pravic drugih in svojih lastnih. Medijsko izpostavljanje posestva Pule je v drastičnem nasprotju z ograjevanjem in zazidavanjem ter nameranim rušenjem Kolizeja.

Pravica javnosti do dostopa

Javna dostopnost kulturne in arhitekturne dediščine kot pravna vrednota ima svoje korenine v francoski revoluciji, ki je dotedanji sedež Burbonov spremenila v muzej in ga odprla za javnost. Pravica dostopnosti za javnost je bila s tem uveljavljena hkrati kot pravica javnosti do teh kulturnih vrednot, ki jih niso porušili niti privatizirali, ampak opredelili kot eminentno javno vrednost. Kerstin Odendahl poudarja, da je dostopnost za javnost pomembna za pospeševanje znanstvenega raziskovanja, kulturnega učinkovanja in stopnjevanja kulturne vrednosti posamezne kulturne dobrine. »Socialni element kulture pogojuje, da je pomen posameznega predmeta za nek kulturni krog tesno povezan z njegovo vpetostjo v družbo. S tem ko je javnosti omogočen dostop do kulturne dobrine, ta ostaja živi sestavni del kulturne dediščine.«¹¹ Opozarja, da z »dostopom« ni mišljen samo neposredni dostop do umetniškega dela ali arhitekturne stavbe, temveč tudi možnost seznanjanja in soočanja s kulturnimi dobrinami. Poenostavljeno rečeno, gre za to, da ne pride do »zaklepanja kulturnih vrednot pred javnostjo«. Opozori tudi, da nacionalna zakonodaja zavaruje pravico dostopnosti javnosti do kulturnih dobrin v zakonih o varstvu kulturne dediščine na tak način, da mora biti dostopna v okvirih sprejemljivega za lastnika nepremičnine.

Anderličovo ravnanje je torej zunaj vseh pravnih ureditev glede dostopnosti javnosti. Prav tako pa je škandalozno ravnanje javnih funkcionarjev, ki so mu Kolizej prodali za prgišče denarja in pri tem ogrozili obstoj Kolizeja in pravico javnosti, da ima dostop do njega. Za to si zaslužijo polno moralno

obsodbo, ne pa nadaljnega opravljanja svojih funkcij. Kar pa zadeva Anderliča, ima lastnina tudi svojo socialno funkcijo, ki jo je lastnik dolžan spoštovati, sodišča pa uveljavljati. Če se bo to v resnici zgodilo, bo potrdilo ali zavrglo domnevo o obstoju pravne in socialne države, kar zadeva Kolizej. Slovenski zakon o kulturni dediščini je restriktiven do pravic javnosti in določa, da se »lastninska pravica in druge stvarne pravice na dediščini omejujejo le v najmanjšem možnem obsegu, ki je potreben za uresničevanje varstva« (5. člen). Vendar pa »varstvo« dediščine še vedno ostaja prioriteta, ki izključuje njeno uničenje kot pravico lastnika. Ker zakon v 10. členu postavlja starost dediščine na 100 let, je Kolizej tudi prek te splošne določbe uvrščen v kategorijo kulturne dediščine, hkrati pa gre za eminentno javno stavbo z vrsto umetniško-zgodovinskih vrednosti, ki uteleša tradicijo, dragoceno in kulturo Ljubljane, Slovenije in srednje Evrope.

»Dotrajanost« Kolizeja

Najspornejši del zakona o varstvu kulturne dediščine je 31. člen, ki opredeljuje kulturnovarstveno soglasje za raziskavo in odstranitev dediščine. O tem vprašanju obširno piše Kerstin Odendahl, zato se omejujem le na ključne pripombe. Kulturnovarstveno soglasje za odstranitev spomenika ali registrirane nepremične dediščine lahko izda minister za kulturo, »če se ugotovi dotrajanost ali poškodovanost spomenika in dediščine, ki je ni mogoče odpraviti z običajnimi sredstvi, ali če spomenik ali dediščina ogroža varnost ljudi in premoženja in če je bil spomenik pred tem ponujen v prodajo po ceni, ki upošteva njegovo stanje«. Pri Kolizeju gre za spomenik, ki ga lastnik očitno zavestno in trajno degradira z namenom, da bi dosegel takšno stopnjo njegove dotrajanosti oz. poškodovanosti, da bi ga lahko porušil. Če bi inšpekcija za kulturno dediščino delovala ustrezno, mu tega ne bi dovolili. In če bi javni funkcionarji z županom Jankovičem na čelu, pa tudi s prejšnjima županjama, ki sta sokrivi za prodajo rušitelju, ravnali v korist zaščite Kolizeja, bi bilo to početje onemogočeno.

Tako pa se pojem »dotrajanost in poškodovanost« spomenika oz. dediščine izkaže za ideološki in je izgovor akterjem rušenja Kolizeja oz. kulturne dediščine sploh, saj je Kolizej zgolj simptom tajkunskega vandalizma nad kulturno dediščino. Tudi pojem »ponudba v prodajo« je ideološki, saj je Anderlič ponudil Kolizej v prodajo le zato, da je izpolnil ta zakonski pogoj za odobritev rušenja. Župan Jankovič pa ne le, da ni predlagal odkupa v imenu mesta Ljubljana, ampak je prelomil svoje prejšnje zagotovilo, da bo ravnal tako, kot bo rekla stroka. Umetnostnozgodovinska stroka se je kljub pritiskom, naj pristane na rušenje Kolizeja, izrekla za njegovo umetnostnozgodovinsko vrednost in proti rušenju. Vendar to ni dovolj ne Anderliču ne Jankoviču, prizadevata si za statično ekspertizo, na osnovi katere bi obšli vse argumente in ekspertize ter razglasitev zavarovanja. Župan deluje v odnosu do Kolizeja in sploh kulturne dediščine v Ljubljani enako kot do civilne družbe: ker mu je vlada Janeza Janše s spremembo zakonodaje odvzela del proračuna, jemlje to kot izgovor za zavračanje vsakršnih predlogov za uveljavljanje javnega interesa na področjih, na katerih ni po zakonu zavezan k njegovemu varovanju. Celó brez potrebnih finančnih sredstev bi se kot župan lahko zavzel za ohranitev Kolizeja kot eminentne kulturne in arhitekturne vrednote mesta, saj bi lahko plačevanje odložil na poznejši čas. Toda očitno prav želi, da se Kolizej poruši, saj v njem vidi le tisto, kar mu prigo-varjajo Anderlič, Crnkovič in consortes, namreč, da »je Kolizej podrtija«.

In kot da bi se zakonodajalec zavedal, da sta pojma »dotrajanost ostaline« in »ponudba v prodajo« le ideološka izraza za odobritev rušenja kulturne dediščine, ki nikogar ne prepričata o svoji legitimnosti, je dodal še tretji instrument za »odstranitev z dovoljenjem« - »izravnalni ukrep«. Lastnik lahko kulturno dediščino poruši, če je pripravljen plačati »denarni znesek v vrednosti povzročene škode, ki nastane zaradi odstranitve arheološke ostaline oz. spomenika«, oz. financira ohranitev primerljivega drugega spomenika. Medtem ko je predhodne določbe zakona mogoče šteti za določbe v javnem interesu varovanja kulturne dediščine, je ta člen evidentno namenjen tajkunom in njihovi potrebi po gradbenih jamah na mestu kulturne dediščine, saj

omogoča njihovo zdesetkanje. Od dveh kulturnih spomenikov enega uničiš in drugega ohraniš. Če ga ohraniš na način, kot Anderlič ohranja Kolizej, lahko pričakujemo zmanjšanje števila kulturnih spomenikov za polovico vsakih naslednjih petnajst let. Razpolovna doba kulturnih spomenikov je s takšnim členom zagotovljena toliko, kolikor se civilna družba in javnost ne zoperstavi tej tajkunski zakonodaji. Odvisna je samo še od potapljanja javne pozornosti v umetno komo s pomočjo dezinficiranih medijev, univerz in javnih funkcionarjev.

Vandalu nad kulturnim spomenikom seveda plačilo »izravnalnega ukrepa« oz. odškodnine ne pomeni nič pomembnega, če je njegov dobiček pri urejanju gradbene jame večji oz. nekajkrat večji od stroškov. Taka določba ni namenjena lastnikom kulturnih spomenikov, ki nimajo podjetniških dobičkanosnih interesov, torej veliki večini ljudi. Rušenje, ki ga omogoča »izravnalni ukrep«, je namenjeno predvsem velikim in eminentnim spomenikom, kakršen je Kolizej. Tu je zemljišče veliko, stroški renoviranja in vzpostavitve javne funkcije ravno tako, zato je Kolizej predestiniran za uporabo te tajkunske zakonske določbe. Vsi trije ključni pojmi v njem (dotrajanost oz. poškodovanost, ponudba v prodajo, plačilo nadomestila) so definirani dovolj dvoumno in nejasno, da je mogoče s koruptivnimi javnimi funkcionarji na mestu nepremične kulturne dediščine z dobičkom izpeljati vsak nepremičninski posel.

Potem ko je zakon z 31. členom dal prosto pot tajkunkskemu vandalizmu nad kulturno dediščino, se v nadaljnjih členih lahko ponovno vrne k strogi pozi zakonodajne skrbi za to dediščino. 36. člen zakona kar prekipeva od hipokritske skrbi za dediščino: z njo je treba ravnati tako, da se zagotavlja čim večja ohranitev njenih kulturnih vrednot za prihodnost; s spomenikom je treba ravnati tako, da se dosledno upoštevajo in ohranjajo njegove kulturne vrednote in družbeni pomen; lastnik oz. posestnik mora s spomenikom ravnati kot dober gospodar. K tej skrbi zakonodajalca za kulturno dediščino bi lahko dodali, da bi lahko lastnike spomenikov o ravnanju s kulturno dediščino na posebnih tečajih poučeval Jože Anderlič, ki že nastopa na tečajih za nepremičninske podjetnike.

38. člen določa da »mora lastnik varovati spomenik v sorazmerju s svojimi zmožnostmi«, kar v primeru Kolizeja očitno pomeni, da ga lahko varuje tako, da bo iz njega na koncu naredil brezvredno ruševino. Po oceni revije Manager sodi Jože Anderlič v letu 2008 na 11. mesto med slovenskimi multimilijonarji z revidiranim premoženjem 71,2 mio evrov. Kakšne so zmožnosti takšnega človeka, da bi varoval 160 let star spomenik, kakršen je Kolizej, ki je bil v 19. stoletju osrednje družabno prizorišče Ljubljane in v nasprotju s Kazino, kjer se je srečevala družbena elita tistega časa, »hudičeva stavba«, ker so se v njej srečevali in je bila namenjena vsem družbenim skupinam in slojem? Anderlič je poskrbel za posestvo Pule, ki zagotavlja primerno okolje za elitne dogodke. Njegove zmožnosti varovanja kulturnih spomenikov so s tem očitno izčrpane, saj je na drugi strani Kolizej spremenil v koncentracijsko taborišče, kamor njegove elitne družbe ne prihajajo. Tu so samo ograja, ki je ni možno preplezati, grozilni napis o prepovedanem dostopu, zazidana vrata in odprta okna, da dežuje v stavbo, pa prekinjeni odvodni deževnice, ki zato teče v stavbo in njene temelje. Kakšne ukrepe za povečevanje škode na stavbi je še mogoče najti v njej, pa javnost, ki ostaja pred vrati, niti ne more ugotoviti.

Druge kršitve zakona

Kaj v tej situaciji pomenijo določbe 37. člena zakona, da »ima lastnik oz. posestnik dediščine pravico do brezplačnih pojasnil, nasvetov in navodil pristojne organizacije v zvezi z lastnostmi, družbenim pomenom, ohranitvijo in vzdrževanjem dediščine«? Nedvomno je situacija zaradi propadanja Kolizeja urgentna, za takšne situacije pa isti člen določa, da »je pristojna organizacija v nujnih primerih, kadar dediščini grozi neposredna nevarnost poškodovanja ali uničenja, dolžna lastniku ali posestniku nemudoma nuditi strokovno pomoč /iz prejšnjega odstavka/, in to najkasneje tri dni od predložitve pisnega zahtevka«. Zakonodajalec je povsem zgrešil realno situaci-

jo Kolizeja in ustvaril absurdne zakonske določbe; izhaja namreč iz predpostavke o osveščencem, poštemem, v interesu javnosti in prihodnjih generacij delujočem lastniku spomenika, kar v ničemer ne velja za Anderliča, ki Kolizej spreminja v podrtijo.

Anderlič torej svoje vandalsko početje lahko opisuje, kot da ravna s Kolizejem v sorazmerju s svojimi zmožnostmi. Zakon je idealen za tajkune ravno zato, ker je barvno slep za tajkunski razum; z modelom osveščencem, družbeno odgovornega lastnika kulturne dediščine predpostavlja človeka, ki ne bo kupil kulturnega spomenika, da bi ga porušil. Zakon operira z modelom socialističnega lastnika, ki ga je ideologija tajkunske elite pokopala že pred 15 leti, rada pa ga ohranja kot družbeni dekor za discipliniranje poslušnega posameznika, dobrovoljnega in naivnega, ki se pusti oropati vsega, tudi skupne kulturne dediščine. Tako kot družbeno realnost je tudi zakon sestavljen iz fraz o družbeni odgovornosti vsakogar in iz maloštevilnih določb, ki dajejo tajkunom možnost, da se otresejo balasta te odgovornosti vsakogar in postanejo to, zaradi česar so tajkuni. Družbena odgovornost je potrebna pri množici naivnih in dobrovoljnih posameznikov, med družbeno elito pa je razumljena kot posebna vrsta idiotizma in deležna ciničnega posmeha.

Po 38. členu lahko »zavod /za kulturno dediščino/ lastniku z odločbo odredi delno ali celotno izvedbo določenih ukrepov za izvedbo varovanja v sorazmerju z možnostmi lastnika ob upoštevanju koristi in ugodnosti, ki jih od dediščine ima. Zmožnosti lastnika ter koristi in ugodnosti iz tega člena se presojajo v okviru obdavčljivega premoženja oz. obdavčljivega prihodka«. Glede na degradacijo, ki jo Anderlič povzroča na Kolizeju, mu zavod ne bi le smel, ampak moral odrediti celotno izvedbo ukrepov za zavarovanje spomenika. Zakaj se to ne zgodi?

Čepravje situacija zavestnega degradiranja Kolizeja v medijih in s tem v javnosti v glavnem potlačena in prikrita, to absurdno dogajanje ni v prvi vrsti stvar medijev. V potlačeni, spačeni obliki, deformirani zaradi pravladujočih tajkunskih interesov, je vendar večina relevantnih akterjev seznanjena s škandaloznim stanjem. Za uničevanje Kolizeja ve župan Jankovič, ki še naprej vztraja pri porušenju; seznanjen je zavod za kulturno dediščino, ki je zmožni izdati negativno umetnostnozgodovinsko mnenje o rušenju, očitno pa lastniku Anderliču ne zmore odrediti sanacije škode in njene nadaljnje preprečitve. Lastnikovo početje je bilo prijavljeno inšpekciji, ki je ujeta v pajčevino dvoumnih predpisov in določb o »zmožnostih lastnika« in »njegovih koristih«. Koliko oškodovanja lahko prenese kulturna dediščina, pa se zakonodajalec ni vprašal.

38. člen še določa, da »lahko zavod v primeru neupravičenega neupoštevanja odločbe /o odreditvi ukrepov varovanja/ iz drugega odstavka, ki ogroža vrednote spomenika ali njegovo uporabo, sam izvede oziroma organizira izvedbo varovanja. V takšnem primeru lahko zavod od lastnika terjaja povrnitev sorazmernega dela stroškov, ki bi jih moral nositi lastnik. Za povrnitev stroškov ima država, pokrajina ali občina, ki je financirala izvedbo varovanja, pravico uveljavljati obligacijski zahtevek proti lastniku«. Formulacije so nedorečene, saj je nelogično, da je govor o povrnitvi sorazmernega deleža stroškov, ko pa je razumljivo, da bi moral lastnik povrniti vse stroške, ki nastanejo z njegovim uničevalnim delovanjem. Vendar pa zakonodajalec tu pride do ključnega pojma: če lastnik iz kulturne dediščine oz. spomenika ustvarja podrtijo, ki bi jo celo po tem zakonu smel prav zaradi tega svojega početja podreti, mu je v javnem interesu (občine ali države) možno naložiti obveznost sanacije ali jo celo izvesti ob njegovem bojkotiranju, potem pa iz naziva stroškov odvzeti sam spomenik, ga nacionalizirati. Opazno pa je, da je bil zakonodajalec v zadregi, da bi izgovoril to sakrosanktno besedo, tako kot je v zadregi glede stvarne izpeljave postopka posredovanja zaradi uničevanja spomenika.

Kljub Anderličevemu dokumentiranemu devastiranju Kolizeja, njegovem onemogočanju dostopa javnosti, škodljivim posegom na stavbi, ponujanju v prodajo zgolj zato, da bi ga v resnici lahko porušil, nista občina in država naredili nobenega koraka k sanaciji in razlastitvi. To je verjetno povezano z

okoliščino, da Jankovič vztrajno zagovarja porušenje Kolizeja, namesto da bi v interesu mesta, katerega župan je, poskrbel za uveljavitev javnega interesa, potem ko sta njegovi predhodnici s polno vednostjo neodgovorno in škodljivo prodali spomenik. V takšnem javnem ozračju, z medijsko podporo Krečiča, Rotovnika, Crnkoviča in podobnih, očitno Anderlič lahko verjame, da ga zakon o varstvu kulturne dediščine v ničemer ne zavezuje, pač pa mu njegov 31. člen daje priliko, da Kolizej poruši. Ta klima očitno tudi hromi zavod za kulturno dediščino, ki je dolžan posredovati v primeru uničevanja kulturnega spomenika, a zgolj opazuje ples vandalov.

Toda zakon je presenetljivo koherenten, naklonjen javnemu interesu in varovanju kulturne dediščine in v 4. členu predvideva vlaganje javnih sredstev, »če so potrebna za varovanje, oživiljanje spomenika ali izvedbo drugih ukrepov varstva izredni stroški«. Zakon podrobno opredeljuje različne poti vlaganja javnih sredstev v propadajoči spomenik, za katerega dobronameri lastnik finančno ni zmožen poskrbeti. Predvideva javno sofinanciranje obresti na javno posojilo, o katerem država, pokrajina ali občina sklenejo pogodbo z lastnikom in tako postanejo deleženik na spomeniku. Če pa so javni funkcionarji, kot je Jankovič, strastni zagovorniki porušitve spomenika, je logično, da ne z njihove strani ne s strani lastnika ni pobude za takšno finančno vlaganje.

V 41. členu ZVKD so podrobne določbe, s katerimi bi morali ustaviti in sankcionirati Anderličevo uničevanje Kolizeja. Določeno je, da je »investitor nedovoljenega posega dolžan plačati odškodnino za razvrednotenje dediščine. Odškodnina za razvrednotenje dediščine se določi glede na družbeni pomen in vrednosti razvrednotene dediščine, pri čemer je najmanj enaka stroškom vzpostavitve v prejšnje stanje (...) O odškodnini odloči sodišče. Odškodnina je prihodek državnega proračuna oz. proračuna občine ali pokrajine, ki je spomenik razglasila«. Člen jasno opredeljuje sankcioniranje »nedovoljenega posega investitorja« in tudi postopek sankcioniranja. Toda za javne funkcionarje, Jankoviča s popolno oblastjo v mestnem svetu Ljubljane, pa tudi za zavod za varstvo kulturne dediščine in ministrstvo za kulturo so te določbe očitno mrtva črka na papirju.

Kolizej ni nikakršna izjema v takšnem vandalskem odnosu javnih funkcionarjev do kulturne dediščine. Mladina poroča o prizadevanju za uničenje velikega dela nekoč največjega renesančnega parka v tem delu Evrope ob gradu v Slovenski Bistrici. Podobno kot Jankovič v Ljubljani tam vodi postopek za uničenje podpredsednica SLS Irena Majcen. »Ker lahko posege v državne spomenike dovoli le vlada, se je občina obrnila na kulturno ministrstvo, to pa je moralo pridobiti soglasje stroke. Imenovani sta bili dve strokovni komisiji, ki so ju sestavljali predstavniki območnih enot ZVKDS in ministrstva, obe pa sta se posegu v park uprli (...). Postopek pa s tem ni končan. Ministrstvo je kljub negativnemu mnenju dveh strokovnih komisij pridobilo nasprotno mnenje arhitekta Jerneja Hudoklina. Temu je nato pritrdil še sam direktor ZVKDS dr. Robert Peskar. Ta je nazadnje tudi podpisal dokument, v katerem se strinja z zmanjšanjem spomeniško zavarovanega območja, in na podlagi te listine je vlada državni spomenik dejansko tudi zmanjšala.«¹²

Vanja Pirc še opozarja, da direktor ZVKDS Peskar tokrat ni prvič prišel navzkriž z drugimi predstavniki spomeniške stroke. Ko se je stroka upirala težnjam Janševe oblasti po povečanju igrišča za golf na območju kulturnega spomenika Kobilarna Lipica, je Peskar v diametralnem nasprotju s strokovnimi priporočili konservatorke novogoriškega ZVKDS, strokovnega sveta zavoda Kobilarna Lipica in z mnenji širših strokovnih krogov prižgal zeleno luč za poseg v zavarovano območje. Za Vanjo Pirc, ki v svojem članku protestira proti temu, je njegovo početje »presenetljivo«, v kontekstu tajkunskih privatizacij in koruptnih javnih funkcionarjev pa je to rutinski postopek suspenza varstva kulturne dediščine in javnega interesa v korporativno korist. Tudi postopke o Kolizeju bo usklajeval dr. Robert Peskar, ki ni neobčutljiv za Anderličeve ambicije in aktivnosti. Vendar pa navsezadnje ne bo odločil o tem on, temveč njegovi predstojniki.

Javni funkcionarji ob asistenci korumpiranih medijskih akterjev ustvarjajo ozračje, ki hromi celoten mehanizem varstva kulturne dediščine, tako da so

tudi druge določbe mrtve črke na papirju. Sem spadajo določbe 56. člena zakona, ki v drugi alineji določa »dolžnost lastnika oz. posestnika, da mora pomanjkljivosti ali škodo na spomeniku nemudoma sporočiti pristojni organizaciji«. Jože Anderlič je torej po zakonu dolžan ovaditi sam sebe zaradi preprečevanja dostopa javnosti do Kolizeja, preusmerjanja kapnice v stavbo, zazidavanja vhodnih vrat v stavbo in ter zanemarjanja popravila strehe in puščanja odprtih oken na stavbi. O vsem tem je kulturno inšpekcijo obvestil Karel Lipič v imenu Zveze ekoloških gibanj. Ustrezne institucije, ki bi morale samoiniciativno bdeti nad kulturno dediščino, to počnejo skrajno brezvoljno, očitno pod vtisom prizadevanj javnih funkcionarjev, da naj vendar ugodijo tajkunu, ne pa da naivno varujejo arhitekturno oz. kulturno dediščino in ovirajo gospodarski razvoj.

Glede na dvoumne določbe o obveznosti omogočanja dostopa javnosti do kulturnega spomenika, kjer ni natančneje opredeljeno, kako mora lastnik omogočiti ta dostop, se v 58. členu zakona popolnoma nepričakovano pojavi določba o označevanju nepremičnih spomenikov, ki je vključena na tem mestu in tam, kjer je govor o obveznosti omogočanja dostopa javnosti. Gre za obveznost iz mednarodnega prava in mednarodnih pogodb, ki jo je bilo treba vtakniti nekam v zakon, hkrati pa je z ločitvijo te določbe od opredeljene obveznosti omogočanja dostopa javnosti zakonodajalec očitno želel to določbo čim bolj razvodeneti in narediti brezpredmetno: »Z namenom izboljšanja dostopa javnosti se nepremični spomeniki označijo. Označevanje se opravi, kadar to ni v nasprotju s koristmi varstva in drugimi javnimi koristmi.« Kolizej ni označen za omogočanje dostopa javnosti, zato Anderlič krši tudi 58. člen ZVKD, saj ne omogoča izboljšane oz. sploh nikakršnega dostopa javnosti. Zavodu za varstvo kulturne dediščine daje zakon celo pahljačo konkretnih in jasnih instrumentov za takojšnje ukrepanje proti Anderliču, tako da nereagirane zavoda in oblasti prav tako pomeni kršitev ZVKD.

Anderlič krši tudi 59. člen ZVKD, ki določa, da »mora lastnik oz. posestnik zagotoviti upravljanje spomenika v skladu z aktom o razglasitvi neposredno ali tako, da ga poveri upravljavcu«. Zagotovljeno je zgolj propadanje stavbe in zato je Anderlič opravil potrebne ukrepe, ki so v nasprotju z zakonom, ukrepe, ki bi jih moral storiti, pa je v celoti opustil.

60. člen podrobno določa, da načrt upravljanja določi strateške in izvedbene usmeritve za celovito ohranjanje spomenika in njegovega varstva. Načrt pripravi upravljalec oz. lastnik, sprejme pa ga organ, ki je sprejel akt o razglasitvi spomenika. Načrt bi moral vsebovati: pregled kulturnih vrednot Kolizeja, vizijo njegovega varstva in razvoja, strateške in izvedbene cilje upravljanja, kazalnike in način spremljanja izvajanja varstva, roke veljavnosti načrta, način njegovega dopolnjevanja in spremljanja. Kar zadeva Kolizej, je vse to mrtva črka na papirju, medtem ko stavba propada in čaka, kdaj se bo javnost iztrgala iz svoje ohromelosti in negibnosti ter uveljavila pravno državo tudi za Kolizej. Withalm je ustvaril eminentno javno umetnino, javni prostor in - ker ga z današnjimi tehničnimi, družbenimi in finančnimi zmognostmi ni mogoče ponovno ustvariti - nenadomestljivo kulturno dobro, zdaj pa smo še enkrat odvisni od njegove kreativnosti v upanju, da bo njegova stavba vzdržala vandalski napad tajkuna in njegovih privržencev.

Bankrot pravne države

In kakor je zakon o varstvu kulturne dediščine napisan v enem delu v skladu z interesom tajkunov, ki kupujejo kulturne spomenike, zato da bi jih porušili in dobili poceni gradbeno jamo na dobičkanosni lokaciji, zlasti v 31. členu, ki je sramota za sedanjo družbo in državo ter njun civilizacijski nivo, zakon v tistem delu, ki ga koruptivni javni uradniki popolnoma spregledajo, določa instrumente, potrebne prav za rešitev Kolizeja ter drugih arhitekturnih in kulturnih spomenikov, ki jim tajkuni in korumpirani javni uslužbenci namenjajo enako usodo kot Kolizeju. Rešitev za Kolizej je razlastitev njegovega lastnika, ki je določena v 63. členu: »Razlastitev je dopustna, če so spomenik ali njegove zavarovane vrednote ogrožene in če njihove ohranitve ni mogoče doseči na drug način oz. če ni mogoče na drug

način zagotoviti dostopnosti spomenika v skladu z aktom o razglasitvi. Poseg v lastninsko pravico mora biti sorazmeren javni koristi, zaradi katere pride do razlastitve.« V primeru Kolizeja je razlastitev smiselna in potrebna, saj njegov lastnik ogroža spomenik s skrajno grožnjo njegovega uničenja, gre pa za največji in najpomembnejši arhitekturni spomenik Ljubljane s konca prve polovice 19. stoletja. Ker je javna korist, da se Kolizej ohrani in revitalizira v prvotni lepoti in najbližje prvotni funkciji javnega mesta, ker gre za edini spomenik te vrste na svetu in ker si lastnik prizadeva za njegovo uničenje, je razlastitev potrebna in utemeljena.

Isti člen določa tudi postopek razlastitve, ki jo za spomenike državnega pomena predlaga vlada, za spomenike lokalnega pomena pa pristojni organ pokrajine ali občine, ki je spomenik razglasila. Gre za ureditev razlastitve in omejitve lastninske pravice pri urejanju prostora, kot se dnevno dogaja pri gradnji cest in druge infrastrukture. Razlastitev Kolizeja torej ni nikakršen novum, saj takšni postopki v mnogo primerih potekajo in se zaključujejo vsak dan. Res je, da so v glavnem namenjeni majhnim in nemočnim lastnikom, za katere se javni uradniki ne zavzemajo in jih ne ščitijo, kot to počnejo v primeru tajkunov in tudi Kolizeja. Vendar je to vprašanje pravne države: če se določene zakonske določbe uporablja samo proti slabotnim in nemočnim, proti tajkunom pa ne, potem je to flagranten primer bankrota pravne države.

Kaj je pravna država, je za geslom pravne prakse 19. stoletja ponovil Ernst Bloch: pojem pravne države za revne in bogate.¹³ Šlo je za to, da se liberalizem izpolnjuje s ceno te besedne povezave; deloma je bila postavljena nasproti policijski državi, deloma proti staremu redu privilegijev in stanov. Bloch je imel pred očmi liberalizem s konca 19. in začetka 20. stoletja, ne pa neoliberalizma oz. tajkunske ideologije s konca 20. in začetka 21. stoletja. V svojem zgodnjem obdobju je bil kapitalizem zainteresiran za formalno in zgolj formalno enakost vseh pred državnim zakonom in šlo mu je za uveljavitev za vse veljavne splošnosti pravnega reguliranja. Zato je bila generalnost zakona prvotno dejansko revolucionarna, meščansko progresivna zahteva, v celoti human prodor, poudarja Bloch, nazadnje še pri Rousseauju, in kot taka od samega začetka bistvena določba klasičnega naravnega prava. »Vendar pa je v nadaljevanju, s tem ko se je pravna enakost dvignila nad nezlomljivo neenakost lastnine, služila vburžoazni pravni državi zgolj k temu, da je skrivala privilegije njenega vladajočega razreda za abstraktnim polovičarstvom (...). Predvsem pa je v kapitalistični notranji politiki formalizem generalne pravne enakosti služil in služi temu, da je dolgo pred odkritjem socialnega tržnega gospodarstva, in še vedno poleg njega, zakril državo kot poslovodstvo vladajoče manjšine.«¹⁴

Takšno poslovodstvo služi danes tajkunski manjšini, da lahko lomasti po ljudeh in javnem interesu ter uničuje kulturne spomenike in dediščino, ne da bi zakoni veljali zanjo enako kot za družbeno večino. Ko gre za Kolizej, Anderlič ne izigrava obveznosti iz tega ali onega člena ZVKD, temveč celotno pahljačo obveznosti, ki jih ima lastnik kulturnega spomenika. Hkrati pa država ne na lokalni ne nacionalni ravni ne reagira na njegove kršitve in ne uporabi instrumentov razlastitve za zaščito spomenika. Te instrumente iz dneva v dan rutinsko uporablja proti neštetim lastnikom zemljišč in stavb, ki ovirajo gradnjo infrastrukture - cest, daljnovodov, vodovodov, plinovodov, železnic itd., in jih razlašča z minimalnimi odškodninami, kot da bi bila neustavljiva in pravična izvrševalka naravnih zakonov in usode.

ZVKD neenako obravnava različnih subjektov dviga celo na eksplicitno raven in v 106. členu določa možnost pogodbe z velikim lastnikom, tj. s fizično ali pravno osebo, ki je lastnik velikega števila nepremičnin ali premičnih spomenikov, na primer cerkev ali druga verska skupnost, zavod s področja izobraževanja ali gospodarska družba. Tajkuni, ki kupujejo arhitekturne spomenike, da bi jih porušili in prišli do dobičkanosnih gradbenih jam na atraktivnih lokacijah, tu seveda niso navedeni, saj jih država v obzorju svojega pravnega formalizma sploh ne opazi, tako kot se dela, da ne opazi njihovega devastirajočega delovanja. Toda prav oni so takšni veliki lastniki dediščine in razlog za vpeljavo takega pojma v zakon.

Zakon določa tudi inšpekcijski nadzor nad izvajanjem določb o varstvu kulturne dediščine. Varstvo opravlja inšpektor, pristojen za dediščino, ki ima pooblastila, da pregleduje nepremično in premično kulturno dediščino, knjige in listine v zvezi s prometom z njimi, posegi v dediščino in v spomenike ter z ukrepi za njihovo varstvo in za izdajanje odločb. 112. člen določa inšpekcijske zavezance, ki so definirani glede na posege v kulturno dediščino, pri vzdrževanju in opustitvi vzdrževanja: lastnik oz. posestnik in oseba, ki izvaja vzdrževanje, ter pri škodljivih ravnanjih povzročitelj škode. Določbe zakona se torej konkretno in neposredno nanašajo na uničevanja kulturne dediščine, tudi na Kolizej in grad Škrljevo. 117. člen ZVKD pa inšpekciji za kulturno dediščino konkretno nalaga ukrepe, ki jih je dolžna sprejeti v primeru škodljivega ravnanja s kulturno dediščino. Tako določa, da lahko inšpektor, če ugotovi, da zaradi nepravilnega vzdrževanja, ravnanja ali rabe nepremičnega spomenika oz. nacionalnega bogastva ali zaradi opustitve dolžnega vzdrževanja ali ravnanja obstaja nevarnost njegovega poškodovanja, tako ravnanje ali rabo prepove in odredi potrebne ukrepe za zagotovitev varstva.

(Ne)ukrepanje inšpekcijskih služb

Zveza ekoloških gibanj Slovenije (ZEG) je 2. julija 2008 podala prijavo škode na zavarovanem spomeniku Kolizej in poziv k nujnemu ukrepanju Aleksandru Vidmarju pri Inšpektoratu za kulturo in medije. Njena ekološka patrulja je 1. julija 2008 opravila ogled Kolizeja na Gosposvetski cesti v Ljubljani in ugotovila, daje lastnik stavbe Jože Anderlič soodgovoren, daje neznan oseba na štirih odtočnih cevih deževnice s strehe sistematično odstranila dele odtočnih cevi in jih preusmerila tako, da od začetka julija tega leta večina deževnice teče pod temelje oz. v hišo. Opozorila je, da to pomeni zavestno oškodovanje, ogrožanje ter uničevanje zavarovanega kulturnega spomenika. Lastnik, ki si javno prizadeva, da bi dosegel porušenje, s tem zavestno povzroča škodo na spomeniku, da bi pospešil porušenje. Hkrati je odprta in razbita vrsta oken, tako da dež pada v stavbo in ta pospešeno propada. ZEG je na osnovi zaporednih ogledov ugotovila, da lastnik vedno bolj neženirano povzroča škodo na spomeniško zavarovani stavbi, saj je vsak teden več razbitih ali odprtih oken in prekinjenih odtočnih cevi za deževnico. Zato je predlagala inšpektoratu, da opravi nujni ogled stavbe Kolizej in izda odločbo, ki bo lastniku naložila:

- ponovno vzpostavitev delovanja odtočnih cevi za deževnico;
  - zavarovanje odprtih oken in strehe, da ne bo nastajala škoda na spomeniku in da bodo stroški njegove obnove čim manjši;
  - dostop javnosti do kulturnega spomenika, ker bo edino tako vzpostavljen ustrezen nadzor nad prizadevanjem, da bi bil propad stavbe čim bolj pospešen. ZEG je opozorila, da je pravica javnosti do dostopa do kulturnega spomenika ena bistvenih pravic, ki bo v tem primeru onemogočila uničevanje stavbe.¹⁵
- Glavni inšpektor mag. Aleksander Vidmar je ZEG obvestil, da je njegov inšpektorat pristojen za nadzor nad spoštovanjem določil Zakona o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1, Ur. l. RS, št. 16/08), da pa je o tej zadevi vsebinsko odločil že drugi državni organ na podlagi predpisa, katerega nadzor je v njegovi pristojnosti. Izvedbo nujnih vzdrževalnih del je lastniku Kolizeja že odredil gradbeni inšpektor Inšpektorata RS za okolje in prostor z odločbo št. 356-02-693/2005, izdano na podlagi določil Zakona o graditvi objektov (ZGO-1, Ur. l. RS št. 110/02). Rok za izvedbo navedenih del je skladno s sklepom o podaljšanju roka, iste številke, z dne 12. 4. 2007, potekel 30. 6. 2008.

Glede dostopa javnosti do kulturnega spomenika Kolizej je inšpektor pojasnil, da 54. člen ZVKD res določa, da morajo biti spomeniki v sorazmerju z možnostmi lastnika oz. posestnika dostopni javnosti, vendar pa ta določba nima ustreznega nadaljevanja med inšpekcijskimi ukrepi oz. kazenskimi določbami tega zakona, zato omogočanja dostopa javnosti do spomenika ni mogoče lastniku odrediti z inšpekcijskim ukrepom - odločbo. Celo obratno, inšpektor je opozoril, da je Kolizej z odločbo gradbenega inšpektorja

opredeljen kot nevarna gradnja po določilih ZGO-1, kar po njegovem pomeni, da Kolizej ogroža premoženje, zdravje in življenje ljudi, promet in sosednje objekte oziroma njegovo okolico. Zato je mag. Aleksander Vidmar sklenil, da je v tem primeru v javnem interesu, da se dostop do objekta celo prepriči.¹⁶

Ker Anderlič tri leta ni uresničil odločbe o nujnih vzdrževalnih delih na spomeniku Kolizej, saj je pretekel že skrajni rok za njeno uresničitev, bi opozorjeni inšpektor moral ukrepati v skladu z drugim odstavkom 117. člena, ki v primeru, da je zaradi nepravilnega vzdrževanja, ravnanja, rabe ali opustitve dolžnega vzdrževanja ali ravnanja lastnika ali posestnika oz. osebe, ki izvaja vzdrževanje, ogroženo nacionalno bogastvo, predvideva, da inšpektor z odločbo začasno odvzame posest in nepremičnino prepusti v hrambo državnemu ali pooblaščenemu muzeju do izpolnitve pogojev za vrnitev. Inšpektor s svojim obvestilom dokumentira neukrepanje in neizvrševanje dolžnosti, ki mu jih nalaga zakon. Namesto tega cinično opozarja, da je v javnem interesu, da javnost do spomenika Kolizej zaradi njegovega slabega stanja nima dostopa. To slabo stanje pa je posledica škodljivega ravnanja lastnika in neposredovanja inšpektorata oz. ministrstva za kulturo. Stališče inšpektorata je torej, da zakona o varstvu kulturne dediščine v odnosu do ogrožanja Kolizeja ni treba upoštevati. To je spodbijanje pravne države. Inšpektor Aleksander Vidmar vidi in navaja samo razloge, ki govorijo v prid propadu Kolizeja, svojih dolžnosti za njegovo zavarovanje pa ne. V celoti ignorira svojo funkcijo zaščite kulturnih spomenikov in posredovanja, kadar so ogroženi.

Drugi odstavek tega člena določa možno stopnjevanje inšpekcijskega ukrepanja. Če je zaradi nepravilnega vzdrževanja, ravnanja, rabe ali opustitve dolžnega vzdrževanja ali ravnanja lastnika ali posestnika oz. osebe, ki izvaja vzdrževanje, ogroženo nacionalno bogastvo, lahko inšpektor z odločbo začasno odvzame posest in nepremičnino prepusti v hrambo državnemu ali pooblaščenemu muzeju do izpolnitve pogojev za vrnitev. Pogoji so izpolnjeni, ko sta zagotovljena ravnanje in raba nacionalnega bogastva v skladu z zakonom. Kolizej in grad Škrljevo v vseh točkah izpolnjujeta pogoje za začasni odvzem in razlastitev.

Zakon ima tudi kazenske določbe, ki so neposredno uporabne za škodljivo ravnanje s Kolizejem. Z globo od 400 do 4.000 evrov se kaznuje za prekršek pravna oseba ali samostojni podjetnik, ki ne sporoči pomanjklivosti ali škode na spomeniku v skladu z drugim odstavkom 56. člena zakona. Ker gre pri Kolizeju za situacijo, ko lastnik sam povzroča nastajanje škode na kulturnem spomeniku, ta določba izrecno velja zanj. Še višja kazen za prekršek (od 2.000 do 40.000 evrov) je določena v 127. členu za pravno osebo, samostojnega obrtnika in posameznika, ki s spomenikom ne ravna v skladu s 36. členom zakona, po katerem je lastnik spomenika dolžan z njim ravnati tako, da se zagotavlja čim večja ohranitev njegovih kulturnih vrednot za prihodnost. Nadaljnji prekršek, ki je storjen v zvezi s Kolizejem, je opredeljen v 128. členu, po katerem se z globo 400 do 4.000 evrov kaznuje izvajalec javne službe, če ne objavi vstopnine in odpiralnega časa v skladu s šestim odstavkom 87. člena tega zakona. Ker je Kolizej zaščiten kulturni spomenik, prav tako pa grad Škrljevo, je njun lastnik dolžan urediti vstop za javnost ter določiti vstopnino in odpiralni čas.

Lastnik Kolizeja se tudi ne more sklicevati na okoliščino, da je v aktu o razglasitvi nepremičnega spomenika, ki je začel veljati pred uveljavitvijo spremembe zakona, varstveni režim določen na način, iz katerega se ne da razbrati njegovega obsega. Potem velja splošni varstveni režim po 134. členu: pri posameznih kulturnih spomenikih se varujejo vse zunanje značilnosti, kot so gabariti, zasnova pročelij, tlorisni razporedi, značilni naravni in umetni materiali, ter konstrukcijske značilnosti, ustreznost namembnosti, značilna pojavnost v prostoru, arheološke plasti in razmerja spomenika in posebno njegovo vplivno območje. V primeru Kolizeja to pomeni, da ga ni mogoče obzidati z drugo stavbo, saj je njegova kulturnohistorična vrednost povezana z vsemi elementi, ki jih našteva zakon, tudi z njegovim vplivnim območjem, ki je enak s parcelo, na kateri stoji.

Zakon o varstvu kulturne dediščine, z izjemo 31. in 78. člena,¹⁷ celovito in primerno varuje kulturno dediščino v Sloveniji. Predvideva razlastitev lastnikov spomenikov, če le-teh ni mogoče ohraniti in rešiti na drug način, kar nedvomno velja za Kolizej. Pravni instrumenti za rešitev in revitalizacijo Kolizeja obstajajo, vprašanje je, zakaj jih država ne uveljavi. In kolikor jih ne uveljavi ter dopušča tajkunom, da rušijo kulturno dediščino in arhitekturne spomenike, kakršen je Kolizej, popušča tudi pri samem uveljavljanju pravne države. Nevestni in koruptni javni funkcionarji, ki se udejstvujejo pri rušenju in izigravanju pravne države, so ključni (in večji kot tajkuni) problem sedanje slovenske družbe in najbolj odgovorni za ogroženost Kolizeja, ki je le simptom za vandalski napad na kulturno dediščino, na dediščino, ki jo bo sedanja generacija predala kasnejšim generacijam, in s tem za obubožanje - socialno, kulturno in zgodovinsko - s katerim se bodo soočale tudi poznejše generacije.

Uničevanje Kolizeja in njegovo slabo stanje, veliko slabše kot v času socializma po vojni in sploh kdaj koli prej, je torej tudi simptom koruptivnosti današnje družbe in neujavnosti zakona o kulturni dediščini ter drugih zakonov. Zakon ni mrtva črka na papirju, četudi je skoraj samo to, je pa travmatično in neznosno dejstvo za tajkune in koruptne javne funkcionarje. Zato sta javna osveščenoost o zakonu(-ih) ter javna razprava o diskrepanci med zakoni in stvarnim družbenim stanjem bistvena za uveljavitev kulture in socialnosti tudi na področju kulturne dediščine. Fatalistično gledanje na razkorak med zakonom in resničnostjo, češ, saj se tajkunski interesi neustavljivo uveljavljajo in potepajo vsakršno nasprotovanje, je prav tako človeško, socialno in kulturno uničujoče kot zmagoslavni vandalski krik tajkunskega adepta, ki je opazil, da je tisto jutro padel Šumi.

Opombe:

- ¹ Manager, št. 4, april 2008, str. 35.
- ² Matjaž Gantar, »Tema: Koliko je mogoče pri nas obogateti po nepošteni poti«, Manager, št. 4, april 2008, str. 124.
- ³ G. W. F. Hegel, Grundlinien der Philosophie des Rechts, Werke, 7, Frankfurt na Majni, 1970, str. 509.
- ⁴ Alex Goldfarb, Marina Litvinenko, Disidentova smrt, Zastrupitev Aleksandra Litvinenka in vrnitev KGB, Ljubljana, 2008, str. 70.
- ⁵ Ljubljanski župan Zoran Janković, kije uvrščen na 64. mesto lestvice najbogatejših Slovencev revije Manager v letu 2008, izstopa posvoji servilnosti. V zvezi s Kolizejem je izjavil, »da se je Anderlič odločil za prodajo Kolizeja, ker mu je bilo dovolj pregovarjanja in zaščitnikov kulturnih objektov«. To sočutje do Anderličeve pravice, da podre zaščiteni kulturni spomenik, spominja na Crnkovičevo sočutje z Gantarjem ob porušenju Šumija. Sicer pa sta oba zelo hladna in neprizadeta ob stiskah drugih ljudi, kar je Janković demonstriral ob odstranitvi vrtičkov ob Žalah, Crnkovič pa to demonstrira praktično v vsakem svojem novinarskem izdelku. V resnici je Anderlič izvedel fiktivno ponudbo prodaje Kolizeja, da je izpolnil enega od zakonskih pogojev, da ga lahko v nadaljevanju poruši. Kljub temu mu je uspelo zbuditi sočutje pri županu. Po Jankovičevi oceni je Kolizej izživ državi. Če država res hoče zaščititi kulturni zgodovinski objekt, ima možnost, da ga v 30 dneh kupi in ga obnovi po standardih, ki jih zahteva, je dejal župan. Prepričan je, da tudi nova statična analiza ne bo pokazala nič novega, zato pričakuje, da bo lahko MOL na podlagi poročila zavoda umaknila zaščito Kolizeja. To po županovih besedah pomeni, da bo Anderlič lahko realiziral projekt Novi Kolizej, ki poleg koncertne dvorane predvideva tudi gradnjo stanovanj. STA, Ljubljana, 25. 5. 2008.
- ⁶ Cankarjev dom, Štihova dvorana, 8. 12. 2004.
- ⁷ »Kolizej ne ogroža CD«, Delo, 30. 10. 2004.
- ⁸ Marko Crnkovič, »^ému je služil Šumi?«, Dnevnik, 25. april 2006.
- ⁹ Colin Crouch, Post-Democracy, Cambridge, 2004, str. 88.
- ¹⁰ Kerstin Odendahl, Kulturgüterschutz, Entwicklung, Struktur und Dogmatik eines ebenenübergreifenden Normensystems, Tübingen, 2005, str. 336.
- ¹¹ Kerstin Odendahl, Kulturgüterschutz, str. 424.
- ¹² Vanja Pirc, »Politika pred stroko«, Mladina, št. 23, 6. 6. 2008, str. 14.
- ¹³ Ernst Bloch, Naturrecht und menschliche Würde, Frankfurt na Majni, 1961, str. 157.
- ¹⁴ Ernst Bloch, pravtam, str. 158.
- ¹⁵ Zveza ekoloških gibanj Slovenije - ZEG, Prijava Inšpektoratu za kulturo in medije, 2. 7. 2008.
- ¹⁶ Mag. Aleksander Vidmar, Inšpektorat Republike Slovenije za kulturo in medije, 17. 7. 2008.
- ¹⁷ »Posebna specialiteta novega ZVKD-1 so pooblastila ministra v 31. in 78. členu, na podlagi katerih lahko kadar oli mimo javne službe odloči o odstranitvi (= uničenju) spomenika ali dediščine oziroma izda dovoljenje za poseg v varovani prostor.« Dragan Matič, »Simonitijska nova oblačila. Kaj je mandat sedanje oblasti prinesel kulturni dediščini?«, Mladina, št. 32, 2008, str. 29.

rešimo kolizej

justin wideman

lil

uvodnik
esej
zgodovina
prevodi

o dopustnosti izravnalnih ukrepov pri varstvu kulturne dediščine

Justin Wideman iz Teksasa je član prostovoljne organizacije Family International in se ukvarja z iskanjem trajnih rešitev socialnih problemov. Kot zagret študent zgodovine in amaterski fotograf in pisec na osnovi lastnih izkušenj opozarja na toplino kulture in izkušnje v državah jugovzhodne Evrope, zlasti na področju nekdanje Jugoslavije, kjer dela od leta 1999.

»Tega, kar imaš, ne ceniš, dokler ni prepozno.«

Kolizej je bil zgrajen v letih 1845-1847 kot vojaško poslopje za oficirje in vojake avstroogrške armade in je postal pomembno kulturno in zabavno vozlišče mesta tistega obdobja. Takrat je bil zgrajen na obrobju mesta, danes pa je del živahnega mestnega središča Ljubljane. Med njegovimi modernimi sosedami so banka, pisarne in hotel s kazinojem. Preživel je rušilni potres leta 1895, tri vojne in okupacijo mesta (v letih 1942-1945) in še vedno se drži pokonci - nekateri sicer pravijo, da komaj še - in je dom majhnega števila socialnih najemnikov. Kolizej je tudi žrtev razvoja mesta, ki se zdaj, ko je Slovenija članica Evropske unije, stopnjuje zaradi dotoka kapitala.

Če pogledamo širšo sliko, Kolizej kot zgodovinska zgradba ne ustreza današnjemu času. Investitorji lahko gradijo na novo za manj denarja kot stane obnova, in tako Kolizej čaka... za zdaj. Razumem, da je trenutno v zasebnih rokah, toda cene nepremičnin v tem območju bodo v naslednjih letih skokovito narasle. To pomeni, da je le še vprašanje časa, kdaj bodo Kolizejevi kamniti zidovi začutili uničujoče udarce krogle za rušenje oziroma zaslišali sikanje detonacijske vrvice. In zgodovine ne bo več.

Vprašanje je, zakaj Ljubljana ne ceni Kolizeja. Edini razlog, ki sem ga sam lahko našel, je, da premore toliko pomembnih zgradb, da ta na žalost ne pomeni prav veliko. Med ljubljanskimi zanimivostmi so zgradbe, o kakršnih druga mesta lahko le sanjajo, da bi jih imela znotraj svojih vrat. Navedel bom le nekaj primerov.

Mnogo zgradb je primer slave in blišča arhitekture poznega 19. in zgodnjega 20. stoletja in so praktično živa razstava evropske arhitekture zadnjih nekaj stoletij. Na slikah je le nekaj točk, ki jih je v mestu treba videti. Vendar pa, kako naj ob njih zares uživamo, če vemo, da so druge zgodovinske stavbe spregledane in jih sčasoma čaka uničenje? Sprašujem se, kaj bi rekli ljudje, ki so pametnejši od mene. Z vizijo, daljnovidnostjo, navdihom in pravičnim vzdrževanjem je možno uresničiti sobivanje preteklih in prihodnjih dosežkov. Ali lahko naslednjim generacijam zapustimo nedotaknjeno zgodovino, če ne zaradi drugega, pa zato, da jim pokažemo, kako nam ni bilo vseeno in kako začetek 21. stoletja ni bil le obdobje gonje za denarjem in sledenja globalnim trendom?

Pravijo, da stvari ne cenimo zares, dokler jo imamo. Palača iz 19. stoletja, visoka štiri nadstropja in dolga skoraj za nogometno igrišče, razstavljena na koščke in odpeljana kot material za nasutje, se zdi precej drag način, kako se ponovno naučiti te lekcije. Obstaja tudi drugačen način. Reče se mu »Rešimo Kolizej«!

Kolizija Kolizej

Ali se lahko učimo iz zgodovine

Zgornje besedilo (»Rešimo Kolizej«) je bilo napisano v afektu, po mojem prvem obisku Kolizeja. Ljubljano sem obiskal večkrat, zdela se mi je očarljivo in prijazno mesto, toda moji obiski so bili pokvarjeni, ker sem moral gledati Kolizej v njegovem tragičnem stanju razpadanja - kot okrušen zob v sicer lepem nasmehu mesta.

Sprehajal sem se po peščenih dvoriščih okrog zgradbe, ki so jih takrat uporabljali kot komercialna parkirišča, in pod neosvetljenimi arkadami, skozi katere prideš na drugo stran zgradbe. Od blizu sem videl njeno sedanje stanje in se spraševal, kakšna bi lahko bila, kakšna bi lahko postala. Ali bodo okrušeni cvetovi, ki krasijo zidove, še kdaj zasijali v vsej svoji lepoti, ali pa se bodo zdrobili v prah?

Zame je Kolizej slovenski ekvivalent velikanskim kipom Bude, ki so jih razstrelili v afganistanski provinci Bayman. Morda ni tako star in nima verske simbolike, je pa enako nenadomestljiv. Razstrelitev Bude je katastrofa, ki bi seji lahko izognili, če bi zgodovinskim in turističnim vrednotam dali prednost pred nestrpnostjo in predsodki, in enako velja za Kolizej.

Obiskal sem mnogo mest in opazoval različne kulture v ZDA, Evropi, Aziji in na Bližnjem vzhodu. V tem procesu sem razvil tako močno zanimanje kot globoko spoštovanje do krajevne zgodovine. Zlasti so me prevzeli preostanki preteklosti sredi sedanjega okolja. Pogosto jih razumem kot komentar sodobnega življenja. Med primeri, ki sem jih preučeval, se mi Kolizej zdi izstopajoč kot znanilec svojega zgodovinskega obdobja, pa tudi zaradi svojega epskega boja, da bi preživel in se prilagodil našemu času.

Ljubljana morda ne bo takoj trpela zaradi tega, ker bo imela eno zgodovinsko zgradbo manj. Toda če bo Kolizej uničen, se moramo vprašati, katere druge spomenike bo doletela podobna usoda, ko bodo postali v napoto prihodnjim investicijskim načrtom.

Ljubljana ni edino mesto, ki se sooča s kompleksno dilemo, kako graditi za prihodnost, ne da bi pokopali preteklost. Ima pa dve ali tri pomembne prednosti pred mnogimi drugimi. Prva je, da je trenutno ogroženo sorazmerno majhno število spomenikov. Poleg tega je bilo mnogo zgodovinskih zgradb v središču mesta že obnovljenih ali trenutno poteka obnova njihove nekdanje veličine, kar kaže, kaj vse je mogoče narediti. Pomaga tudi, da so na obeh straneh inteligentni in dobro poučeni ljudje, kar je pripeljalo do zdrave razprave in svežih idej.

Pred kakimi petimi desetletji so mnoga mesta ameriškega severovzhoda četrt za četrtjo rušila postarane, zanemarjene kamnite gradnje, preden so se zavedla, da ima zgodovina mnogo večjo vrednost od najnovejših nepremičnin. Da ne bi ponavljali napake, so načrtovalci mest mnogo preostalih spomenikov

spremenili v luksuzna stanovanja in trgovine, kar se je mestom dvojno poplačalo v obliki vrednosti parcel in turizma. Primer je bostonski Black Bay.

Druga mesta so to opazila in ravnala podobno. V San Franciscu od devetdesetih dalje preurejajo stara skladišča v visoko tehnološko opremljene pisarne za spletna podjetja ter tako varujejo in obnavljajo zgodovinske spomenike, kot je Geneva Car Barn, kije dobil ime - Kaščča za tramvaje Geneva - ker je bilo v njem spravljeno nekaj prvih tramvajev v San Franciscu. Dvonadstropna romaneskna zgradba iz leta 1901 je komaj preživela potres in požar leta 1906 in je bila večkrat prenovljena. Danes je spomeniško zaščiten in lahko pod imenom Geneva Office Building and Powerhouse uživa svoje drugo stoletje in zaslužen mir. Zgodovina šteje!

Spletna povezava <http://www.genevaofficebuilding.org/>

Naj omenim še nekaj primerov bližje svojega doma. Spomnim se, ko sem leta 1998 obiskal prijatelje v Budakesziju na Madžarskem, majhnem mestu kakih 10 kilometrov zahodno od Budimpešte na budimski strani Donave. Ko sem se vozil z mestnim avtobusom, sem za novozgrajenim trgovskim središčem Mammot 2 opazoval ogromno, predsocijalistično, opustošeno in ograjeno zemljišče tovarne Ganz, ki je do zaprtja leta 1964 izdelovala električne tramvaje. Očitno je šlo le za urbano pokopališče preteklih časov in za zanimivo lokacijo, a brez prihodnosti, kar bi lahko komur koli služilo kot opravičilo, da ga zravna z zemljo ter zgradi sodobna in bolj funkcionalna stanovanja in pisarne. Na srečo pa je nekdo tam začutil večji potencial.

Med krajšim obiskom leta 2004 so moji prijatelji s svojimi majhnimi otroki želeli na sprehod v novi park, jaz pa sem se jim pridružil. Ko smo se sprehajali po znanih ulicah, sem zagledal Park Millenaris, območje s pomlajenima in čudovitima zgradbo in parkom, ki sta hlad industrijske gradnje nadomestila s toploto in soncem poletnega dopoldneva. Nikoli si ne bi mislil, da je kaj takega mogoče, sploh če je tako pristno ohranjen videz skladišča z opečnimi zidovi in železnimi stopnišči, skladišča pa so preurejena v paviljone znotraj parka. Ohranili so celotno strukturo in jo z nekaj spretnimi preureditvami, jezercem in valovitimi tratami samo prilagodili novi publiki in novemu stoletju (sl. 7).

Spletna povezava: <http://www.millenaris.com>

Čeprav se po obsegu in značaju zgradbi precej razlikujeta, vseeno upam, da se tako kot Millenaris tudi Kolizej lahko kot mitološki Feniks dvigne iz pepela, z nekoliko daljnovidnosti, iniciative in vizije premaga uničenje ter postane nosilec arhitekturne dediščine in njenega varovanja, ob tem ko še vedno služi javnosti. Morda je še ustrenejši primer drugih starih vojašnic. Nahajajo se blizu železniške postaje severnohrvaškega mesta Varaždin in so več let služile

Slika 2: Veličastna pošta iz leta 1846, ko so pošto vozile še konjske vprege.

Slika 1: Ena najstarejših in najlepših železniških postaj v širši okolici.

Slika 3: Prelepa reka Ljubljanica, ki teče skozi staro mesto.

Slika 5: Slavno Tramostovje čez Ljubljanico - trije mostovi za ceno enega.

kot bivališče beguncem in begunkam hrvaške vojne za osamosvojitve (1991-1995), kasneje pa kot dom za iskalce azila med etničnimi konflikti na Kosovu.

Vojašnice sem obiskal leta 1999 in ponovno leta 2001. Obakrat sem pripeljal humanitarno pomoč za tam živeče begunce, kar je bil del nevladne iniciative, s katero sem takrat sodeloval. Vojašnice so s svojimi nizkimi vhodi in ozkimi, mračnimi hodniki po videzu in ozračju spominjale na podzemne jame. Nejasne figure so kukale iz vlažnih sob, v katerih so odeje, obešene med posteljami, ločevale družine. Razbita okna in luknje v ometu so bile zadelane s kartonom in cunjami, ki naj bi ščitili pred mrazom in mrčesom. Zgradba je bila v slabem stanju, njeni prebivalci v tragičnem.

Leta 2006 pa je mesto zgradbo skupaj s parcelo kupilo od države in jo prenovilo v najsodobnejši študentski dom.

Skupaj z bodečo žico in visoko zidano ograjo je izginilo zlovešče ozračje. Vojašnice so prenovili in prilagodili času tako, da so obdržale svoj dostojanstveni videz in privlačnost, vendar v novi, svetli podobi. Varnostna vrata, ki se odpirajo z elektronskimi karticami, in kovinski nadstrešek nad glavnim vhodom so dodali nekaj bleščave. Iz trna v peti sta tako nastala donosna ideja za mesto in moderno študentsko domovanje na odlični lokaciji. Nič čudnega, da je danes zgradba v ponos tako mestu kot izobraževalnim institucijam, po katerih je Varaždin poznan.

Spletna stran: <http://www.scvz.hr/studentski-dom.html>

Navajanje primerov pa ne bi bilo popolno, če bi izpustili Eisernes Haus - Železno hišo v Gradcu, ki je najbrž poleg Kolizeja edina še obstoječa zgradba dokaj nenavadnega avstrijskega arhitekta Josefa (nekateri zgodovinarji ga navajajo kot Johanna) Benedikta Withalma. Zgrajena je bila v letih 1847-1848 in v prvem nadstropju je Withalm odprl in vodil veliko kavarno Café Meran,

dokler ni zgradbe leta 1852 prodal. Čeprav se Withalmovi zgradbi razlikujeta po velikosti in prvotnem namenu, sta si arhitekturno podobni.

Železno hišo so pred kratkim obnovili in priključili Kunsthaus Graz, ogromnemu razstaviščnemu prostoru z vesoljsko arhitekturo, ki so ga ustvarjalci ljubice poimenovali Prijazni vesoljec. V zadnjem stoletju in pol so Eisernes Haus večkrat predelali, nazadnje so ponovno dodali teraso na strehi, tako da je zgradba spet zelo podobna prvotni. Železna hiša je jasen pomnik o zgodovini mesta in Withalmovem prispevku k njej, hkrati pa dobro služi mestu in obiskovalcem.

Spletna povezava: http://www.recovis-restaurierung.de/seiten/referenzen_eiserenes_haus_graz.htm

Upam, da bo prebivalstvo Ljubljane znalo ceniti zgodovinske zaklade svojega mesta vsaj toliko kot naključni obiskovalci in da bo nekako doseglo sporazum o prenovi Kolizeja in njegovi počastitvi kot spomenika vztrajnosti in srčnosti slovenskega ljudstva v zgodovini dežele. Drugi so to ljudstvo pogosto omalovaževali, zapustili in prezrli, vendar ni nikoli propadlo. Prav tako se to ne bi smelo zgoditi pomembnim zgodovinskim zgradbam na slovenski zemlji.

Še anekdota:

Po urah in urah preprirov o tipu vodovoda, ki naj bi ga napeljali, se je zdelo, daje mestni svet Pacific Viste na mrtvi točki. Eden od članov je rekel: »Predlagam, da se posvetujemo z mestnim inženirjem Los Angelesa, kateri tip se mu zdi najuspešnejši. Če se lahko česa naučimo na napakah drugega mesta, mislim, da je prav, da to naredimo.« Pripadnik nasprotnega tabora v mestnem svetu je zavpil: »Zakaj bi se morali učiti na napakah Los Angelesa?« Močno je udaril po mizi in zakričal: »Gospodje! Trdim, da je Pacific Vista zdaj dovolj veliko mesto, da dela lastne napake!«

Spletne povezave: <http://www.thefamily.org>, <http://XYZZone.wordpress.com>

Slika 4: Srednjeveški grad na hribu.

Slika 7: Millenaris

Slika 6: Zmajski most, ki nedaleč stran varuje staro mesto.

staro in novo

andrej hrausky

Ei

uvodnik
esej
zgodovina
prevodi

Minljivost novega

Ko govorimo o času, ki prehitro mineva, večinoma mislimo na pretekli čas. Vse, česar se spomnimo in kar doživimo, vse naše izkušnje in spomini se nanašajo na preteklost. Svet doživljamo trenutno in vse, kar se nam dogaja, je že v naslednjem trenutku le spomin. Nič drugače ni z arhitekturo, vse novo je takoj po izvedbi staro in je kontekst prihodnjih posegov. Zato bi se vprašanje o odnosu med starim in novim lahko glasilo tudi: staro in manj staro. Vse, kar smo zgradili, bo že jutri staro, nasproti nekemu prihajajočemu »novemu«.

Brez končnega odgovora

Vsak poseg v prostor je poseg v obstoječe in hkrati njegova sprememba. Danes gradimo skoraj izključno v prostoru, ki smo ga sami ustvarili in preoblikovali. Ta proces poteka že tisočletja in toliko je stara tudi arhitektura. Z nekaj ironije bi lahko rekli, da je arhitektura že rešila vse probleme bivanja in spominjanja. Ljudje še danes potrebujejo podobno posteljo za spanje kot v starem Egiptu, njihove simbole - piramide in obeliske - pa še danes prepoznamo kot monumentalna znamenja. Pa vendar se arhitektura vedno znova ukvarja z istimi problemi in jih poskuša rešiti na novo. Pravimo, da gradi v slogu svojega časa. Ne gre le za nove potrebe, ki jih nekdaj ni bilo, in za nove tehnološke možnosti, ampak se spreminja tudi arhitekturni jezik. Tako nove gradnje v prostor ne prinašajo le dodatnih tipov stavb, ampak tudi nov, drugačen likovni izraz. Z industrijsko revolucijo se je denimo pojavila cela vrsta novih tipov: gledališče, sodišče, muzej, železniška postaja, tovarna ... Novi tipi stavb so prevzemali zgodovinske zglede, tovarne so včasih povzemale oblike gradov, železniške postaje palače, in šele sčasoma so se razvili posamezni tipi stavb, ki so izražali svojo funkcijo. Železniška postaja je postala železniška postaja in tovarna samo tovarna. Pa tudi ti odgovori niso dokončni in problemi gradnje se vedno znova postavljajo na novo. Nova vprašanja zahtevajo nove odgovore, vendar ti nočejo biti izven časa in prostora. Poskušajo pokazati, da so logično nadaljevanje naše civilizacije, da izhajajo iz njene izkušnje in puščajo nastavke bodočemu razvoju. Do katere mere naj bi se novi posegi prilagajali obstoječemu? Tudi to vprašanje se postavlja znova in znova, odgovori pa so bili v zgodovini zelo različni.

Zrcalo civilizacije

Iz zgodovine pa tudi sedanjosti poznamo obe skrajnosti - popolno brezobzirnost pa tudi pretirano skrb do obstoječega. Arhitektura kot izraz politične moči je morala biti včasih izbrisana z zemeljske površine, takoj ko je zmagala druga politična opcija. Tudi funkcionalizem se je zavzemal za nov svet in Le Corbusier je leta 1925 brez milosti predlagal rušenje starega dela Pariza, da bi

lahko uresničil svoj Plan Voisin. Alexis de Sakhnoffsky, ameriški oblikovalec ruskega rodu, je v 30. letih 20. stoletja predlagal celo preoblikovanje ljudi. S plastično operacijo odstranjena ušesa bi ustvarila sodoben človeški obraz v skladu s pravili oblikovanja »stream-line«. Romantični historicizem 19. stoletja je šel v drugo skrajnost. Arhitekti, na primer Viollet-le-Duc v gradu Pierrefonds (1857-1861), so se obstoječemu s svojo osebno interpretacijo zgodovine prilagodili in obnovili tudi tisto, česar prej ni bilo. Tudi arhitektom, ki so obnavljali v prvi in drugi svetovni vojni porušena mesta, ni šlo dosti bolje. Pri obnovi cerkva in mestnih hiš so izluščili le eno slogovno obdobje in v svojih prizadevanjih po avtentičnosti ustvarili stavbe, kakršnih nikoli ni bilo. Zato so mnoga mestna središča po Evropi danes videti starejša, kot so v resnici. Na prvi pogled se zdi, da je gotska kraljeva palača na Grand-Place v Bruslju najstarejša stavba na trgu, vendar jo je arhitekt Victor Jamaer dokončal leta 1885. Danes redko pomislimo, da je bil denimo znameniti gotski stolp katedrale v Ulmu končan leto kasneje kot Eiffelov stolp.

Tudi danes srečujemo oba pristopa. V nekaterih turističnih krajih je zapovedana gradnja po starem, drugod, na primer na Nizozemskem ali v Šanghaju, se zdi, da je mogoče vse. Videti je, kot da je glavni cilj vsakega novega arhitekturnega posega prepričati okolico. Zaradi brezbržnosti do konteksta v šali ali upravičeno govorimo o stavbah, ki so padle z Marsa. Lahko bi rekli, da je odgovor odvisen od gradbene kulture.

Kultura ni spektakel

Ko so slavnega pianista po koncertu povprašali o publiki, je odvrnil, da je bila slaba, saj je ploskala tudi takrat, ko je igral slabo. S tem je opisal bistvene značilnosti, ki so hkrati pomanjkljivosti kulture. Da bi glasbo razumeli (in torej v njej uživali), potrebujemo znanje, posluš in tradicijo. To pa dosežemo z leti. Zato radi pravimo, da so za dosego neke kulturne stopnje potrebna leta, ki jih ni mogoče preskakovati. Zelo nepraktično v današnjih časih, ki slavijo hitrost in takojšnji užitek. Namesto kulture se uveljavlja spektakel. Ta ne potrebuje predznanja, užitek temelji na radovednosti in strasteh, ki jih pritegne neobičajnost, če ne kar šokantnost. Ta razlika, ki jo še največkrat opisujemo s primerjavo med evropskim umetniškim filmom in holivudsko produkcijo, se je že davno pojavila tudi v umetnosti. V arhitekturi imajo spektakularne stavbe posebno vlogo in zgodovino. Že dolgo vemo, da nebotičniki na Manhattnu niso diagrami vrednosti zemljišča, ampak ambicij investorjev. Če je stavba dovolj velika, neobičajna in draga, ji je uspeh zagotovljen. Kdo je sploh slišal za Bilbao, Dubaj, Kuala Lumpur p r e d . ? Vendar je kultura gradnje nekaj drugega. Še posebno v srednji Evropi je prisoten občutek za kontekst. Ta ima ne nazadnje dolgoletno tradicijo in tudi potreben teoretični aparat, ki do danes

ni izgubil relevantnosti. »Vsaka doba s svojo umetnostjo; graditi v skladu z dobo, v kateri živimo,« sta zapovedi, ki sta danes ravno tako aktualni kot takrat, ko sta bili izrečeni. Temeljita na resnici in poštenosti kot moralnih vrlinah, ki sta pomembnejši od lepote in bogastva. Arhitekt, ki tudi danes sledi tem načelom, se zaveda odgovornosti do preteklosti in prihodnosti.

Odgovornost preživetja

Arhitektura je svojevrstna komunikacija z zanamci, saj arhitekturno delo praviloma preživi svojega ustvarjalca. Zato vprašanje razumevanja arhitekturnega dela ni tako nepomembno. Bo moje delo razumljeno tudi potem, ko me več ne bo? Bom nerazumljen ali bom celo izpadel kot bedak? Stavba preživi tudi svojega investitorja, svoj prvotni namen in tehnologijo, ki je vanjo vgrajena. Zato ji grozita dva načina »smrti«: da jo podrejo ali pa da postane »zamrznjena« forma kot zaščiten spomenik. V prvem primeru sploh izgine, v drugem primeru ostane lupina brez prave vsebine. Prizadevati si je treba za to, da je stavba dovolj kvalitetna, da si jo zanamci želijo ohraniti, pa tudi dovolj fleksibilna, da lahko sprejme nove vsebine in tako ohrani svoj smisel - služiti življenju. Strategija preživetja temelji na njeni evlucijski zmožnosti. Zato je odgovornost arhitekta velika. Politika in zakonodajna oblast razmišljata do konca mandata, investitor, ki danes večinoma gradi za trg, razmišlja o stavbi do trenutka, ko jo bo prodal, to pa je po možnosti še pred zaključkom gradnje. Stavba pa bo stala in preživela države, družbene sisteme in zakonodajo. Zato arhitekt ni toliko odgovoren naročniku in zakonodaji, ampak družbi nasploh. Stavba, ki jo načrtuje, se bo na koncu podala na lastno pot, tako kot otroci, ki gredo od doma. Vsa popotnica je v njihovi vzgoji.

Arhitektura različnih hitrosti

Stavba mora biti zasnovana tako, da upošteva urbanistične značilnosti kraja, osnovne oblikovne smernice ulice in lastnosti tipa stavbe. Razumevanje teh zakonitosti ji omogoča preživetje z novimi vsebinami, ki ne bodo oskrunile njenih osnovnih značilnosti. To lahko opišemo z izrazom »arhitektura različnih hitrosti«, ki je prevzet iz političnega besednjaka. Nanaša se na dejstvo, da so nekatere značilnosti gradnje trajnejše od drugih, pač glede na merilo. Najbolj fleksibilna in podvržena spremembam je notranja oprema prostorov. Po tej logiki je lahko tudi najbolj svobodna in podvržena eksperimentiranju. S stavbami je že drugače, saj morajo slediti trajnejšim zapovedim okolja, v katero so postavljene. Najbolj konservativen je urbanizem - zamisli seuresničujejo desetletja ali celo stoletja, neredko spoštujemo parcelacijo in smeri ulic, ki so bile načrtane v srednjem veku ali celo v starem Rimu. Iz tega sledi, da se mora stavba, ki želi biti obzirna do okolja, obstoječim pravilom bolj podrejata

v svoji zasnovi kot pa v izvedbi, detajlih in notranji opremitvi. Le tako se bo lahko ukoreninila in skupaj z obstoječimi stavbami tvorila novo celoto na višji ravni.

Uravnotežen razvoj

Nadgradnja v višjo kvaliteto je tudi načelo splošnega razvoja civilizacije, ki se vedno bolj sprašuje o kvaliteti bivalnega okolja, ki ga bomo zapustili zanamcem. Vse bolj se zavedamo, da se svet ni pričel z nami in da se z našo smrtjo tudi ne bo končal. Zapustiti ga moramo vsaj v tako dobrem stanju, kot smo ga prejeli. Zato v časih, ko večina problemov še vedno izvira iz pohlepa, vse bolj opozarjamo na obzirnost do narave, naravnih bogastev in lastne dediščine. Samo zmernost in preudarnost zagotavljata prihodnost rodovom za nami. To, kar nas opredeljuje kot narod, sta naš jezik in naša kultura, ki smo jo ustvarili. V njej je zapisan celoten spomin in izkušnja naroda.

Če je sicer kultura nekaj, kar lahko tudi prezremo - knjigo lahko odložimo, ne gremo v gledališče in v galerijo - arhitekturi preprosto ne moremo pobegniti. Je tisti del naše kulturne tradicije, ki najbolj neposredno vpliva na naše življenje in nas opredeljuje. Zato ni naključje, da so strategije podjarmljenja narodov vedno temeljile na izkoreninjenju bivalne kulture - preselitvi, rušenju pomembnih stavb, spremembi urbanizma. Znano je, da so kolonizatorji afriška plemena preseljevali iz njihovih tradicionalnih okroglih koč v pravokotne barake, da so Rimljani Kartagino »za vedno izbrisali s sveta«, ne nazadnje sta kot simbol ameriškega kapitalizma morala pasti tudi Dvojčka v New Yorku. Po drugi strani je skoraj ganljivo, kako so si narodi prizadevali obnoviti lastno arhitekturno tradicijo. V Dresdnu so ponovno postavili v vojni uničeno Semperjevo opero, na Poljskem so rekonstruirali zbombardirano Varšavo itd. Tudi mnogo palač v Italiji so že v 19. stoletju ponovno dvignili iz ruševin. Zdi se, da se v Sloveniji manj zavedamo pomembnosti arhitekturne dediščine, saj se v zgodovini nismo veliko srečevali s takšnim uničenjem. Če že, potem na primer pri Fabianijevem Narodnem domu v Trstu, ki so ga kot simbol slovenstva požgali fašisti, pa tudi to ne zbuja posebnih travm. Celo več - lastno dediščino, četudi je zaščiten, mirne vesti prepustimo propadu.

Page 1
Miha Desman

the case of kolizej in 8 scenes

In the present conditions, as our minds and our souls are increasingly savagely manipulated by the consumer and media culture, aided by commercialisation and individualisation, themed environments and mindless entertainment, art and architecture as its constituent part have an important role - namely that of resistance, protection of the personal experience, intellectual freedom, the right to be different, the right to equality under the law, etc. This is why real art is the existential foundation for the understanding of the world and one's worthy existence. Unfortunately, our defence has not been successful, at least not so far. In front of our eyes, the environment is turning into mass-produced and universally-advertised kitsch. Architecture is in no way immune to these trends. A radical change of this bearing leading to dehumanisation is probably not to be expected in the near future. But this is exactly why this point of view - albeit pessimistic and demanding ethical insight and actions from architects (as well as artists and others), thereby protecting the authenticity of human existence and action - is so important.

The duty to preserve inherited monuments of culture is an important part of this general ethical imperative. Georg Dehio (1850-1932), the famed German theorist of the protection of monuments, says: "Architecture destroys architecture. That is how it has always been, and we have accepted this as a natural necessity. But would it not be possible for us as a society to establish organised protection and speak out against the pressures to demolish our invaluable art and monuments and

Page 1

thus considerably extend their lifetime? This idea is in fact no older than the 19th century, and it certainly bears its spiritual mark."¹

From the end of the 19th century to the present day, we have been witnessing the rise and also the fall of the institutional protection of cultural heritage. Lately, its failings have been increasingly apparent, both in the operative, and the expert and moral sense.² The civil society and vested professionals thus have to take its role upon themselves. But when it comes to the protection of architectural monuments and the city's image, the ranks of the civil society are neither numerous nor organised enough, they are at times manipulated and short on expertise. Since they are being largely ignored by the institutions, the struggle for influence in public life is the precondition for their continued existence and development. Each defeat means more pessimism in the vision for the future and, unfortunately, also another irretrievable loss of a part of our common material identity.

II

We are likely to have come to the ecological and economic limit of quantitative growth and requirements for built space. This is true both for the world at large and for Slovenia and Ljubljana. There are enough buildings. There are enough square metres of flats, offices, schools and factories available.

The architecture of the future will become chiefly the architecture of renovation. The reality of what is happening within the space, however, is at the moment completely different and even contrary to the above. The space is either in an unsuitable location, subject to troubled ownership, mismanaged, unprofitable, or does not meet technological requirements and standards. This is why there is more and more construction taking

place. It takes place in an unbuilt environment, existing communities get condensed, or the existing is demolished and replaced with the newly built. Usually, the reason for demolition is the owner of the building wanting to capitalise the plot with the new building and earn profit. The owner considers whether it makes more economic sense to use the building in its present condition, renovate it, or tear it down and replace it with a new one. The latter option enables them to increase the capacity and improve the state of the construction, change the programme ... and above all, make money. And not least, demolition can sometimes be indicative of fresh and free thinking behind it.

There is a problem when the existing building that the owner wants to demolish happens to be of quality or under protection, making his private interest clash with the public interest. In theory, the situation is clear - the public interest takes priority. Needless to say, however, each case is in itself complex and with more than one side to it. Politics, urban planners, and monument conservationists need to each give their opinion on the issue in general, as well as one relating to each individual case. Both the relevant professions and the public have to be included in the process. Numerous factors need to be considered, from the strategies on the part of the owner or investor, potential advantages for the city, the protection of built heritage, the influence on the city structure, etc., down to the sustainability and ecological parameters.

III

A few years ago, a private investor bought the dilapidated Kolizej building, the "Ljubljana's shame in brick and mortar", and organised an invited tender with invitations going out to foreign architects, including a few world-

renowned names. By doing this, the investor in a way appropriated two important public tasks: urbanistic planning and the protection of architectural heritage. In order to have been able to do this, they had to "pocket" not one but two primary public and political entities: the state and the city. The privatisation of the public has long been a matter of fact but this case is considerably more radical in this regard: the private investor decides for themselves that the urbanistic documents and the protection of heritage do not apply to them and that they are to take over both urbanistic planning and the protection of the monuments.

The story continued by the Slovene state passing a law that allowed the demolition of monuments, the city council did their share by stripping the building of its protection, and soon, the same city council is likely to play ball again and approve the repealing of the spatial act in which a smaller programme and a public tender are planned for the area. The activities of spatial planning and the protection of cultural heritage, which are by definition in the public domain³, are thus beginning to serve the private initiative and interest. The fact that the investor has agreed to a compromise and reduced the height of the winning tender entry (from 100m to 70m) is hardly more than a ruse considering that none of the demands put forward by the civil and expert societies were accepted⁴.

Through the programme and the obligatory demolition of the existing structure in its entirety, as stipulated by the tender, the invited architects were misled into submitting disproportionately excessive solutions since they believed that the demolition is an undisputed fact and that the programme given in the tender documentation had been approved both urbanistically and politically; after all, the signatures of the distinguished members of the jury were there as a guarantee. Yet this was nothing but manipulation, and that is why the tender is not legitimate. Some still (or do so anew) pretend ignorance, saying that the tender had been carried out, for better or for worse, and that the celebrity names from abroad justify the irregularities in its organisation. We cannot settle for this - this would mean a symbolic defeat and also the castration of the civil society of experts. That shut them up, the main protagonist could boast, and this would open the floodgates for new projects with similar ideas about vast and quick earnings.

IV

What follows is an abstract of the statement by the Urbanistic Council for Ljubljana, which, much like numerous others initiatives by the civil society, has not received any meaningful answers. It was met by silence, media blockade and the

pretence of ignorance on the part of the owner and the majority of other players, be it political, administrative, conservationist, and others⁵:

"The proposal for the demolition of Kolizej and the intensive building on the site has begun and, apparently, goes on with no regard for regular mandatory procedures expected. The intensity of the media campaign has been toned down to an extent yet according to certain public information, intense and non-transparent advancements are being achieved place behind the scenes.

It is the wish of us all that the Kolizej building and site finds its way out of the quagmire that can only be blamed on the years of neglect and partially also on the intransigence of past regulations. This appeal does not prejudice the manner of its replacement - renovation, adaptation and/or extension, or a newly-built building. There are, however, key requirements that have to be met: the public interest has to be fully adhered to, and the required procedures and laws upheld.

1. For the Kolizej site, the spatially acceptable standard limits - such as the FSI, floor plan and height dimensions - have to be defined anew. (In this regard, certain findings deriving from the examinations contained in the invited tender warrant favourable evaluation.)

The defining of spatially acceptable standards for the use of space and building height is done in spatial acts. New strategic and executive acts for the Municipality of Ljubljana are being prepared; we expect them to form a more suitable basis for decision-making regarding interventions in the centre of Ljubljana and in the area of Kolizej than the spatial acts from three decades ago.

When urban development planning takes place, it has to be observed that Ljubljana is a Central European city with a clearly expressed urban and architectural identity of great quality, especially in the inner city centre inside the city ring. If we are to protect and develop this identity, introducing clearly oversized and incongruous volumes (one of which is the winning Kolizej project from the disputed invited tender, by the authors Neutelings and Riedijk Architects) in its urban tissue threatens its key characteristics. While the processes of globalisation, Americanisation and/or universalisation of cities lead to reduction of qualitative differences and identities not only on the European, but on the global scale, most approved documents on urban development applicable world-wide (Agenda, Habitat, ESDP, etc.) refer to such model of sustainable development of cities that uses the inhabitants as the means of gauging the quality of living, as well emphasises as the balance between the natural and the urban, the old and the new, the city and the countryside.

2. After the newly-defined standards are accepted, they are to serve as the basis for a new, legitimate public tender for the Kolizej area project that has to be carried out.

Regardless of what the investor intended to achieve with the tender for Kolizej in Ljubljana, it is clear that the tender in question has no formal validity. The tender would have carried legal validity and function in the following two cases:

- if this had been a public urbanistic-architectural tender that would be explicitly stipulated by the current spatial development conditions as a prerequisite for a building permit to be issued;
- or, if this had been an urbanistic tender for acquiring solutions during the preparation phase of any of the spatial acts pertaining to the Kolizej area.

The actual case is neither: for the former, it lacks the condition of openness and adherence to the stipulations of the spatial acts in effect, and it could only be considered for the latter if it had been carried out during the spatial act preparation procedure. What the investor did with the tender was, formally speaking, an exclusively private (but in fact a very public) examination of possible architectural solutions for the Kolizej area. However, the investor may not use this examination in any future procedures, neither in the procedure of the approval of spatial acts, nor in the procedure of issuing a building permit.

The investor and all competent city and state offices are hereby once again recalled of the justified demands on the part of the civil expert community, as well as certain expert findings which have been already pointed out during the round table in Cankarjev Dom, December 2004 and recorded in the abstract prepared by the Architects' Society of Ljubljana in February 2006:

that the rule of law, regulations, and legally valid procedures are upheld;

that a public tender stipulated by law (with possible invited participants) is carried out as the only legal basis for further procedures to take place on the site;

that the specific criteria of cultural heritage in situ and thereby the conditions for the revitalisation of the Kolizej area and its active inclusion into the contemporary business heartbeat of the city are taken into account and preserved;

foreign architects are welcome to participate, but only under equal professional, cultural and financial conditions;

the invited tender previously carried out earlier deviates from the prescribed manner of holding public tenders, as well as from international documents - approved also in Slovenia - pertaining to urban development (Agenda, Habitat, ESDP, etc.) which support sustainable city development;

due to excessive and unrealistic quantitative ambitions at the site in question, the tender results (despite certain well-known foreign architect having taken part) considerably poorer than expected;

due to its disputed height, the proposed solution does not fit into the environment because it upsets the existing scale of the city and the views of its cultural and natural dominants that have been preserved through generations and are crucial for the city's identity;

height accents in the city centre are suitable and justified, but only on professionally verified locations, which does not include the space of Kolizej;

the investors' initiatives to invest into the city's core are welcomed yet it is upon the city administration to direct private interests and investments in a competent and timely manner so as to ensure the balance between public and private interest.

We believe that all those involved - the investor, the city administration with the Mayor, the vice mayor responsible for spatial planning, and the head of the urbanism department, as well as the directorate for the protection of heritage - have to be clear and public about their positions on the case of Kolizej and our proposal. We also believe that they have to reach an agreement to continue with the project for the Kolizej area in such a way that will ensure a suitable and balanced implementation of the various instances of private and public interest in the city space."

The architecture of the 19th century is relatively poorly researched and not held in relatively low regard. The architecture of that period is thought to be nothing special, the cause of which can supposedly be traced to the status of Carinthia at the time, i.e. being on the periphery of the Habsburg Monarchy. Dr Damjan Prelovšek linked the period to a central, "military-like" organisation of architecture in the monarchy, allowing architecture to bloom in Vienna while in the province, chiefly utilitarian purposes were followed⁶. Biedermeier in the 1st half of the century was followed by Classicism, and later also by Rundbogenstil and various historicisms. It is interesting to see how the centre, i.e. Vienna, influenced the architecture in the province. Even then, architecture magazines were the ones setting the trends, causing similar architecture, such as representative public buildings, and even more so suburban residential houses, to spring up on the entire huge territory of the Monarchy, thus in Poland and Ukraine like in Ljubljana. In Ljubljana, Kranjska stavbinska družba⁷ (Carniolian Building Company), founded in 1873, built the majority of historicist buildings - barracks, museums, the government building, the

Court House Palace, theatres, etc.

Architectural history hasn't yet seriously studied this period. A scientific evaluation would be required, with PhD theses and other research projects, cataloguing, and of course proper protection. There used to be a prevalent opinion within the doctrine of architectural history that the 19th century is not worth the bother since it was supposedly a period that was not original and was merely recycling elements from past periods. But once we began to research and inventurise 19th century architecture, the exceptional richness of the period would be the first to surface, with certain endangered buildings, such as Kolizej⁸ and Cukrarna⁹ of Ljubljana, serving as prime examples.

VI

With its articulated pragmatism, the 19th century was a predecessor of our contemporary period and acted as a school for it. In the architectural sense, the period has a lot to do with materiality, splendour, pomp, and atmosphere - themes that are a challenge to contemporary architecture, too. During that time, themes such as the ornament as an operative tool, the multi-purposedness of form and function, the wide usefulness of eclecticism, etc. began to develop. Even then, architects had to know how to cooperate with the investors, how to accommodate them and how to doubt, while at the same time maintain the enthusiasm and love for their work and profession. The great public, pedagogical and social role of this architecture has not been exhausted to this day. The government building, the National Museum, Kazina, the University building and many other buildings are of key significance to Ljubljana and its urban structure. The rehabilitation of the period will also bring a different attitude towards individual cultural monuments, both on the part of the public, as well as the art-historical profession. As architects, we do not sufficiently appreciate this period, which may be due to the inertia of the underappreciation described above, and particularly also due to general ignorance and the lack of knowledge about architectural history and theory as a whole. The source of this ignorance could be traced to the Faculty of Architecture, where serious architectural history has long been banished from. But I digress.

In Ljubljana, the departure of Yugoslav Army after the independence freed up large complexes of barracks. After almost twenty years, we may establish that we were not successful in realising the entire potential created by this departure. While we can praise Mladika and to a certain extent also Metelkova, Topniška and Roška tell a different story. The buildings are actually neither useless or impractical, but they do not offer the same profit compared to demolition and building

new whenever that enables the investor to significantly increase the capacity. The buildings belonging to the barracks on Topniška Road had been demolished, which is a shame since nothing has happened on the site for the last ten years. This may be the model also awaiting certain other neglected and endangered buildings. We are going to end up with demolished monuments, either with new architectural attractions or without them. The barracks on Topniška Road is followed by Plečnik's stadium, Klavnice (the Slaughterhouses), the Bellevue, Kolizej, and of the modern buildings Učne delavnice (Apprentices' Workshops), Mladinska knjiga printworks, etc. Can we really accept that Sever's Tiskarna Jožeta Moškriča (Jože Moškrič Printworks) was demolished in order to be replaced by the Hofer store type building? The retail programme could be easily housed in the well-preserved existing printworks without any major problems while architectural heritage would at the same time be preserved. A better fate can be hoped for in the case of Rog (at least for now), hopefully also Cukrarna, Tobačna and many others.

VII

The fact that the big Kolizej building does not enjoy a lot of sympathy on the part of the general public is not surprising - especially due to its status of a social ghetto, which it has had for decades, and the vigorous campaign by its owner to further tarnish its reputation. Both common sense and professionals' arguments are powerless against it. It is probably little wonder that Kolizej could not be settled by any spontaneous cultural programme or squat like it happened at Metelkova and in Rog since security guards would be likely to forcefully prevent any such attempt, which is something the public owner (i.e. the city) dares not afford.

The main argument used by the advocates of the demolition - beside denying the buildings value as a monument - is that its renovation is supposedly economically unsustainable. In arguing this, there has been a lot of manipulating and pretending ignorance, which achieved their goal, while on the other hand, the role of the institutions was not fulfilled. With such immature politics, looking for investors is naturally impossible and absurd. The defenders of Kolizej - art historians, some (not all) architects, and intellectuals of humanistic conviction - quickly became isolated in the process, our arguments were not heard (or listened to), and there were many instances when our texts were not published, either. Even the city of Ljubljana washed its hands of the matter.

VIII

Most exemplary cases of renovation involved a public investor, or at least a public-private

partnership. The public interest - not merely appraisals by art historians - directed the renovations of large structures from the 19th century into creating contemporary cultural centres, galleries, as well as buildings with mixed public and commercial programmes, office, commercial, or residential buildings. Vienna, Paris, Turin, London - will Ljubljana join the club? It depends on all of us, but most of all, it depends on the politics. Jože Plečnik said, none of the good work done by the older generations may go to waste. How to approach the renovation of Kolizej, then?

Through manipulation, the question of renovation was reduced to a black-and-white dilemma: conservationist renovation or demolition. From the very beginning, some of us have been trying to get across the message that there is an endless cline of solutions between the two extremes, and that we should find the right one in a creative professional manner. But there is a question we need to answer first: does Kolizej have such architectural, functional, technical and constructional qualities that it is worth keeping and renovating it? Its supporters say that it is ideal for multi-purpose cultural use. Is this merely romanticism without economic and aesthetic parameters to back it up? In-depth expert text published in the issue give proof that there are numerous art-historical, architectural, as well as pragmatic reasons to keep the building. It is supported by numerous significant economic and constructional-technical, not only cultural arguments.

Once we admit that this is a building with historical value, two options regarding Kolizej's renovation open up, as stated above. In one scenario, Kolizej would deserve total renovation. Here, pragmatic reasons take a back seat to conservationist ones. This scenario would demand wide public financing, which is difficult to expect in the present situation. Economic, as well as architectural arguments would, in my opinion, be best realised in a project of active renovation. While a conservationist turns to the past, an architect sees an opportunity for synthesis and for the future even in the existent; the building does not take place on a clean slate or on a green field. The starting point for a project of active renovation is the existing building. On the basis of the relationship towards the existent, an added value may be created through renovation, a new attraction unto its own. The qualities of space, craft, and function are retained and upgraded by means of a synthesis with the new. This could be a compromise that would show the way forward.

Note:

1 "Die Baukunst zerstört die Baukunst. So war es immer, und man nahm es hin wie eine Naturnotwendigkeit. Wäre nun aber nicht möglich, durch planmäßig und gesellschaftlich geübten Schutz den zerstörenden Mächten entgegenzutreten und damit die Daseinsdauer unseres Kunst- und Denkmälerschatzes um eine gute Frist wenigstens zu verlängern? Der Gedanke ist in Wahrheit nicht älter als das 19. Jahrhundert und trägt durchaus dessen geistiges Gepräge an der Stirn." Georg Dehio, Denkmalschutz und Denkmalpflege im neunzehnten Jahrhundert, 1905.

2 Dr Breda Mihelič: "Ali Ljubljana sploh potrebuje spomeniško varstveno službo (Ob natečaju za pridobitev urbanistično arhitekturne rešitve za območje Kolizej)" ["Does Ljubljana even need a service for the protection of monuments (On the occasion of the urbanistic-architectural tender for the Kolizej area)"], Delo, 2004, reprinted in this issue of ab.

3 Dr Pavel Gantar, "Ali seje prihodnost dotaknila tudi Ljubljane?" ["Is this the future touching Ljubljana?"], razgledi.net, May 2008.

4 Abstract of the round table in Cankarjev dom, Architects' Society of Ljubljana Executive Board, 18th February 2006.

5 Urbanistic Council for Ljubljana: Ilka Čerpes, Andrej Černigoj, Miha Dešman, Andrej Hrauský, Drago Kos, Gregor Košak, Aleksander Ostan, Borut Šantej, Aleš Vodopivec, Position 8 on the urbanistic interventions in Ljubljana, May 2007.

6 Dr Damjan Prelovšek, "Stavbarstvo 19. stoletja in iskanje narodne identitete" ["Architecture of the 19th Century and the Search for National Identity"] In: Umetnost na Slovenskem, published by Mladinska knjiga, Ljubljana, 1998

7 It is quite significant that the very company that poses the greatest threat to Kolizej, Jože Anderlič's Kranjska investicijska družba (Carniolian Investment Company), takes after it in regard to its name. This is appropriation of cultural and economic history for private ends and personal profit.

8 Kolizej is one of the key buildings of romantic historicism and the period of Prešeren. But Prelovšek's description of Kolizej is not sufficient. New evaluations of Kolizej are published in this issue of ab which prove that at the time of its construction, Kolizej was one of the first European megastructures.

9 Cukrarna is referred to by Prelovšek as one of the first - and one of the few preserved - testaments to early industrialisation on the Slovene territory. It is also significant as a memorial site of Moderna, the Slovene literary movement of the early 20th century.

Gertraud Strempl-Ledl, ISG Graz, naslov: Der Grazer Coliseum; podnaslov: Vergung Das Grazer Coliseum, Vergnügungszentrum aus dem Biedermeier

Josef Benedikt Withalm (1771 - 1865), der Erbauer des Coliseums in Graz, kann als engagiertester Unternehmer des biedermeierlichen Graz beschrieben werden. Seinem Geschäftssinn ist es wesentlich zu verdanken, dass im Rahmen der Stadterweiterung über die historischen Befestigungslinien hinaus, Graz im 19. Jahrhundert bereits ein erstes, vielbeachtetes Veranstaltungszentrum im modernen Sinne bekam.

Schon ab 1790 ist die Tätigkeit Withalms für Kaspar Andreas von Jakomini nachweisbar. Jakomini war der Erbauer der ersten großen Platzanlage südlich der Stadtmauer, am Übergang zum Eisernen Tor, die noch heute seinen Namen trägt. (Abb. 1) Jakominis Konzept einer zentralen Platzanlage mit radial darauf zu führenden Straßenzügen ist bis heute ein prägnanter städtebaulicher Raum im Zentrum von Graz und daran angrenzend entwickelten sich die gründerzeitlichen Stadterweiterungsgebiete am linken Murer. Josef Benedikt Withalm, der die Baufirma seines gleichnamigen Vaters ca. 1814 übernommen hatte, errichtete neben zahlreichen Wohn- und Geschäftshäusern der Jakominivorstadt insbesondere auch das so genannte „Eiserne Haus“ in der Murvorstadt, dessen denkmalgeschützte Fassade auch in den Bau des Kunsthause im Jahr 2003 integriert wurde. (Abb. 2)

Da Withalm als Baumeister nicht in Graz ausgebildet worden war, er hatte seine Jugend u.a. in Niederösterreich verbracht und seine Ausbildung als Architekt wahrscheinlich in Wien abgeschlossen, protestierten die ansässigen Baumeister heftig gegen die Beauftragung Withalms durch Jakomini. So musste Withalm bei der Zunft „bitten (...), als Maurermeister geprüft und aufgenommen zu werden“, um offiziell als Baumeister seiner Tätigkeit in Graz nachgehen zu dürfen.

Sein, in offenbar sehr kurzer Zeit, erworbenes Vermögen basierte zu Beginn jedoch nicht auf seiner Arbeit als Baumeister für Jakomini, sondern auf den Gewinnen aus einer Farben- und Firnisfabrik die Withalm in der Schönau errichtet hatte. Diese nahe der Mur im Bereich der Jakominivorstadt angesiedelte Fabrik war auf die Erzeugung von „Holz-Petrifications-Producte“ spezialisiert, sie behandelte also Holzstöckel bis zur Härte von Stein. In vielen biedermeierlichen

Hausdurchfahrten lässt sich dieses aus dem 19. Jahrhundert erhaltene Holzstöckelpflaster ebenso in intaktem Zustand finden wie Stiegenhausgeländer aus Gusseisen, der innovativsten Bautechnik des 19. Jahrhunderts, die Withalm in Graz als einer der Ersten beim Bau des Eisernen Hauses verwendet hat.

Withalm errichtete in der Schönau, im Bereich der Zimmerplätze (heute: Zimmerplatzgasse) nicht nur seine Fabrik, sondern gleich daneben auch sein privates Wohnhaus. Sein Grundbesitz lag also in jenem Stadterweiterungsgebiet Jakomini, welches aufgrund der geplanten Anlage und der unmittelbaren Lage zur befestigten Stadt ein besonderes städtisches Entwicklungspotential bot. Die übrigen Erweiterungsgebiete am linken Murufer trugen dagegen noch stark ländlichen Charakter und waren durch die Befestigungsanlage mit dem breiten, vorgelagerten Glacis von der mittelalterlichen Stadt abgeschieden.

Colloseum - Colliseum - Coliseum

Anfänglich war auch das Gebiet zwischen dem Jakominiplatz und den Zimmerplätzen an der Mur geprägt von zahlreichen kleineren Wohnhausbauten, Handwerksbetrieben und Fabriken umgeben von großzügigen Gartenanlagen. Mit der Errichtung des Coliseums - einer bis dahin an Größe völlig unvergleichbaren Vergnügungsstätte - forcierte Withalm die Attraktivität der Vorstadt ganz wesentlich. Die variablen Räumlichkeiten seines Coliseums ergänzten die älteren und repräsentativen Veranstaltungsräume, die sich allesamt in der befestigten Stadt befanden. Schlossar berichtet, dass v.a. „(...) für die vornehmeren Tanzvergnügungen nur der Redoutensaal im ständischen Theater zur Verfügung stand, alle übrigen Säle seien von geringerem Umfange, und wieder andere für die eigentliche städtische Bevölkerung allzu entlegen gewesen.“

Diesen räumlichen Engpass nutzte Withalm also, um sein unternehmerisches Portefeuille zu erweitern. Vom Fabriksinhaber und Baumeister entwickelte er sich zum Multiunternehmer und Veranstaltungsorganisator mit Weitblick für kulturelle Neuerungen, die eine breite Masse der Stadtbevölkerung ansprachen.

Withalm brachte beim Magistrat der Stadt Graz schon 1830 seinen Plan für ein von ihm als „Coliseum“ bezeichnetes Gebäude ein, welches von Fachleuten ob seiner Größe und seines Zweckes bestaunt und im ganzen Reich als Kuriosität beschrieben wurde. Die Bezeichnung Coliseum, die von Beamten immer wieder zu Colloseum und Colliseum umgeschrieben wurde, assoziiert jene Zweckbestimmung, die Withalm für seinen Bau wohl im Auge hatte. Das Gebäude, das er in unmittelbarer Nähe zu seiner Fabrik und

seinem Wohnhaus erbauen ließ, sollte - so die Zweckbestimmung laut Protokoll zur Bauverhandlung - primär die Einquartierung des durchmarschierenden Militärs ermöglichen und damit die Hausbesitzer von ihrer Einquartierungspflicht befreien. In der übrigen Zeit jedoch war das Gebäude für Vergnügungsveranstaltungen, Bälle und Kongresse vorgesehen, weshalb es in der Literatur auch als „Erster Grazer Congress“ beschrieben wird.

Die Architektur als Kulisse

Ein im Atlas „Technische Fabriks-Bilder“ abgedruckter Situationsplan des Withalmschen Grundbesitzes zeigt die Lage und räumliche Großzügigkeit des Coliseums. (Abb. 3) Näherete man sich von der Zimmerplatzgasse (sie wird auf einem späteren Plan aus dem Jahr 1849 auch Coliseums Straße genannt), so wurde die Einfahrt zum Coliseum vom Wohnhaus und der Fabrik Withalms flankiert. Danach durchquerte man den Coliseumsgarten und kam so zum Hauptportal des großen, im Geviert errichteten Gebäudes. Die Hauptfassade, die auch auf dem von Withalm verwendeten Briefpapier zu sehen war, bestand aus 14 Achsen deren Mitte durch einen - über vier Achsen erstreckten Portikus - als Risalit ausgebildet war. (Abb. 4) Das Erdgeschoß war durch rechteckige Fenster gegliedert, wobei die jeweils äußerste Achse durch ein Rundbogenportal akzentuiert war, durch das man über Nebenräume ebenso in den großen Hauptsaal gelangen konnte. Das Obergeschoß gliederten Rundbogenfenster, die plastisch akzentuiert waren. Der Portikus in toskanischer Ordnung besaß im Erdgeschoß vier Eingänge und getrennt durch eine Balustrade im Obergeschoß 4 verglaste Rundbogenfenster. Das Gebälk unter dem Dreiecksgiebel trug die Aufschrift Withalm's Coliseum und im Tympanon war eine Uhr angebracht. Eine weitere künstlerische Ausstattung des Tympanons lässt sich auf den historischen Darstellungen nur in Spuren erkennen, jedoch schreibt Schlossar von den hervorragenden Malereien des Josef Kuwasseg, die sowohl die Fassade als auch das Innere des Coliseums zierten, sowie originelle und geschmackvolle Arabeskenmalereien des Malers Adalbert Uitz, die insbesondere die Säle schmückten.

Die Hauptansicht des Coliseums bot sich der Grazer Bevölkerung in Größe und Gestaltung also durchaus beeindruckend, wengleich Zeitgenossen besonders die hinter dem Portikusgiebel aufragende, teilweise aus Glas bestehende Kuppelkonstruktion als recht befremdlich bezeichneten. (Abb. 5) Die übrigen Seiten des monumentalen Baues waren architektonisch jedoch ungegliedert und ließen eher Assoziationen an ein militärisches

Befestigungsbauwerk wach werden. (Abb. 6) Ein Eindruck, der auch maßgeblich mit der Zweckbestimmung des Gebäudes verbunden war. Graz verfügte nämlich vor 1873 nur über unzureichende Militärbauten. Die Bürger waren bis dahin verpflichtet, durchziehendes Militär in Privaträumlichkeiten unterzubringen, weshalb in der Literatur häufig von sogenannten „Quasi-Kasernen“ gesprochen wird. Die auf die ganze Stadt verteilte Unterbringung der Militärangehörigen stellte sowohl die Quartiergeber als auch die untergebrachten Soldaten vor zahlreiche Schwierigkeiten.

Josef Benedikt Withalm hatte dieses räumliche und organisatorische Problem als erster erkannt und daraus nicht nur die Idee zum Coliseumsbau - als interimistisches Militärquartier für die Manöverzeit - entwickelt, sondern begleitend dazu eine „Militär-Einquartierungs-Assecuranze“ gegründet. Diese „Versicherung“ gewährleistete den privaten Quartiergebern, dass sie die Pflicht zur „Bequartierung“ an Withalm abtraten, wodurch dieser die Belegung der dafür im Coliseum vorgesehenen Räumlichkeiten sicherstellen konnte. Withalm pries seine Versicherung zu günstigen Konditionen als Vorteil für alle Beteiligten an: „Der Soldat gewinnt wesentlich dabei, nämlich: er wohnt in Kameradschaft bequemer, kommt schneller zum Sammelplatze (...) als sonst ein einzelner weit entlegener bequartierter Mann; den Militär- und Zivilbehörden ist die Aufsicht erleichtert, und auch ich gewinne, da durch die wohlfeile Einrichtung bereits zweitausend Häuser sich assecurirten.“ In diesem Schreiben wies Withalm bereits darauf hin, dass es für die Militärangehörigen im Coliseum auch verschiedene vergnügliche Veranstaltungen geben würde, beispielsweise jedes „Mahl am Fasching-Dinstage für alle hier garnisierenden Herren Unter-Offiziere und Prima-Planisten den Garnisons-Ball.“ Da also schon vor Baubeginn die teilweise militärische Nutzung des geplanten Coliseumsbaus feststand, mußte Withalm seine Planungen den Änderungswünschen seitens der Militär- und Zivilbehörden der Stadt anpassen. Deren Bestimmungen forderten insbesondere eine „Verstärkung sämtlicher Hauptmauern zu ebener Erde (...) wegen der Belegung des 1 Stockes mit Mannschaft; aufgrund der bedeutenden Länge des Baus sollte der 1. Stock mit starken Unterzügen und Säulen unterstützt werden und weiters sollte die Raumhöhe im Obergeschoß geändert werden (...)“ Diese von der Baukommission verordneten Änderungen dürften die Baukosten für Withalm entschieden verteuert haben, weshalb er im Briefverkehr mit den Beamten immer wieder um günstigere Lösungen rang.

Withalm trieb die Realisierung des Baus rasch voran, konnte er sich doch der Einnahmen aus

der Bequartierung des Heeres sicher sein. Jedoch schwebte ihm die Belegung der 600 Betten im Coliseum (zu Manöverzeiten konnten bis zu 1400 Mann beherbergt werden) auch in der Zeit - vor und nach den großen Manövern - vor Augen, weshalb er die Bezirksobrigkeiten der Steiermark bat, in ihrem Geltungsbereich auf die günstige Übernachtungsmöglichkeit im Coliseum hinzuweisen. Vor allem die durch die katholischen Lande ziehenden Wallfahrer fasste er dabei ins Auge, sie konnten gegen einen Kreuzer beherbergt werden. Der Plan Withalms ging jedoch noch weiter, denn gleichzeitig mit dem einquartierten Heer, boten die großzügigen Veranstaltungssäle des Coliseums auch die Möglichkeit, Bälle, Konzerte und Kongresse abzuhalten. Er selbst erwähnt insbesondere die auf 20 Jahre hin festgelegten „Frei-Bälle mit Tanz in 5 Sälen, den Ball der assecurirten Hausinhaber sowie den Ball der Bauern und den schon erwähnten Garnisonsball.“

Bei all diesen geplanten Festen stand außer Frage, dass der architektonische Rahmen ein entsprechend festlicher sein sollte, weshalb es wichtig war, die Veranstaltungssäle - in Abgrenzung zum Kasernencharakter des südlichen Gebäudeteiles - künstlerisch ausgestalten und je nach Anlass auch dekorativ ausschmücken zu lassen. Schlossar beschreibt in seiner Darstellung des Coliseums ein beachtliches Raumprogramm (vgl. Abb. 3), bestehend aus „(...) einem großen Riesensaal, einem Konzertsaal, mehreren Reunionssälen, einer großen und kleinen Bierhalle und des erwähnten Rundbaus mit dem Kuppelgewölbe.“ Der ungewöhnlichste Raum des Coliseums war nun der zentrale - auch Circus genannte - Veranstaltungssaal im überdachten Hof des Gebäudes, dessen besondere Attraktivität in der zum Teil mit dicken Glastafeln bedeckten und von 24 Säulen getragenen Kuppelkonstruktion lag. (Abb. 7) Der Schnitt durch die Kuppelkonstruktion gibt nicht nur technische und künstlerische Details wieder, sondern eine Aufschrift auf der Rückseite des Planes aus dem Jahre 1839 lässt die alleinige Autorenschaft Withalms für dieses Gebäude wanken. Dort findet sich nämlich der Nachweis: „Mit Bezug auf das Comissions-Protokoll von 26. Februar 1839 (...) entworfen und skizziert von Anton Ohmeyer, Februar 1839.“ Ohmeyer war Angehöriger der berühmtesten Zimmermeister Familie von Graz und es gab in der Zeit wohl keine größeren Bauvorhaben, ohne die Beteiligung eines Ohmeyers. Er stand sicher nicht nur über das verwandte Gewerbe mit Withalm in regem Austausch, auch ihre großen Besitzungen im Bereich der Jakominivorstadt grenzten unmittelbar aneinander und es ist nicht verwunderlich, dass ein so großes Unterfangen - wie der Bau des Coliseums - wohl in einer Zusammenarbeit entstanden sein dürfte.

Der „Pantheonartige Kuppelsaal“ war bei den ersten großen Festveranstaltungen im Coliseum die Attraktion schlechthin. (Abb. 8) Schlossar beschreibt die erste öffentliche Veranstaltung vom 10. September 1839, als ein Instrumentalkonzert des Tonkünstlers Leopold Jansa, jedoch waren zu diesem Zeitpunkt noch nicht alle Räumlichkeiten fertig gestellt. Die tatsächliche Eröffnung fand am 24. November 1839 statt, wo mehrere Musikkapellen in den verschiedenen Sälen gleichzeitig musizierten und im Riesensaale eine abendliche Tanzveranstaltung stattfand. Ein besonderes Anliegen Withalms, der fortan seine Briefe mit der Bezeichnung „Fabriks- und Coliseumsbesitzer“ unterzeichnete, dürfte der künstlerische Austausch mit dem an musikalischen Genies reicher gesegneten Wien gewesen sein. Denn kurz nach der offiziellen Eröffnung bot der Hofball-Musikdirektor Philipp Fahrbach ebenso mehrere Konzerte mit anschließenden Tanzveranstaltungen an. Besondere Begeisterung zeigte das Grazer Publikum bei den von Fahrbach ausgeschriebenen „Tanzimprovisationen“: „Zu diesem Behufe gaben die Besucher kleine Aufgaben in Walzerform von ein bis vier Takten an der Kasse ab, und Fahrbach improvisierte rasch aus diesen Themen mit seinen eigenen Ideen verwobene Walzer, die er sofort instrumentierte und mit seinem Orchester vorführen ließ.“ Noch im Eröffnungsjahr fand ein humoristisches Fest mit dem Titel „Wien in Grätz“ statt, wo die besonderen Vergnügungsstätten Wiens mittels charakteristischer Musik umschrieben wurden. Fahrbachs Aufenthalt zog sich bis zum Jahresende und er beschloss sein Engagement im Grazer Coliseum mit einer Aufführung von Beethovens „Schlacht von Vitoria“, und seiner neuesten Komposition, dem Walzer „Alpenluft“, den er der Steiermark widmete.

Withalm bediente sich bei der Vermarktung seines Coliseums als Veranstaltungssaal professioneller Unterstützung. Er engagierte den Wiener Arrangeur Johann Maus, der 1840 u.a. im Coliseum eine „große allegorische Karnevalsbelustigung“ zum Thema „Der Fasching in Venedig“ und der „Brigitten-Kirchtag im Wiener Elysium“ inszenierte (1840). Dabei wurden weder Mühen noch Ausgaben gescheut, denn der Arrangeur baute den „Markusplatz in Venedig“ und „Armidas Zaubergarten“ als Dekoration im Coliseum nach. Diese prachtvoll inszenierten Feste, die in den Sommermonaten auch auf den „illuminierten Garten“ ausgedehnt wurden, waren für die Grazer Bevölkerung ungemein anziehend weshalb häufig Veranstaltungen wiederholt werden mussten. Trotz seines Fassungsvermögens von mehreren 1000 Menschen bot es bei den mit illusionistischen Effekten spielenden Vergnügungen, nicht genug

Platz für alle Besucher. Nicht zuletzt verstand Withalm es auch hervorragend, sein Etablissement als Ort des sozialen Ausgleichs anzupreisen. Denn regelmäßig bot er bestimmten Bevölkerungsgruppen freien Eintritt, wodurch häufig schon die Mundpropaganda ausreichte, um die Säle und Hallen zu füllen. Die Besucher wurden bei den Festen nicht nur musikalisch unterhalten und zum Tanz gebeten, die Schaulust, ja das Bestaunen kurioser und ungewöhnlicher Menschen wie Dinge waren ein essentieller Bestandteil des Unterhaltungskonzeptes: Es gab Vorstellungen von Akrobatengesellschaften und Zirkustruppen, außereuropäische Ethnien - z.B. afrikanische Beduinen konnten bestaunt werden, und es fanden Kunstreiter-Vorführungen und Turnierdarstellungen statt. Am merkwürdigsten aber war wohl ein Winterfest, das den Namen „Petersburg in Grätz“ trug und sein Zustandekommen dem strengen Winter 1841 verdankte. Withalm ließ im Garten des Coliseums einen aus Eisblöcken gefertigten Palast - nach einem überlieferten Vorbild aus dem 18. Jahrhundert in St. Petersburg - aufbauen. Architektur, Möblierung und Dekoration bestanden dabei aus Eis und wurde von „tausend“ Lampen im Inneren und brennenden Pechpfannen außen beleuchtet und bestrahlt. Abends boten der Eispalast und das mit ihm verbundene Coliseum die märchenhafte Kulisse für rauschende Feste, die musikalisch vom eigens gegründeten „Coliseums-Musikkorps“ gestaltet wurden. Tags über konnte der Eispalast gegen geringes Entgelt besichtigt und bestaunt werden. Withalms phantastische Inszenierungen übertrafen in kurzer Zeit wohl auch ältere, ähnliche Vergnügungsstätten in Wien, weshalb sich in der Wiener Zeitung häufig Veranstaltungshinweise für Feste im Grazer Coliseum finden und Zeitgenossen zur Auffassung gelangten, dass es im ganzen Reiche kein vergleichbares Gebäude gäbe.

Der Prachtbau des Coliseums - die Benediktsburg

Der begabte Unternehmer Withalm war durch sein erfolgreiches Veranstaltungskonzept im Coliseum so beflügelt, dass er sich bereits 1841 entschloss, die Räumlichkeiten zu erweitern. Insbesondere der im Jahre 1843 abgehaltene Kongress der Deutschen Naturforscher, der unter der Schirmherrschaft Erzherzog Johann stand und von ihm eröffnet worden war, machte eine bessere Nutzung des zentralen Kuppelsaales notwendig. Aus diesem Anlass ließ Withalm eine mehrgeschossige Galerie aus Holz mit zwei Stiegenaufgängen im Saal erbauen (vgl. Abb. 8), wodurch die Attraktivität des Saales nochmals gesteigert wurde.

Darüber hinaus errichtete er im Garten, zwischen

seinem privaten Wohnhaus und dem Coliseumsgebäude, einen langgestreckten, in drei Säle unterteilten Bau, der in seiner großzügigen Öffnung zum Garten hin einer Orangerie glich (Abb.9) Noch im Jahr der Errichtung wurde dieser Zubau im „Technischen Fabriks-Bilder-Atlas“ mit dem Titel „Das neue Prachtgebäude in Withalms Coliseums-Garten, die Benediktsburg“ detailgenau beschrieben. Der Entwurf - so der Autor - stammte von Withalm selbst, der hier erstmals als Architekt bezeichnet wird. Die Dekoration und Gestaltung der Innenräume jedoch wird dem „genialen Architekten und Amts-Ingenieur Haßlinger“ zugeschrieben. Das Raumprogramm, das im mit Tageslicht versehenen Untergeschoß neben einer „Riesenküche“ die „Ludlamshöhle“ und das „Burgverlies“ für Biertrinker barg, und durch eine „Kaltwasser-Badeanstalt“ ergänzt wurde, bestand im Obergeschoß aus 3, nur durch korinthische Säulen getrennte Säle. (Abb. 10) Ein im Stadtarchiv Graz erhaltener Plan zeigt dagegen die einfachere, toskanische Ordnung. Die Säle, von welchen der mittlere breiter war, und einen Risalit ausbildete, waren allesamt durch große, bis zum Boden reichende Rundbogenfenster belichtet und boten so eine gute Verbindung zum Garten. Benannt waren sie nach den Söhnen Withalms: der mittlere, Victorsaal genannt, unterschied sich nicht nur durch die größere Breite, sondern auch in der Raumhöhe von den flankierenden, die Venustus- und Sinesiusaal hießen. Im Mittelrisalit befand sich der Orchesterplatz, der durch 10 Säulen vom Saal abgegrenzt war, und dem gegenüber eine Kolossalplastik des Neptun aufgestellt war, der auf dem Kopf eines Wasser speienden Delphins stand. Links und rechts der Säle befanden sich kleinere Atrien, die einerseits der stilvollen Ankunft der Gäste Raum boten und gleichzeitig die Stiegen zu den Saalgalerien und zum Untergeschoß bargen.

Das Coliseum als Kongress-Zentrum

Hans Hegenbarth, neben Justus von Liebig einer der Teilnehmer aus Deutschland, berichtete vom schon erwähnten Kongress der Deutschen Naturforscher und Ärzte 1843, dessen Eröffnungsfeier noch im nobleren Redoutensaal stattfand. Die Sitzungen und nachfolgenden gesellschaftlichen Veranstaltungen fanden jedoch im Coliseum statt (...) „so grandios und ausgezeichnet, wie wir in ganz Berlin kein Local haben.“ Er berichtet weiter, dass Erzherzog Johann persönlich bei allen Sitzungen anwesend war und auch mit den Teilnehmern (bis zu 500) speiste. Außerdem ließ Erzherzog Johann auch „Steirische Kultur“ zum Besten geben: „Aus den verschiedensten Steyrischen Thälern waren die besten Sänger und Sängerinnen, Jodeler, Nationalspieler, Alpenrufer, Hirtenpfeifer etc.

geladen (...) das ganze Land nahm an diesem Feste teil, zu dem das trefflich geeignete Coliseum die kolossalsten Räume darbot, in denen sich an dem Abend wohl 5000 bis 6000 Menschen bewegten und auf die mannigfaltigste Weise ergötzt wurden.“ Berichte wie dieser trugen wesentlich dazu bei, daß der Ruf des Coliseums als grandioser Veranstaltungssaal über die Landesgrenzen hinaus getragen wurde. Deshalb ist es nicht verwunderlich, daß selbst in der international verbreiteten Theaterzeitung „Bäuerles“ das Coliseum als besondere Lokalität beschrieben wurde, allerdings verbunden mit dem Bedauern, daß das Gebäude nicht Colosseum benannt worden war.

Ganz besondere Aufmerksamkeit erbrachte auch das Jahr 1844 Withalms Veranstaltungszentrum. Zunächst feierte die „Steiermärkische Landwirtschaftsgesellschaft“ die sich der besonderen Förderung ihres Präsidenten Erzherzog Johann erfreuen durfte, ihr 25 jähriges Bestehen. Schon wenige Wochen später fand erneut ein großer Empfang mit Festbankett im Coliseum statt, wo die Spitzen der Gesellschaft und allen voran wieder der Erzherzog vertreten waren. Das Fest fand anlässlich der Eröffnung der ersten Steirischen Eisenbahnlinie - von Mürzzuschlag nach Graz - statt. Erzherzog Johann hatte mit den Festgästen die Reise von Mürzzuschlag aus gewagt und war ungefähr dreieinhalb Stunden später am Bahnhof in Graz eingetroffen.

Die höchste Ehre wurde Withalm jedoch beim Besuch des Kaiserpaars im selben Jahr zu Teil. Kaiser Ferdinand besuchte mit seiner Frau Maria Anna die Räumlichkeiten des Coliseums und nahm anschließend an einem Bürgerfest teil, das an die 8000 Personen in das Gebäude gelockt und so die Kapazität vollkommen erschöpft hatte.

Withalms organisatorisches Geschick ermöglichte im Jahr 1845 eine Reihe von Konzerten, des jungen in Wien schon sehr bekannten Komponisten Johann Strauß Sohn. Withalm hatte drei Konzertveranstaltungen mit Strauß festgesetzt, aber aufgrund der Begeisterung des Grazer Publikums wurden daraus insgesamt 6 Festsoireen. In einer Grazer Zeitung wurde „(...) über Herrn Strauß und seine Kapelle berichtet, die Triumphe vor mehr als 1000 Menschen feierte.“

Multifunktionsbau im neuen Stadtgefüge

Die Popularität des Withalmschen Vergnügungsbaus bestand wohl zum Großteil in der unternehmerischen Begabung und vielseitigen Vermarktung durch seinen Besitzer. Aber auch das Anwachsen von Graz zu einer Stadt beachtlicher Größe, ja die zunehmend städtische Lebensweise, die sich in einer neuen Organisation von Arbeits- und Freizeit äußerte, bot gute Grundlagen für die differenzierte Nutzung des Gebäudes. Die vielen Zeitungsberichte und

Veranstaltungshinweise erweckten deshalb auch bei den Stadtvätern in Ljubljana den Wunsch, über einen solchen Veranstaltungsraum verfügen zu können. Withalm wurde 1845 mit der Errichtung des Coliseums in Ljubljana - ganz nach Art und Weise des Grazer Vorbildes - beauftragt, es fiel jedoch schon ein Jahr später einem Brand zum Opfer. Das Gebäude war aber innerhalb seines kurzen Bestehens schon unentbehrlich geworden, denn es wurde eiligst wieder aufgebaut und bot der Bevölkerung neben einer Reitschule und einer Bierhalle auch verschiedene Säle für Tanzvergnügungen und Konzerte, sowie ein Kaffeehaus. Withalm wurde 1847 zum Ehrenbürger der Stadt Laibach ernannt, ein glücklicher Umstand, denn dort hat sich der Coliseumsbau bis heute erhalten und gibt noch immer Zeugnis vom beeindruckenden architektonischen Rahmen und dem kulturellen Stellenwert, den eine solche Vergnügungsstätte im 19. Jahrhundert einnahm.

Das Grazer Coliseum bot bis in die 60er Jahre des 19. Jahrhunderts noch vielen interessanten und kuriosen Veranstaltungen Raum, jedoch nutzte Withalm das Gebäude immer stärker für militärische Zwecke, und dazu vermietete er es an die Stadt Graz. Den Mietvertrag zur Unterbringung der Garnisonstruppen schloß er mit Bürgermeister Moritz Ritter von Franck ab. Mit Withalms Tod im Jahre 1865 dürfte die Leidenschaft seiner Erben für die Vermarktung des Gebäudes rasch geschwunden sein. Berichte über die lange Monate andauernde militärische Unterbringung überwogen, weshalb in der Rezeptionsgeschichte oftmals sogar von einer „Kaserne“ gesprochen wurde.

Eine weitere Möglichkeit zur konstanten Nutzung der Benediktsburg wurde 1865 gefunden. Die 1863 in Graz gegründete Israelitische Corporation verfügte aufgrund des langen Niederlassungsverbots in der Steiermark über keinen fixen Gebetsraum. Verschiedentlich wurden private Wohnungen oder Gaststätten für Gebetsfeiern und kulturelle Zusammenkünfte benutzt. Da die Gemeinde jedoch eine rasche rechtliche Anerkennung anstrebte, war die Etablierung eines festen Gebets- und Kulturzentrums für die großteils liberal eingestellte jüdische Bevölkerung von großer Bedeutung. Ein Bericht in der Grazer „Tagespost“ informierte über die zum Gebetsraum umfunktionierte Benediktsburg, dem linken Seitenflügel von Withalms Coliseum. Der Berichtersteller, der den Saal im „byzantinischen Stil“ gestaltet beschreibt, gibt eine detailreiche Schilderung des offenbar umgebauten Raumes wieder: „Er zeigt dem Eingange gegenüber einen steinernen Altar mit Goldverzierungen (...). Die Thüren zur Bundeslade sind mit einem dunkelrothen Sammtvorhang mit reicher Goldstickerei verzieht. Der Altar selbst steht auf

einer ziemlich großen Estrade, welche durch ein geschmackvolles goldbronziertes Eisengitter eingefasst wird. Im Saale gibt es 108 Sitzplätze und für die Frauen ist die an drei Seiten um den Saal laufende, 130 Personen fassende Galerie eingerichtet worden, welche auf 8 Säulen ruht. Die Saaldecke ist blau und mit gelben Sternen,... die Fenster matt verglast, ... die Vergoldungen und Tapezierarbeiten sind rein und geschmackvoll." Laut dieser Beschreibung dürfte nicht nur die Dekoration des Raumes verändert worden sein. Die Entfernung einiger Säulen, das Einfügen einer erhöhten Estrade sowie die Umgestaltung der ursprünglich mit pompejanischen Motiven verzierten Balkendecke belegen die Anstrengungen zur architektonischen Umwandlung der Vergnügungsstätte in eine jüdische Synagoge. Die baulichen Veränderungen belegen darüber hinaus auch die Hoffnung der jüdischen Bevölkerung, in Graz eine neue Heimat von bleibendem Wert gefunden zu haben.

Stadtentwicklung nach gründerzeitlichen Grundsätzen

Die Anstrengungen der Stadt - als Mieter des Coliseums - die Räumlichkeiten über die Militäreinquantierung hinaus zu nutzen, nahmen in den folgenden Jahren beständig ab. Umso überraschender ist der im Jahre 1874 abgeschlossene Kaufvertrag zwischen den Söhnen Withalms und der Stadt Graz, die wohl die Hoffnung hegte, den in seinen Dimensionen noch immer beeindruckenden Veranstaltungsort für sich nutzen oder umbauen zu können. Doch mit der fortschreitenden Industrie-Ansiedlung in Graz, der Errichtung der Industrie- und Ausstellungshalle oder dem Thalia-Theater etablierten sich weitere Räumlichkeiten für die Abhaltung glamouröser Feste. Deshalb ist es nicht verwunderlich, daß insbesondere auch durch die Errichtung der großen Grazer Kasernen bzw. des Fuhrwerk- und Materialdepots das riesige Coliseum zunehmend leer stand und keine Stimmen gegen seinen sukzessiven Abriß laut wurden. Die im späten 19. Jahrhundert rasch anwachsende Stadtbevölkerung, die vorzugsweise in der Vorstadt Quartier bezog, führte zu einer rasanten Ausdehnung der Stadtfläche und der Eingemeindung vieler Vorstädte. Durch das Schleifen und Einebnen der Stadtmauern verstärkte sich auch die Anbindung zur historischen Stadt, wodurch der gesellschaftliche Austausch zwischen den Bevölkerungsgruppen forciert wurde. Dieser architektonischen Verdichtung in den Vorstadtsiedlungen fiel auch das Coliseum zum Opfer, da die Fläche für einen großen Schulbau in der schon dicht bebauten Jakominivorstadt hervorragend geeignet erschien. So wurden einzelne Teile des Coliseums schon vor 1915

abgetragen und nachdem alle Gebäudeteile dem Bau des heutigen Pestalozziginnasiums weichen mußten, tilgte man sogar die Coliseumsstraße aus dem Grazer Stadtplan. Weder der Architekt Josef Benedikt Withalm, noch die erste große Vergnügungsstätte von Graz lassen sich heute im Bereich der Zimmerplatzgasse festmachen. Sein „Eisernes Haus“ (siehe Abb. 2), dessen Abbruch ins Auge gefaßt worden war, um ein im attraktiven Stadtzentrum gelegenes Areal zum Spekulationsobjekt werden zu lassen, konnte hingegen als Zeugnis des innovativen Architekten Withalm überdauern. Die Integration des ersten, gußeisernen Hauses der Monarchie in den futuristischen Entwurf des „Friendly Alien“, wie das Kunsthaus vorzugsweise genannt wird, zeigt, daß neue architektonische Entwürfe auch die historische Qualität von Architektur unterstreichen können und ihre Erhaltung jedenfalls rechtfertigen. In diesem Sinne sei die Hoffnung formuliert, daß das unter Denkmalschutz stehende Coliseum von Ljubljana auf großartige ArchitektenInnen trifft, die sich ihrer historischen Verantwortung bewußt sind und ein Stück gebaute Kulturgeschichte der Stadt erhalten wollen.

Mein Dank gilt Dr. Obersteiner vom Steiermärkischen Landesarchiv, den MitarbeiterInnen des Stadtarchiv Graz und der Steiermärkischen Landesbibliothek sowie dem Landesmuseum Joanneum.

05 strempfl

Kurz-CV

Gertraud Streppl-Ledl, (* 1968) studierte Kunstgeschichte an der Karl-Franzens-Universität Graz und war 8 Jahre am Institut für Kunstgeschichte der Technischen Universität Graz beschäftigt. Derzeit im Bereich Denkmalschutz, Kulturerbe-Erhaltung und Ortsbildschutz beim Internationalen Städteforum Graz und als Lehrbeauftragte an der Karl-Franzens-Universität tätig. Veröffentlichungen zu den Themen „Jüdische Architektur in der Steiermark“, „Zeichnungen Joze Plecniks“ und zum „Erhalt des gebauten kulturellen Erbes in Europa“.

Reihenfolge der Abbildungen und

Bildnachweis:

Abbildung 1
Ausschnitt aus dem Stadtplan von Graz, 1843, aus: Schreiner, Gustav, Grätz; Graz 1843. Das Coliseumsgelände Withalms ist markiert.

Abbildung 2
Peter Cook, Colin Fournier; Kunsthaus Graz, Landesmuseum Joanneum, Foto: Nicolas Lackner

Abbildung 3
Coliseums Situationsplan aus: Allgemeiner statistisch-topographischer und technischer Fabriks-Bilder-Atlas der österreichischen Monarchie, Graz, 1843, als Beilage zum innerösterreichischen Industrie-Blatte, herausgegeben von Carl von Frankenstein, Lieferung 1. und 2.

Abbildung 4
Briefpapier Withalms, Faszikel „Coliseum“ im Stadtarchiv Graz.
Abbildung 5
Withalms Coliseum, Kolorierte Radierung von Vinzenz Reim, 1840, StLA_OBS_Graz_II_GA9.
Abbildung 6
Withalms Coliseum, Ansicht von Süden, Ausschnitt, Lithographie, 1839, StLA_OBS_Graz_I_GA9.
Abbildung 7
Coliseums-Kuppel mit Tambour, Faszikel „Coliseum“ im Stadtarchiv Graz.
Abbildung 8
Blick in den Rotundensaal, wie Abb. 3, StLA_HB_1703.
Abbildung 9
Vinzenz Reim, Coliseum mit Benediktsburg, kolorierte Radierung, StLA_OBS_Graz_II_GA9.
Abbildung 10
Fassaden- und Grundriss der Benediktsburg, wie Abb. 3.

Prof. Dr. Kerstin Odendahl

Ist die Zerstörung von Kulturgut kompensierbar?

Zur Zulässigkeit von Ausgleichsmaßnahmen im Kulturgüterschutz

I. Einleitung

Im März 2008 wurde das Kulturerbegesetz der Republik Slowenien geändert. Es erhielt einen neuen Art. 31 mit folgendem Wortlaut:¹

Art. 31: Kulturschutzeinvernehmen zur Untersuchung und zum Abriss des Kulturerbes

(1) Ein Kulturschutzeinvernehmen, mit dem die Untersuchung und der Abriss einer archäologischen Stätte genehmigt werden, darf nur unter der Bedingung erteilt werden, dass sowohl die Untersuchung als auch der Abriss von der zuständigen Behörde überwacht und sowohl die Untersuchung als auch der Abriss von einer qualifizierten, für die Ausführung archäologischer Untersuchungen ausgebildeten Person durchgeführt werden.

(2) Ein Kulturschutzeinvernehmen, mit dem die Untersuchung und der Abriss einer archäologischen Stätte oder eines eingetragenen Baudenkmals, das keine archäologische Stätte ist, für das aber ein Kulturschutzeinvernehmen benötigt wird, genehmigt werden, darf darüber hinaus nur erteilt werden, wenn

- die archäologische Stätte bzw. das eingetragene Baudenkmal verfallen oder aber so beschädigt ist, dass es mit üblichen Mitteln nicht mehr wiederherzustellen ist, oder wenn es die Sicherheit der Menschen oder des Eigentums gefährdet,

- und unter der Bedingung, dass das eingetragene Baudenkmal vorher zum Verkauf angeboten wurde zu einem Preis, in welchem sein Zustand Berücksichtigung fand.

(3) Ein Kulturschutzeinvernehmen wird vom Minister erteilt. Die Untersuchung und der Abriss gemäß dem obigen Absatz werden von der zuständigen Behörde überwacht.

(4) Unbeschadet der Bestimmungen von Absatz 1 und 2 kann der Abriss nach Absatz 3 auch dann genehmigt werden, wenn dem Eigentümer die Ausführung einer Ausgleichsmaßnahme auferlegt wird.

(5) Als Ausgleichsmaßnahmen gelten:

- die Zahlung einer Geldsumme in Höhe des Wertes des verursachten Schadens, der durch den Abriss der archäologischen Stätte oder des eingetragenen Baudenkmals verursacht wird, oder die Finanzierung bzw. Durchführung von Maßnahmen zur Bewahrung oder Belebung eines anderen eingetragenen Baudenkmals von vergleichbarer Bedeutung.

(6) Die Ausgleichsmaßnahme muss von ihrer Wirkung her mit der Bedeutung der

archäologischen Stätte oder des eingetragenen Baudenkmals vergleichbar sein, dessen Abriss genehmigt wird.

Die in Art. 31 Abs. 4 - 6 des slowenischen Kulturerbegesetzes genannten Ausgleichsmaßnahmen² stellen im europäischen Vergleich ein außergewöhnliches Instrument dar. Blickt man in die Denkmal- und Kulturgütergesetze anderer europäischer Staaten,³ so sucht man vergeblich nach ähnlichen Bestimmungen. Die europäischen Kulturgüterschutznormen gehen in eine andere Richtung: Ist ein Bauwerk in eine Denkmalliste eingetragen, so ist dieses zu erhalten und darf gerade nicht abgerissen werden. Nur wenn ein überwiegendes öffentliches Interesse an der Beseitigung besteht, Gefahr von dem Bauwerk ausgeht oder das Objekt seine Denkmalqualität verloren hat, ist ein Abriss nach Erhalt einer entsprechenden Genehmigung erlaubt. Es stellt sich daher die Frage, ob die Möglichkeit, nach Zahlung einer Geldsumme oder Renovierung eines anderen Objekts ein Kulturgut zu zerstören, mit höherrangigem Recht (dazu unten II.), mit dem Ziel des Kulturgüterschutzes (dazu unten III.) sowie mit dem Wesen von Kulturgütern (dazu unten IV.) vereinbar ist. Auch ist zu fragen, ob die im Umweltrecht üblichen Ausgleichsmaßnahmen auf den Kulturgüterschutz übertragbar sind (dazu unten V.). Der Beitrag endet mit einer abschließenden Bewertung (dazu unten VI.).

II. Vereinbarkeit mit höherrangigem Recht

Der Erhalt von Kulturgütern wird in fast allen Staaten mit fünf verschiedenen Rechtsinstrumenten durchgeführt:⁴ Dokumentationen, Unterschutzstellungen, Eingriffen, Förderungen und Sanktionen. Die wichtigsten Rechtsinstrumente stellen dabei die staatlichen Eingriffe dar.

Von besonderer Bedeutung unter den staatlichen Eingriffen ist die Auferlegung von Erhaltungspflichten. Sie stellt die materielle Hauptpflicht der Eigentümer oder sonstigen Nutzungsberechtigten von Kulturgütern dar. In allen europäischen Staaten haben Personen die ihnen gehörenden Kulturgüter, insbesondere die ihnen gehörenden Baudenkmäler, im Rahmen des Zumutbaren zu erhalten und pfleglich zu behandeln. In der Regel können sie auch verpflichtet werden, bestimmte zumutbare Erhaltungsmaßnahmen durchzuführen. Zurückzuführen ist die europaweite Verbreitung dieser Pflichten vornehmlich auf die Europaratskonventionen zum Kulturgüterschutz. Art. 4 Abs. 2 der Granada-Konvention von 1985⁵ verpflichtet die Vertragsstaaten, zu verhindern, dass geschützte Baudenkmäler verunstaltet, dem Verfall anheimgegeben oder zerstört werden. Die Valetta-Konvention von 1992⁶ enthält in ihrem Art. 4 die Pflicht der Vertragsstaaten, Maßnahmen

zum physischen Schutz des archäologischen Erbes zu ergreifen.

Ein weiterer wichtiger staatlicher Eingriff ist die Schaffung von Genehmigungspflichten. Sie sind die formellen Hauptpflichten der Eigentümer oder sonstigen Nutzungsberechtigten von Kulturgütern. Kulturgutbeeinträchtigende Handlungen sind nicht per se verboten, sondern unterliegen dem Vorbehalt einer vorherigen staatlichen Genehmigung. Geschaffen werden also präventive Verbote mit Erlaubnisvorbehalt. Auf diese Weise wird der Verfügungsfreiheit des Eigentümers gebührend Rechnung getragen, da ihm Veränderungen nicht absolut verboten sind. Gleichzeitig werden aber auch die Überprüfung kulturgutgefährdender Maßnahmen und eine entsprechende staatliche Einflussnahme ermöglicht. Nur diejenigen kulturgutbeeinträchtigenden Handlungen, die nach Ansicht des Staates zulässig sind, darf der Eigentümer oder der Nutzungsberechtigte vornehmen. Auch diese in ganz Europa verbreiteten Pflichten gehen maßgeblich auf die Europaratskonventionen zurück. So legt die Granada-Konvention den Staaten in Art. 4 Abs. 1 die Pflicht auf, geeignete Überwachungs- und Genehmigungsverfahren für den rechtlichen Schutz von Baudenkmalern einzuführen. Auch haben die Vertragsstaaten nach Art. 3i der Valetta-Konvention die Pflicht, archäologische Ausgrabungen nur nach Erteilung einer entsprechenden Genehmigung zu erlauben.

Slowenien hat sowohl die Granada- als auch die Valetta-Konvention unterzeichnet und ratifiziert. Die Granada-Konvention ist seit dem 1. November 1992, die Valetta-Konvention seitdem 8. November 1999 für Slowenien verbindlich. Auch Slowenien muss daher Erhaltungs- und Genehmigungspflichten für die Eigentümer und Nutzungsberechtigten von Kulturgütern schaffen. Unter welchen Bedingungen ein Staat Ausnahmen von der Erhaltungspflicht vorsieht und - nach Durchführung eines entsprechenden Genehmigungsverfahrens - eine Zerstörung von Kulturgut erlaubt, ist in den beiden Konventionen jedoch nicht geregelt. Insofern ist es aus völkerrechtlicher Sicht nicht verboten, dass Slowenien einen Abriss von Baudenkmalern nach Vornahme von Ausgleichsmaßnahmen zulässt.

Seitens des Europarechts sieht die Rechtslage ähnlich aus - wenn auch aus anderen Gründen. Gemäß Art. 151 Abs. 1 EGV leistet die EG einen Beitrag zur Entfaltung der Kulturen der Mitgliedstaaten unter Wahrung ihrer nationalen und regionalen Vielfalt sowie gleichzeitiger Hervorhebung des gemeinsamen kulturellen Erbes. Aus der Vorschrift lässt sich das grundsätzliche Verhältnis zwischen der EG und den Mitgliedstaaten im kulturellen Bereich ableiten: Aufgabe der EG ist es nicht, eine europäische Einheitskultur zu schaffen, sondern

lediglich dazu beizutragen, die bestehenden Kulturen der Mitgliedstaaten zur Entfaltung zu bringen⁷. Die Kompetenz für kulturelle Fragen verbleibt also bei den Mitgliedstaaten; die EG tritt lediglich komplementär hinzu⁸. Diese komplementäre Zuständigkeit der EG besteht in einer bloßen Unterstützung und Förderung der Mitgliedstaaten. Für den Kulturgüterschutz relevant ist dabei Art. 151 Abs. 2, 2. Spiegelstrich EGV. Demnach fördert die EG durch ihre Tätigkeit die Zusammenarbeit zwischen den Mitgliedstaaten und unterstützt und ergänzt erforderlichenfalls deren Tätigkeit im Bereich der Erhaltung und des Schutzes des kulturellen Erbes von europäischer Bedeutung. Das bedeutet: Die Entscheidung, wann Baudenkmäler erhalten werden müssen oder abgerissen werden dürfen, verbleibt auch aus europarechtlicher Sicht in der Kompetenz Sloweniens. Das Europarecht macht seinen Mitgliedstaaten keine Vorgaben, wie diese mit ihren Kulturgütern umzugehen haben. Es gibt den Mitgliedstaaten nur die Möglichkeit, von europäischen Fördermaßnahmen zu profitieren, wenn sie dies wollen.

Das bedeutet konkret: Weder das Völker- noch das Europarecht erlauben oder verbieten Slowenien eine Regelung wie diejenige in Art. 31 Abs. 4 - 6 seines Kulturerbegesetzes. Slowenien ist als souveräner Staat frei, seine Kulturgüterschutznormen zu formulieren, da sowohl das Völker- als auch das Europarecht den Staaten einen erheblichen Spielraum bei der Ausgestaltung ihres Kulturgüterschutzes zu Friedenszeiten lassen.⁹ Es fragt sich jedoch, ob Ausgleichsmaßnahmen mit dem Ziel des Kulturgüterschutzes und dem Wesen von Kulturgütern im Einklang stehen.

III. Vereinbarkeit mit dem Ziel des Kulturgüterschutzes

Kulturgüterschutz ist essentieller Bestandteil und wesentliches Merkmal einer Zivilisation. Als unwiederbringliche Zeugnisse geistiger und kultureller Vergangenheit sind Kulturgüter von wesentlichem Wert für Identität und Selbstverständnis einer Gesellschaft. Der Schutz ihrer Kulturgüter gegen Zerstörung, Verfall, Veränderung und Abwanderung ist daher das natürliche Bedürfnis einer jeden sich ihrer Kultur und Vergangenheit bewussten Gemeinschaft. Der Schutz vor Zerstörung und Beschädigung von Kulturgütern, oder anders ausgedrückt ihr Erhalt, ist dabei das oberste und genuine Ziel des Kulturgüterschutzes.¹⁰

Ausgleichsmaßnahmen stehen dem obersten Ziel des Kulturgüterschutzes - dem Erhalt von Kulturgütern - diametral entgegen. Denn sie dienen gerade nicht ihrem Erhalt. Sie dienen ihrer Zerstörung. Indem der Eigentümer entweder eine bestimmte Summe zahlt (Art. 31 Abs. 5 erste Alternative) oder die Renovierung eines anderen

Baudenkmal finanziert (Art. 31 Abs. 5 zweite Alternative), erhält er das Recht, ein Baudenkmal abzureißen. Die Formulierung des Art. 31 Abs. 4 macht deutlich, dass ein Abriss selbst dann zulässig ist, wenn sich das Baudenkmal in einem guten Erhaltungszustand befindet und wenn es vorher nicht zum Verkauf angeboten wurde.

Die kulturgüterzerstörende Zielrichtung solcher Ausgleichsmaßnahmen zeigt sich besonders deutlich, wenn man ihre Wirkung in die Zukunft projiziert: Nach Zahlung einer Geldsumme darf ein Baudenkmal zerstört werden; die Renovierung eines Baudenkmal ermöglicht die Zerstörung eines anderen Baudenkmal. Ein solcher Mechanismus führt zu einer kontinuierlichen Reduzierung der Zahl der Baudenkmäler. Zu Ende gedacht bedeutet es, dass in regelmäßigen Zeitabständen die Zahl der Kulturgüter halbiert werden kann.

Als Gegenargument, das für die zweite Ausgleichsmaßnahme spräche (Finanzierung der Renovierung eines anderen Baudenkmal nach Art. 31 Abs. 5 zweite Alternative), ließe sich pragmatisch ins Feld führen, dass es besser ist, ein Baudenkmal zu renovieren und eines abzureißen statt im schlimmsten Fall beide verfallen zu lassen. Dieses Argument käme jedoch nur für die ärmsten Staaten dieser Erde zum Tragen, die über keinerlei Möglichkeiten - weder staatlicher noch privater Art - verfügen, um ihre Kulturgüter zu erhalten. In einem solchen Fall, in dem ohne die „Opferung“ einzelner Objekte alle Kulturgüter verfallen würden, ließe sich ein solcher Ausgleichsmechanismus als Notstandsmaßnahme rechtfertigen. Slowenien gehört jedoch nicht zu den ärmsten Staaten dieser Erde. Und selbst bei den ärmsten Staaten wäre nur die Renovierung eines anderen Objekts, nicht jedoch die Zahlung einer Geldsumme (Art. 31 Abs. 5 erste Alternative) mit dem Ziel des Kulturgüterschutzes vereinbar.

Art. 31 Abs. 4 - 6 des slowenischen Kulturerbegesetzes ist demnach keine Norm des Kulturgüterschutzes. Er ist eine Norm der Investitionsförderung. Indem man den Eigentümern von Baudenkmälern das Recht gibt, sich von ihrer Erhaltungspflicht „freizukaufen“ und ein Baudenkmal abzureißen, schafft man gute Investitionsbedingungen. Private Investoren können zentral gelegene Grundstücke erwerben, die dort vorhandenen historische Bauwerke gegen Zahlung einer bestimmten Summe abreißen und dafür neue, lukrativere Bauten errichten. Ein Staat, der eine solche Form von Investitionsförderung betreibt, gibt jedoch seine Kulturgüter preis. Man sollte es daher eindeutiger formulieren: Art. 31 Abs. 4 - 6 des slowenischen Kulturerbegesetzes ist eine Norm der Investitionsförderung, die auf Kosten des Kulturgüterschutzes, d.h. auf Kosten der geistigen und kulturellen Identität Sloweniens geht.

IV. Vereinbarkeit mit dem Wesen von Kulturgütern

Kulturgüter sind körperliche Gegenstände, beweglich oder unbeweglich, Einzelstücke oder Sammlungen/Ensembles, vom Menschen geschaffen, verändert, geprägt oder seine Entwicklung widerspiegelnd, die einen kulturellen Wert haben.¹¹ Der kulturelle Wert ist das Merkmal, das aus einem „normalen“ Gegenstand ein Kulturgut macht. Verliehen wird der kulturelle Wert durch die Gesellschaft. Zu den objektiven Begriffselementen des Kulturguts tritt also ein subjektives, wertendes Element hinzu. Es ist das wichtigste Element des Kulturgüterbegriffes.

In erster Linie manifestiert sich der kulturelle Wert in der historischen, künstlerischen, wissenschaftlichen, architektonischen oder archäologischen Bedeutung des Gegenstandes. Denkbar ist aber auch jeder andere kulturelle Wert. Das folgt aus der Offenheit und dem Wandel von Kultur¹². Der kulturelle Wert hat dabei unterschiedliche Dimensionen. Das gilt zum einen in territorialer Hinsicht. Ein Gegenstand kann für eine Bevölkerungsgruppe, ein Volk, einen Kontinent oder aber für die gesamte Menschheit von kultureller Bedeutung sein. Zum anderen kann die qualitative Dimension changieren. Ein Gegenstand kann von geringem, hohem, besonderem, herausragendem oder außergewöhnlichem kulturellen Wert sein. Welche territoriale oder qualitative Dimension der kulturelle Wert eines Gegenstandes entfaltet, ist für seine Einordnung als Kulturgut irrelevant. Jede Form von kulturellem Wert macht aus einem Objekt ein Kulturgut.

Aus dem kulturellen Wert folgt auch das Wesen von Kulturgütern:

* Ein Kulturgut ist mehr als ein „normaler“ Gegenstand; es ist mehr als eine „Ware“. Ein Kulturgut ist ein Gegenstand mit einem kulturellen Wert.

* Jedes Kulturgut ist als einzigartig. Eine Zerstörung von Kulturgut lässt sich daher nicht wieder gut machen oder umkehren. Sie führt zu einem unwiederbringlichen Verlust.

* Da der kulturelle Wert jeweils unterschiedliche Dimensionen hat, ist jedes Kulturgut anders. Ein Kulturgut ist nicht durch ein anderes ersetzbar.

* Jedes Kulturgut ist Zeugnis der geschichtlichen, künstlerischen, architektonischen, wissenschaftlichen oder sonstigen Entwicklung einer Gesellschaft. Es trägt maßgeblich zur Identität dieser Gesellschaft bei.

* Die kulturelle Identität ist das wichtigste Element für das Zusammengehörigkeitsgefühl einer Gesellschaft und damit auch für die Identifikation mit einer Stadt, einer Region oder einem Staat. Ohne Zusammengehörigkeitsgefühl, ohne kulturelle

Identität und ohne Kulturgüter, die zur Bildung und Aufrechterhaltung der kulturellen Identität beitragen, funktioniert ein Gemeinwesen nicht.¹³

* Der Wert eines Kulturguts liegt in seiner Bedeutung für den Menschen und für die Gesellschaft. Er lässt sich nicht in einer bestimmten Geldsumme festsetzen.

Die in Art. 31 Abs. 4 - 6 des slowenischen Kulturerbesgesetzes verankerten Ausgleichsmaßnahmen stehen mit diesen Wesensmerkmalen von Kulturgütern nicht im Einklang. Art. 31 Abs. 5 erste Alternative (Zahlung einer Geldsumme) baut auf der falschen Prämisse auf, dass Kulturgüter „normale“ Gegenstände sind, die einen bloß finanziellen Wert haben. Ihrer Unersetzlichkeit sowie ihrer eminent wichtigen Bedeutung für den Zusammenhalt einer Gesellschaft und für die Identifikation der Menschen mit ihrer Vergangenheit und ihrem Umfeld wird nicht Rechnung getragen. Den Verlust der identitätsstiftenden Wirkung eines Kulturguts kann man nicht durch die Zahlung einer Geldsumme kompensieren. Art. 31 Abs. 5 zweite Alternative (Renovierung eines anderen Baudenkmal) geht von der falschen Annahme aus, dass man zwei Kulturgüter gleichsetzen und das eine durch das andere ersetzen kann. Jedes Kulturgut ist jedoch anders, jedes ist einzigartig. Man kann ein Kulturgut nicht an die Stelle eines anderen setzen.

Ausgleichsmaßnahmen widersprechen also sowohl den Zielen des Kulturgüterschutzes als auch dem Wesen von Kulturgütern. Trotzdem muss aber noch geprüft werden, ob die im Umweltrecht üblichen Ausgleichsmaßnahmen nicht eventuell auf den Kulturgüterschutz übertragen werden können.

V. Übertragbarkeit der Ausgleichsmaßnahmen im Umweltrecht?

Im Umweltrecht stellen Ausgleichsmaßnahmen ein gängiges Rechtsinstrument dar. Mehr noch: Der Grundgedanke, dass die Umwelt an einem Ort zerstört werden darf, wenn dafür im Gegenzug die Umwelt an einem anderen Ort wiederhergestellt und erhalten wird, hat sich zu einem Rechtsprinzip des Umweltrechts verdichtet¹⁴. Zurückzuführen ist dies in erster Linie auf den Einfluss des EG-Rechts. Klassisch ist die Fauna-Flora-Habitat-Richtlinie der EG von 1992¹⁵. Sie dient der Erhaltung der natürlichen Lebensräume sowie der wildlebenden Tiere und Pflanzen. Die EG-Mitgliedstaaten werden darin verpflichtet, bestimmte Schutzgebiete zu erhalten. Projekte dürfen die Schutzgebiete nicht beeinträchtigen. Ist ein Projekt aus zwingenden Gründen des überwiegenden öffentlichen Interesses jedoch durchzuführen und wird dadurch ein Schutzgebiet beeinträchtigt oder zerstört, so hat der Mitgliedstaat gemäss Art. 6 Abs. 4 der Richtlinie „alle notwendigen

Ausgleichsmaßnahmen“ zu ergreifen. Diese Regelung der EG-Richtlinie hat Eingang in die Naturschutz- und Bauplanungsgesetze aller EG-Mitgliedstaaten gefunden¹⁶.

Aber auch ausserhalb des Europarechts finden sich ähnliche Bestimmungen. Zu nennen ist etwa das durch die Alpenkonvention¹⁷ geschaffene völkerrechtliche System zum Schutz dieses besonders empfindlichen Lebensraumes. Art. 14 Abs. 1 des Energie-Protokolls¹⁸ bestimmt, dass Genehmigungen für den Bau und die Planung von Skipisten in Wäldern mit Schutzfunktionen nur in Ausnahmefällen und bei Durchführung von Ausgleichsmaßnahmen erteilt werden. Das Verkehr-Protokoll¹⁹ verpflichtet die Vertragsparteien in Art. 11 Abs. 2 und in Art. 13 Abs. 1, den Bau von Straßen und touristischen Anlagen nur dann zu genehmigen bzw. durchzuführen, wenn die erforderlichen Ausgleichsmaßnahmen vorgenommen werden. Fast alle diese Normen folgen demselben Modell: Bevor größere Projekte genehmigt und durchgeführt werden, muss eine Umweltverträglichkeitsprüfung durchgeführt werden. Stellt sich dabei heraus, dass besonders geschützte Naturräume beeinträchtigt oder zerstört werden, machen jedoch gleichzeitig zwingende Erfordernisse des Allgemeinwohls die Realisierung des Projekts erforderlich, so darf das Projekt durchgeführt werden - aber nur unter der Bedingung, dass vorher angemessene Ausgleichsmaßnahmen durchgeführt worden sind.

Es fragt sich, ob diese Ausgleichsmaßnahmen, die mittlerweile in fast allen Bereichen des Umweltrechts²⁰, insbesondere aber im Naturschutzrecht²¹ anerkannte Schutzmechanismen darstellen, auf das Kulturgüterschutzrecht übertragen werden können. Das wäre dann der Fall, wenn die Grundkonzeption der umweltrechtlichen Ausgleichsmaßnahmen mit den Wesensmerkmalen von Kulturgütern in Einklang stünden. Die Zahlung eines Geldbetrages folgt der Grundkonzeption des „Abgabenmodells“: Der Staat fordert stellvertretend für die Allgemeinheit einen Schadensausgleich/eine Wiedergutmachung für die erlittenen Gemeinwohlverluste.²² Die Wiederherstellung und Erhaltung der Umwelt an einem anderen Ort entspricht der Grundkonzeption des „Neutralisierungsmodells“: Eine Beeinträchtigung der Umwelt an einem Ort wird durch eine Umweltschutzmaßnahme an einem anderen Ort neutralisiert. Insgesamt betrachtet bleibt die Qualität der Umwelt gleich; sie hat keinen Schaden erlitten.²³

Weder das „Abgabenmodell“ noch das „Neutralisierungsmodell“ lassen sich jedoch auf Kulturgüter übertragen. Wie oben dargelegt, ist der Wert von Kulturgütern gesellschaftlicher und

nicht finanzieller Art. Kulturgüter sind keine normale Ware. Die Zerstörung von Kulturgut führt zu einem unwiederbringlichen Verlust des kulturellen Erbes einer Gesellschaft. Durch Geld lässt sich ein solcher Verlust nicht kompensieren. Das „Abgabenmodell“ ist daher für den Kulturgüterschutz ein falsches Konzept. Bedenkt man das weitere, dass jedes Kulturgut einzigartig ist und dass sich ein Kulturgut nicht durch ein anderes ersetzen lässt, so zeigt sich, dass auch das „Neutralisierungsmodell“ unangemessen ist. Die Zerstörung eines Kulturguts lässt sich nicht durch den Erhalt eines anderen Kulturguts neutralisieren oder wieder gutmachen. Die Zerstörung eines Kulturguts und der gleichzeitige Erhalt eines anderen führt nicht aufs Ganze betrachtet zur gleichen Situation wie vorher. Vereinfacht gesagt: Baum ist gleich Baum. Wird ein Baum gefällt und dafür an einer anderen Stelle ein anderer gepflanzt, so ist insgesamt betrachtet der Umwelt kein Schaden zugefügt worden. Kulturgut ist aber nicht gleich Kulturgut. Wird ein Kulturgut zerstört und dafür ein anderes erhalten, so ist insgesamt betrachtet das kulturelle Erbe um die Hälfte vernichtet worden, und zwar unwiederbringlich.

Dass Ausgleichsmaßnahmen zwar im Umweltrecht aber im Kulturgüterschutzrecht ein geeignetes Rechtsinstrument darstellen, zeigt übrigens auch ein Blick in europäische Normen, die Umwelt- und Kulturgüterschutz kombinieren. Als Beispiel seien die entsprechenden Gesetze auf Kantonsebene in der Schweiz genannt. Diese sehen die Möglichkeit von Ausgleichsmaßnahmen vor - allerdings ausdrücklich nur für die Zerstörung von Natur- und Landschaftsräumen, nicht jedoch für die Zerstörung von Kulturgütern.²⁴

VI. Fazit

Slowenien ist ein souveräner Staat. Rechtlich betrachtet ist Slowenien grundsätzlich frei, mit seinen Kulturgütern so umzugehen wie es der slowenische Staat für richtig erachtet. Das Völker- und das Europarecht machen Slowenien, insbesondere zu Friedenszeiten, keine strengen Vorgaben in kulturellen Fragen.

Das juristisch Mögliche ist jedoch nicht immer das inhaltlich Richtige und Angemessene. Wie die Untersuchung gezeigt hat, lässt sich das im Umweltrecht übliche Instrument der Ausgleichsmaßnahmen nicht auf den Kulturgüterschutz übertragen. Ausgleichsmaßnahmen stehen weder mit dem Ziel des Kulturgüterschutzes noch mit dem Wesen von Kulturgütern im Einklang. Im Gegenteil: Die Anwendung eines solchen Prinzips im Kulturgüterschutz hätte verheerende Folgen für das kulturelle Erbe und damit für die Identität und das Selbstverständnis der Slowenen. manjkajo opombe!

Justin Wideman
Save Kolizej

"You don't appreciate what you got till it's gone."

Kolizej, built 1845-1847 as a military barracks for both officers and enlisted soldiers of the then Austro-Hungarian army, the Kolizej went on to become somewhat of a cultural and entertainment hub for the city during that era. Situated on what was then the outskirts of town, Kolizej is now part of Ljubljana's vibrant city centre. Its trendy new neighbours include a bank, offices, and a hotel casino.

Having survived the devastating earthquake of 1895, three wars and the city siege (1942-1945), it is still here—barely, some say—and home to a few just a low-rent tenants.

It is also a near-casualty of the city's evolution, which is escalating as a result of the influx of capital now that Slovenia is a member state in the European Union.

You see, in the big picture this historical landmark is not up with the times. Developers can build more cheaply than they can renovate, and so Kolizej sits... for now.

I understand it is currently in private hands, but real estate values in this area will go through the roof in coming years. That means that it is just a matter of time before Kolizej's stone and mortar walls feel the crushing blows of a wrecking ball or hear the hiss of an explosive fuse. Just like that, history will be over.

You might wonder why Ljubljana doesn't cherish Kolizej. The only conclusion I've been able to come to is that there are so many other landmarks that this one sadly means little.

Ljubljana's other attractions include many that other cities can only dream of having within their gates. Here are a few examples:

Numerous buildings that showcase the glory and splendour of late 19th and early 20th century architecture, practically a life-size exhibition of European architecture for the last few centuries.

SLIKA1: One of the oldest and most elegant train stations in the region

SLIKA2: A grand post office dating back to 1846, when the mail still came with horses attached

SLIKA 3: Beautiful Ljubljanica River runs through the old town

SLIKA4: A medieval hilltop castle

SLIKA5: Ljubljana's famous Three Bridges—that's three for the price of one

SLIKA 6: And a Dragon Bridge that stands guard of the old town not far away

These are just a few of the things to see around town, but how can we celebrate them to the full, knowing that the other historical sites are being overlooked and will eventually be discarded?

I wonder what wiser men would say.

Page 1

With vision, farsightedness, inspiration and proper care, historical and future achievements can coexist. Is it possible to leave history intact for future generations, if for no other reasons than to show them we cared, and that the beginning of the 21st century was not only about making money and keeping up with global trends?

They say we don't really appreciate something until we no longer have it.

A 19th century mansion, four stories tall and a nearly a football field in length, blown to smithereens and carted off as landfill seems like a pretty expensive way to relearn that lesson.

There is another way. It's called Save Kolizej!

Collision Kolizej

Can we learn from history?

The above (Save Kolizej) was written in a fit of passion after my first visit to Kolizej. I had visited Ljubljana several times and have found the city as fascinating as it is friendly, but my visits were marred by seeing Kolizej in its tragic state of disrepair—a chipped tooth in the city's otherwise elegant smile.

I've walked the gravel courtyards around the building that were then being used for commercial parking and the large arcade passage that is unlit one has to walk to get to the other side of the building. I've seen its current state up close and wondered what it might have been, what it may become. Will the chipped flowers that adorn the walls shine in full blame again, or crumble to dust?

To me Kolizej is Slovenia's equivalent to the giant Buddhas that were blown up in Afghanistan's Bamyán province. Kolizej may not be as old or religiously symbolic, but it is that irreplaceable. That was a disaster that could have been avoided if historic and tourist value would have been chosen over intolerance and prejudice, and so to can Kolizej.

I have visited many cities and observed diverse cultures in the United States, Europe, Asia and the Middle East. In the process, I have developed both a keen interest and a deep respect for local history. I am particularly fascinated by carryovers from times past in juxtaposition with their present surroundings. I often see them as a commentary on contemporary life.

Of the examples I've studied, I consider Kolizej outstanding, both as a timeline marker and for its epic struggle to survive and adapt to our times.

Ljubljana might not suffer immediately from having one fewer historic building, but if Kolizej is razed, what other landmarks will meet the same fate when they stand in the way of future developers' plans?

Ljubljana is not the only city facing the complex dilemma of how to build for the future without burying the past. It does, however, have two or three important advantages over many of the others. First, it helps that there are presently only

a relatively small number of landmarks in jeopardy. Also, many other historical buildings in the city centre have already been or are currently being restored to their former glory, which shows what can be done. It also helps that there are intelligent, well-informed people on both sides of this issue, and that has generated healthy debate and fresh ideas.

About fifty years ago, several cities in the U.S. northeast blew up city block after city block of aging, neglected stone buildings before realizing that history was more valuable than prime real-estate. Instead of perpetuating their error, city planners remodelled many of the remaining landmarks into luxury housing and shops that paid the city double dividends in the forms of property value and tourism. Boston's Back Bay is an example.

Other cities noticed and took similar action. San Francisco has been renovating old warehouses into high-tech office space for internet based start-up companies since the 1990s, while protecting and restoring historical landmarks like the Geneva Car Barn—so called because it housed some of San Francisco's first street cars. Built in 1901, the two-story Romanesque building narrowly survived the San Francisco Earthquake and Fire of 1906 and has been renovated several times. Now a protected city landmark, the Geneva Office Building and Powerhouse as it is now known, can relax and enjoy its second hundred years in well-deserved peace and safety. History matters.

Web link: <http://www.genevaofficebuilding.org/>
Now, to show some examples a little closer to home. I remember in 1998 visiting friends in Budakeszi, Hungary (a small town situated 10 km to the west of Budapest, on the Buda side of the river Danube). While riding the city bus the distance I always noticed there was this large pre-socialist era factory compound wasteland called GANZ that had made electric tram cars till it closed operation in 1964, situated behind the newly built Mammut 2 mall. It clearly was just a sprawling graveyard to times past and an intriguing yet desperate site that anyone would have excused to level and add modern and more functional housing or office facilities. Fortunately, someone saw more potential.

On a brief trip there again in 2004 my friends wanted to go for an "outing" with their small kids to a new park, I went along. What I saw as we walked the familiar streets was Millenaris Park, a rejuvenated and wonderful building and park area replacing the industrial cold feelings with that of warmth and sunshine on that summer morning. I never believed it could still be possible while maintaining its original warehouse look that was genuine as the brick walls and iron stairs before me while inside one of the warehouse-turned-pavilions on the park. For they had left

everything in tact structurally, just brought it to the public and the new century with some ingenious remodelling, a ground level lake and rolling grass lawns.

SLIKA7

Web link: www.millenaris.com

The two projects are very different in size and scope however it is my hope that like the Millenaris Park, Kolizej can symbolically raise from the ashes like the mythological Phoenix and advert destruction with some foresight, initiative and vision to be a torchbearer for architectural heritage and preservation while still serving a public service.

Another old military barracks makes what is possibly an even more fitting example. Located near the train station in Croatia's northern city of Varazdin, the barracks was used for several years to house displaced people during Croatia's war for independence (1991-1995) and later for those seeking asylum during the ethnic conflict in Kosovo.

I visited the barracks 1999 and again in 2001, both times to deliver humanitarian aid to the refugees living there as part of a non-government initiative I was part of. The barracks was cave-like in both design and feel, with its low entryways and narrow, dingy halls. Shadowy figures peered out from dank rooms with blankets strung between beds to separate families. Cardboard and rags had been stuffed into broken windows and holes in the plaster to keep out the weather and vermin. The building was in a grim state; these forgotten people in a tragic one.

But in 2006 the city bought the building and compound from the state and renovated it into a state-of-the-art student dormitory.

That foreboding atmosphere is now gone, along with the outer walls and barbed wire. Renovated and refitted to the times, the barracks has retained its dignified look and charm, but behind a bright new coat of paint. Included are a swipe-card door security system and a metal canopy over the main entrance that adds a bit of flare.

An eyesore became a profitable idea for the city and trendy student housing in a prime location. No wonder the building is now a source of pride for both the city and the educational institutions for which Varazdin is renowned.

Web link: <http://www.scvz.hr/studentski-dom.html>

Examples would be incomplete without mention of Eisernes Haus (Iron House) in Graz, Austria, which may be the only other surviving structure by the rather obscure Austrian innovator and Kolizej architect, Jozef Benedikt Withalm (some histories call him Johann). Built in 1847-1848, Withalm operated a large second-floor café, Café Meran, before selling the building in 1852. While the size and original uses are different, there are notable architectural similarities between

Withalm's two buildings.

Eisernes Haus was recently renovated and annexed to Kunsthaus Graz, a gigantic art exhibition hall of space-age design, affectionately called The Friendly Alien by its creators. Eisernes Haus had undergone several makeovers in the past century and a half, but the latest version closely resembles Withalm's original building, with its reinstated rooftop terrace. Eisernes Haus serves as a clear reminder of the city's history and Withalm's contribution to it, while providing a service to the city and visitors.

Web link: http://www.recovis-restaurierung.de/seiten/referenzen_eisernes_haus_graz.htm

It is my hope that the people of Ljubljana will appreciate their city's historical treasures at least as much as a casual visitor, and that somehow a consensus will be reached that will restore Kolizej and give it a place of honour as a monument to the tenacity and valour of the Slovenian people throughout the country's history. Often disregarded, abandoned, and counted out by others, they never went down. Neither should buildings of historical importance on Slovenian soil.

After haggling for hours over which type of water processing plant to install, the town council of Pacific Vista seemed hopelessly deadlocked. "I suggest," said one member, "that we confer with the city engineer of Los Angeles to find which type he had found most successful. If we can profit from another city's mistakes, I think we should do so." Leaping to his feet and angrily shaking his fist, an opposing councilman shouted, "Why should we have to profit from the mistakes of Los Angeles?" Pounding the table violently he exclaimed, "Gentlemen! I contend that Pacific Vista is now a big enough town to make its own mistakes!"

Justin Wideman of Texas is a fulltime volunteer with the Family International and works to find lasting solutions to social problems. As an avid history student and amateur photographer/writer he uses personal experiences to bring to highlight the warm culture and experiences of South Eastern European countries, particularly these of former Yugoslavia where he has worked since 1999.

Web links: <http://www.thefamily.org>,
<http://XYZone.wordpress.com>